2022 m. vasario 24 d. 5 val. ryto Rusija pradėjo karą prieš Ukrainą.

Mieli skaitytojai!

Liepos 11–12 d. Lietuvos sostinėje vykusį Šiaurės Atlanto sutarties organizacijos (NATO), nepriklausomų valstybių politinio ir karinio bendradarbiavimo gynybinės sąjungos, viršūnių susitikimą, svarbų ir didžiulį renginį, linkstama vadinti istoriniu įvykiu. Susitikimo metu priimti su visų organizacijos narių saugumu susiję sprendimai, o mums tai dar ir pasitikėjimo, pripažinimo, demokratijos užtikrinimo, atsakingo įsipareigojimų vykdymo ženklai.

Prieš 19 metų, 2004 m. kovo 10 d., Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo Vašingtono sutartį ir kovo 29-ąją Lietuva tapo visateise NATO nare. Tą pačią dieną Šiaulių oro uoste nusileido pirmieji Belgijos karališkųjų oro pajėgų naikintuvai ir sąjungininkai pradėjo vykdyti NATO Baltijos oro policijos misiją. Netrukus, balandžio 2 d., mūsų valstybės vėliava buvo iškelta prie NATO būstinės Briuselyje. Pasiryžimas tapti Šiaurės Atlanto sąjungos nare buvo vienas svarbiausių žingsnių mūsų valstybės istorijoje, siekiant apginti demokratiją ir užtikrinti saugumą. Tai buvo aktualu visada, tačiau tarsi tapo labiau pastebima Rusijai pradėjus karą Ukrainoje.

„Vorutos“ autoriai neliko abejingi – turime keletą publikacijų, kurios vienaip ar kitaip paliečia NATO valstybių vadovų susitikimą, atskleidžia mūsų valstybės požiūrį, pasiūlo interpretacijų. Politinių pastabų pateikia žurnalistas Česlovas Iškauskas, o kunigas brolis Marija Elijas perkelia į religinę plotmę: „Žiaurus šiandieninis karas Ukrainoje yra rusiškos imperinės puikybės išraiška. Tai Rusijos troškimas susigrąžinti imperiją, todėl ypač skaudu, kai krikščioniška ortodoksų bažnyčia pritaria ir laimina šį karą.“

Ir Lietuvoje galėjo prasidėti karas, jeigu būtų laimėję autonomijos kūrėjai... Perskaičius Kovo 11-osios akto signatarės Irenos Andrukaitienės straipsnį „Kalbos politika Sąjūdžio ir Aukščiausiosios Tarybos laikais“ taps aišku, kaip Lietuvoje buvo kuriama autonomija ir kuo tai būtų pasibaigę. Nepriklausomybės priešininkams nepavyko pasinaudoti politinės suirutės metais ir paskandinti Lietuvos atgimimo – pučas Maskvoje sugriovė visą Sovietų Sąjungą.

Habil. dr. Kazimieras Garšva pateikia puikią studiją „Švenčionių ir Ignalinos rajonų vietovardžiai“. Kaip nurodoma straipsnio pradžioje, „Šiuo straipsniu baigiamas autoriaus mokslinių straipsnių ciklas apie Lietuvos Respublikos rytinės dalies gyvenamųjų vietų vardų (oikonimų) kilmę, darybą, reikšmę (žr. Voruta, 2020, Nr. 3; 2021, Nr. 4; 2022, Nr. 4; 2023, Nr. 1). Išnagrinėtos tradicinių lietuviškų gyvenamųjų vietų vardų ypatybės rodo, kad lietuvių kalbos ypatybės gausėja einant nuo Šalčininkų, Vilniaus link Švenčionių, t. y. nuo labiausiai XVIII–XX a. suslavėjusio Aukštaitijos etninių lietuvių žemių ploto, link iki šiol be pertrūkių išlikusių lietuvių kalbos plotų. Iš pietų į šiaurę palaipsniui didėja lenkiškai užrašytų oikonimų lietuviškumas (išlikę jų šaknys, priešdėliai, iš dalies ir priesagos).“ Tai vertinga publikacija, ypač, jei kyla abejonių dėl valstybinės kalbos statuso viešajame gyvenime...

Įspūdingos aprėpties publikacijų ciklą „Mažosios Lietuvos šiaurinio pasienio istorijos“ tęsia dr. Martynas Purvinas. Tai jau vienuoliktasis straipsnis, kuriame – svarbūs, netikėti, lietuviškoje istoriografijoje reti Mažosios Lietuvos istorijos paveikslai, faktai. Beje, VšĮ „Vorutos“ fondas leidžia trečiąją dr. Martyno Purvino knygą „Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais“ ir renka aukas jos leidybai.

Rašytoja dr. Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė šį kartą ieškoti Lietuvos istorijos pėdsakų nukeliavo į Suomiją. Kaip ji rašo, „Mėgstantiems keliauti ir besidomintiems įvairiais Lietuvos istorijos įrašais vertėtų aplankyti viduramžius menančią buvusią Suomijos didžiosios kunigaikštystės sostinę Turku. Suomijos pietvakariuose, prie Baltijos jūros, abipus Aurajoki upės žiočių esantis miestas pradėjo kurtis per Švedijos surengtą pirmąjį kryžiaus žygį į Suomiją, apytikriai 1155 ar 1157 m. [...]Iki XIX a. Turku buvo Suomijos administracinis ir prekybos centras...“

Istorikas dr. Mindaugas Šapoka pasakoja apie Vilniaus miestą mažai tyrinėtu laikotarpiu – po karo ir maro 1710–1717 m. Stebėtina, kad autoriui pavyko atsekti tokius faktus: „Vis dėlto yra žinoma, kad maro epidemija Vilniaus miestą pasiekė 1710 m. vasarą. Pasak įvykių amžininko, maro bacilos į miestą pateko iš Kauno kartu su druskos kroviniu. Pirmas užsikrėtė miestiečio Lunkievičiaus (Łunkiewicz) namas, esantis prie Aušros vartų. Netrukus mirė visi šio namo gyventojai, o maro užkratas pasirodė kitose miesto vietose.“

Įdomi ir reta Karolio Sabučio publikacija „IX fortas NKVD rankose: prižiūrėtojai, kaliniai ir buitis“. Regis, čia skaitytojams komentarų nereikia...

Neišsenkanti versmė tyrimams yra kunigo Ambraziejaus Jakavonio, savo gyvybę paaukojusio už lietuvybės atgimimą Rytų Lietuvoje, gyvenimo istorija. Šįkart ją tyręs Jonas Karlonas pateikia dokumentinius liudijimus apie kunigo veiklą bei tragišką mirtį Neryje 1944 m. balandį.

Ir kiti autoriai atveria daug naujų Lietuvos istorijos temų. Pirmąją publikaciją „Vorutai“ parengė Jurgita Stelionienė. Ji pasakoja apie Vytauto Didžiojo aikštę Pasvalyje. Smalsu, kiek tokių yra Lietuvos miestuose, kaip juose išreiškiama ir įtvirtinama lietuvio tapatybė.

Dėkoju Jums – visiems skaitantiems ir prenumeruojantiems.

Irma STADALNYKAITĖ,
žurnalo redaktorė

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

NATO stebuklų nekuria

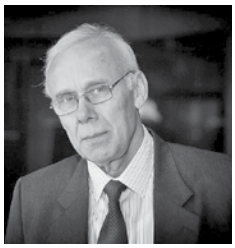

Česlovas IŠKAUSKAS,
Vilnius

Dabar, prabėgus netrumpam laikui nuo NATO viršūnių susitikimo Vilniuje, nuslūgus karštoms diskusijoms, galima tvirtinti, kad Lietuvai tai buvo istorinis įvykis. Gal šis vertinimas kiek savanaudiškas, bet iš tikrųjų – kada mūsų sostinė buvo sulaukusi 31 NATO šalies lyderių, kitų pasaulio valstybių vadovų, garbingų politikų, ekspertų, gausaus būrio žurnalistų?..

Vilnius šauniai įsiterpė tarp pernykščio Madrido ir kitų metų aljanso „samito“ vietos – Vašingtono. Tik pagalvokite, koks sugretinimas: Madridas–Vilnius–Vašingtonas! Ne vienam, kaip ir šių eilučių autoriui, artėjant aljanso forumui, buvo atsiradęs patriotinis pasididžiavimo jausmas...

Bet atmetę visas emocijas (o jos vyravo visuose susitikimo posėdžiuose ir kuluaruose), paklauskime savęs: ar jis pateisino mūsų viltis? Nuomonių yra visokių: nuo visiško nusivylimo jo rezultatais ir pačiu aljansu iki pasitenkinimo ir racionalaus pozityvaus vertinimo. Deja, kaip ir Sąjūdžio laikais, prasiskverbė nevaldoma euforija, kad štai Ukraina bus pakviesta tapti NATO nare (jei ne dabar, tai po karo arba bus numatytas konkretus pakvietimo ir net narystės terminas), kad Švedija, remiantis netikėtu Turkijos vadovo Recepo Tayyipo Erdogano sutikimu, šią narystę jau užsitikrina, kad aljansas garantuos nuolatinius karinius pajėgumus (pavyzdžiui, dislokuos brigadą) Baltijos šalyse ir t. t.

Nei vieno, nei kito neatsitiko. Nes net ir tokia galinga gynybinė organizacija kaip NATO stebuklų nekuria. Šiuo atveju niekuo dėtas Europos polinkis į *real politik*, o gerai apgalvota aljanso strategija. Mūsų nepagrįsti lūkesčiai, kad štai Ukraina dar šiemet taps bloko nare, ir jo dalyviams įsigalios 5-asis įstatų straipsnis, yra paskatinti pigių emocijų, kurios didžiojoje politikoje atlieka meškos paslaugą.

Štai kodėl aljanso vadovai vadovavosi tokiu posakiu: geriau žvirblis rankoje, negu briedis girioje. Jie patvirtino naujus regioninius gynybos planus, visos šalys narės įsipareigojo skirti ne mažiau kaip 2 proc. bendrojo vidaus produkto (BVP) gynybai, Ukraina atleista nuo visoms kandidatėms privalomo Narystės veiksmų plano (MAP), įsteigta NATO ir Ukrainos taryba, kuri Kijevo prašymu jau po dviejų savaičių surengė savo posėdį, G-7 ir kitos šalys pasižadėjo užtikrinti ilgalaikę karinę pagalbą Ukrainai.

Daug tai ar mažai? Ukrainos prezidentas Volodymyras Zelenskis, „samito“ išvakarėse gana šiurkščiai apibūdinęs būsimus Vilniaus susitikimo projektus, vėliau nusileido ir baigiamojoje spaudos konferencijoje atrodė lyg klusnus Briuselio pameistriukas. Jis sutiko net su neįvardintomis Ukrainos pakvietimo į NATO sąlygomis, kurių įgyvendinimą kai kas palygino su geležinėmis kurpaitėmis iš visiems žinomos pasakos.

Taip Vilnius, įpratęs kone visuose istoriniuose vaidmenyse vaidinti priešakinėse scenose (gal toks kompleksas įgytas išsiveržiant iš Sovietų Sąjungos glėbio?), ir šįkart manė suvaidinsiąs pirmą vaidmenį. Tačiau scenarijus pakrypo ne lietuvių ir tam tikra prasme ne ukrainiečių naudai. Nors, kita vertus, teisūs politologai, kurie ramino karštas galvas ir sakė, kad karo Ukrainoje naštos negalima užkrauti visai 350-milijoninei Europai ir Šiaurės Amerikai. Kijevas turi pajusti, kad ir G-7 parama, ir Skandinavijos šalių slinktis į NATO, ir sankcijos Rusijai turi pamažu spausti Putino gerklę ir versti režimą pakelti rankas.

Tačiau tokia Vakarų taktika padeda Maskvai laimėti laiko, tai yra, stiprinti savo žmogiškuosius ir karinius resursus, finansinius pajėgumus bei ieškoti pagalbos Azijos ir Afrikos kontinentuose. Liepos pabaigoje Putino susitikimas Sankt Peterburge su 17-os Afrikos šalių lyderiais, viliojant juos neva veltui dovanotais grūdais, yra akivaizdus įrodymas, kad jo režimas priremtas prie sienos ir nervingai ieško išeičių. NATO galėjo pasinaudoti šiuo blaškymusi ir tvirčiau paremti Ukrainą, kuri kaip tik tuo metu pradėjo aktyvų Rusijos pozicijų kontrpuolimą.

Kas toliau? Sekinantis karas tęsiasi. Lietuva formaliai padarė viską, kad jėgų santykis pasikeistų kovojančios Ukrainos naudai. Bet šių pastangų maža tiek, kiek pati Lietuva yra ne itin galinga aljanse. Pamokos ateičiai. ■

Daugybė dalykų nepadaryta...

Kalba Medininkų memoriale, pasakyta 2023 m. liepos 31 d.

Habil. dr. Vytautas LANDSBERGIS,
Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininkas, Vilnius

Jūsų Ekscelencija Prezidente!

Gerbiamieji, labai atjaučiami čia žuvusių už Tėvynę artimieji ir visi minėjimo dalyviai!

Atleiskite, man tai proga pasidalyti sopuliu dėl Tėvynės, kol esu.

„Medininkų byla“ – taip sakoma – iš tikrųjų yra Lietuvos byla.

Nebe apie nusikaltimą, o apie nusikaltimo netyrimo netyrimą, tad galimą, dangstomą netyrimo nusikaltimą. Anuomet – vis laukiant išganingosios senaties. Dėl „dviejų ar daugiau žmonių nužudymo“ (pagal kodeksą). Jokiu būdu ne dėl tarpvalstybinio teroristinio ir karo nusikaltimo.

Vėliau, kai Prezidentės Dalios Grybauskaitės valia panaikino šį trokštamą „senaties“ barjerą, netyrimas išsiraitė kitokiais šunkeliais.

Atrodo, pareigūnai kaip vyrukai galų gale susitarė: „nurašom ant Nikulino ir uždarom“. Dėl teisinio suokalbio teksto spėlioju, nedalyvavau, bet esmė būtų tokia.

Ar beverta šiandien tikėtis, kad iškils dar faktų ir liudininkų, kurių Lietuvos teisingumui nereikia? Pasitaiko, kad iškyla.

Antai vienas net papasakojo, Boleslovas Makutynovičius, kaip užtikrino logistiką žudikams iš Rygos „omono“, taigi dalyvaujant Vilniaus „omonui“, jau nuėjusiam valstybės išdavimo keliu, o buvo ir maitinamas priešiškos valstybės. Ar Makutynovičius po to viešumo buvo bent apklaustas, ar jis figūruoja byloje kaip itin svarbus liudininkas, mažų mažiausiai? Man regis, ne. Nors jo pavardę minėjo ant mirties slenksčio prabilęs Tomas Šernas. Ne! Tik dabar šis Nevzorovo filmo didvyris dalyvauja Visų Aukščiausiame Teisme. Tomas man buvo atsiuntęs laišką bene 1997 m., kai pamatė spaudoje įtariamųjų nuotraukas. Vienas veidas jam buvęs kaip žaibo blyksnis ar perkūno trenksmas. Bet ar tai rūpėjo ponams prokurorams?

O štai po dešimtmečių tylėjimo prabilo žmogus, tą siaubo rytą vienas pirmųjų (gal pats pirmasis) atlėkęs iš Vilniaus ir dar aptikęs žudikus (?!). Dabar sąžinės pažadintas, bet pranešėjo pavardės nebeatsimenąs Nikolajus Medvedevas. Medininkų namelyje patyręs tokį poveikį, kad nutilo dešimtmečiams. Net lėkdamas atgal į Vilnių niekam nepaskambino tarnybiniu telefonu... Norėjo gyventi, suprantama.

Panašiai pasisakė tuometinis Muitinės vadovas Valerijonas Valickas. „Galėčiau daug ką papasakoti, bet noriu gyventi.“ Taip ir atsimenu. Atrodo, gerasis Valerijonas ligi šiol tebenori gyventi.

Taip ir mes gyvenam po 32 metų vis ten pat. Teisingumo kalnas mums per aukštas. Per sunkūs mūrai, pro kuriuos tebejoja lietuviai. O aš vis pasvajoju, kol tebesu – gal dar pasiryš arba gal ateis prezidentas, kuris įsteigs jurisprudencijos darinį, visai nepriklausomą nuo Teisėjų partijos, kad ištirtų šio nusikaltimo netyrimo netyrimo bylą. Dar lauksiu.

Šito išbandymo dar neišlaikėm.

Byla, sakoma, užbaigta, tai turbūt atvira, vieša. Vertėtų paskelbti.

Pažįstu vieną žmogų, kuris norėtų ją atskleisti bent keliose vietose.

Antai paminėtojo Makutynovičiaus vaidmuo. Ar tikrai byloje tai visai neminima, nenagrinėjama? Ir apskritai Vilniaus „omonas“, nejau jis išteisintas? Nors disponavo pagrobtais Medininkų aukų ginklais.

Visi N. Medvedevo parodymai – ir jokių tolesnių klausimų? Tik neryškus apgailestavimas: „netinkamai pasielgiau“. Kas taip ilgai terorizavo šį žinomą politiką? Kas terorizavo Valerijoną Valicką?

O kova? Valstybės gynėjai gynėsi, jie turėjo ginklų ir sužeidė bent vieną užpuoliką – liko šio kruvini marškiniai.

Tyrėjai sukūrė kitokį vaizdą. O nutylėta kova – tai didžiausia nepagarba žuvusiems už Lietuvą. Nors renkamės čia tarytum pagerbti. Daugybė dalykų nepadaryta.

Ką reiškia nuolankumas?

Pamokslas Trakų bazilikoje 2023 m. liepos 9 d.

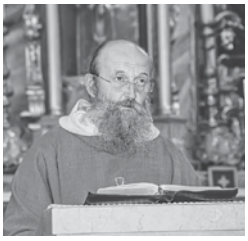

Kun. br. Marija Elijas ČERNIAUSKAS

Štai ką sako Viešpats: „Didžiai džiūgauk, Ziono dukra, garsiai krykštauk, dukra Jeruzale! Štai tavo karalius pas tave ateina, – jis išaukštintas ir pergalingas, nuolankus ir joja ant asilo – ant asiliuko, asilės jauniklio. Jis išvarys kovos vežimus iš Efraimo ir karo žirgus iš Jeruzalės; karo lankas bus sulaužytas, jis skelbs taiką tautoms. Jo valdžia bus nuo jūros lig jūros ir nuo upės lig žemės pakraščių.“

Skaitinys iš pranašo Zacharijo knygos

Šiandien – išskirtinis sekmadienis, svarbus mūsų istorijai. Viso pasaulio išrinktieji ir įtakingiausieji ateinančią savaitę rinksis mūsų tėvynėje Lietuvoje, mūsų sostinėje Vilniuje, visai šalia Trakų – mūsų senosios sostinės. Tai tikrai ypatingas istorinis įvykis. Šiandien skaitinys iš pranašo Zacharijo knygos labai simboliškai susijęs su artėjančiu labai svarbiu NATO šalių vadovų susitikimu ir dabartine situacija pasaulyje. Dievas sako, kad išvarys kovos vežimus ir žirgus bei sulaužys kovos lanką, paskelbdamas taiką tautoms. Dievas, tavo karalius, nešantis taiką, atjoja ant asilo ir yra pergalingas bei nuolankus. Būtent nuolankumas neša taiką. Šie skaitinio žodžiai parodo, iš kur ateina taika, o iš kur kyla karas. Būtent karas visada kyla iš žmogaus puikybės, o taika yra nuolankumo vaisius. Žiaurus šiandieninis karas Ukrainoje yra rusiškos imperinės puikybės išraiška. Tai Rusijos troškimas susigrąžinti imperiją, todėl ypač skaudu, kai krikščioniška ortodoksų bažnyčia pritaria ir laimina šį karą. Ši rusiška imperinė puikybė žudo nekaltus žmones, atimdama iš jų teisę gyventi. Tas pats atsitinka, kai puikybė apsigyvena mūsų sieloje. Ji naikina ir žudo mus pačius, griaudama mūsų santykius su artimaisiais, su savimi ir su Dievu.

Nuolankumas yra kelias, kuris veda į taiką. Lietuvių kalbos žodyne žodis „nuolankumas“ kyla iš žodžio „nusilenkti“. Lotynų kalboje žodis „humilitas“ reiškia nusižeminimą ir nesvarbumą, o rusų kalboje nuolankumas apibūdinamas žodžiu „smirenije“, o tai reiškia susitaikymą. Būtent nuolankumas ir yra susitaikymas, nusilenkimas, nusižeminimas, nešantis mums ramybę ir taiką. Šios dienos skaitinyje iš Mato Evangelijos mes girdime, kad Jėzus apie save sako – „aš esu romus ir nuolankios širdies“. O mums, krikščionims, pagrindinis tikslas turėtų būti siekimas tapti panašiais į Kristų, kad mūsų širdis būtų romi ir nuolanki.

Ką reiškia nuolankumas? Dažnai žodis nuolankumas traktuojamas kaip silpnumas. Susitaikymas su blogiu bet kokia kaina. Tai tikrai nėra tiesa. Nuolankumas yra tada, kai mes į save žiūrime Dievo akimis. Kai mes matome save būtent taip, kaip mus mato Dievas. Ne taip, kaip mes kartais matome save – susireikšmindami ir suvokdami save kaip „visatos centrą“, bet būtent taip, kaip mus mato Dievas – kaip vieną iš savo mylimų kūrinių. Mes nesam dievai, bet esame mylimi Dievo vaikai. Tik taip suvokdami save, mes galime įgyti susitaikymo ir nuolankumo dvasią, galime pažinti save kaip asmenybę, kaip mylimą Dievo kūrinį. Mahatma Gandi yra pasakęs, kad „žmogus, turintis nuolankumą, – gali suprasti savo klaidas ir įvertinti savo žingsnius“. Žmogus, nesugebantis tinkamai suvokti savęs ir negalintis pažinti savo klaidų, eina klaidingu keliu, kuris gali sukelti karą mūsų sieloje, taip pat karą su kitais žmonėmis, o kartais netgi tapti priežastimi karui tarp valstybių. Nuolankumas – tai nėra susitaikymas su blogiu – tai kelias suvokti Dievo valią, priimti ją ir kartu būti tiesos pusėje.

Jeigu palyginsime dviejų imperijų – Rusijos ir Didžiosios Britanijos – kelią, galime rasti panašumų, bet kartu ir esminių skirtumų. Didžiosios Britanijos imperija viešpatavo pasaulyje, turėdama daug kolonijų. Bet keičiantis laikams Britanijos imperija sugebėjo nusižeminti ir transformuotis į savanorišką Tautų Sandraugą. Britanija suvokė, kad pasaulis pasikeitė ir suteikė tautoms laisvę. Buvusios kolonijos savanoriškai tapo naujosios Tautų Sandraugos narėmis. Indija – didžiausia Britanijos kolonija –

Kristaus skulptūra „Maranata“ (skulpt. prof. Antanas Kmieliauskas, 2007 m.) Klevinėje, Elektrėnų savivaldybėje. Juozo Vercinkevičiaus nuotr.

tapo laisva valstybe, tapdama Tautų Sandraugos nare ir išsaugodama pagarbą Britanijos monarchijai. Rusijos pavyzdys visiškai kitoks. Rusija nesugebėjo nusižeminti ir susitaikyti, negalėjo priimti to, kad Kijevo Rusia nori gyventi kaip atskira, savarankiška valstybė ir pati spręsti savo likimą. Rusijos imperinės ambicijos ir tai, ką mes matome šiandien, yra šovinistinės puikybės ženklas.

Taip būna ir mūsų sieloje, kai puikybės dvasia įsitvirtina mumyse – karas ateina į mūsų sielą anksčiau ar vėliau. Puikybė griauna mus pačius, naikindama mūsų asmenybę ir atitolindama mus nuo Dievo ir žmonių, o nuolankumas neša mūsų sielai ramybę ir susitaikymą. Taip pat reikia žinoti, kad nuolankumas gali būti veidmainiškas. Žmogus, siekdamas savo egoistinių tikslų ar karjeros, su kai kuriais žmonėmis elgiasi labai nuolankiai ir nusižeminęs, bet su kitais parodo kitą savo veidą. Tai veidmainiškas, netikras nuolankumas.

Tikrasis nuolankumas neša susitaikymą su savimi, su kitais žmonėmis ir su Dievu. Būtent nuolankumo ir nusižeminimo dvasia pirmiausia turi atsispindėti mūsų maldose bei šv. Mišių dalyvavime, o ypač tame, kaip mes priimame Šventąją Komuniją. Tai buvo ilgaamžė Katalikų Bažnyčios tradicija, kai Šv. Komunija buvo priimama atsiklaupus, prie balta staltiesėle uždengto Dievo stalo. Šv. Komunijos priėmimas visada būdavo ypatingas įvykis. Tikintieji tvirtai žinojo, kad Dievas, kuris sukūrė pasaulį ir mus pačius, yra toje mažytėje Šv. Komunijoje. Todėl žmogus pagarbiai klaupdavosi priimdamas ją ant liežuvio. Žmogus, taip priimdamas Šv. Komuniją, išreikšdavo savo nuolankumą ir nusižeminimą Dievui. Šis nuolankumo ir susitaikymo kelias ir veda mus į vienybę su Dievu. Rytų Bažnyčios tradicijoje Kristaus Kūną ir Kraują tikintieji pagarbiai priima šaukšteliu į burną. Priimdami Šv. Komuniją nuolankiai tradiciniu būdu, mes išsaugome Šventosios Dvasios dievobaimingumo dovaną ir pagarbą Visagaliui Dievui, mūsų Kūrėjui. Kai mes prarandam dievobaimingumo ir pagarbos dvasią priimdami Šv. Komuniją, laikui bėgant mumyse palaipsniui nyksta ir tikėjimas, kad Viešpats Jėzus yra Eucharistijoje..

Diktofonu įrašytą tekstą užrašė Daiva Kerdokaitė-Kazlauskė.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Kalbos politika Sąjūdžio ir Aukščiausiosios Tarybos laikais

Irena ANDRUKAITIENĖ,
Kovo 11-osios akto signatarė, Anykščiai

Šiandien kaip niekad aktualūs chrestomatiniai Mikalojaus Daukšos žodžiai iš Postilės „Prakalbos į malonųjį skaitytoją“: „Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas.“

Kalba saugo valstybę, o vienas iš svarbiausių valstybės rūpesčių – kalbos apsauga. Tai suprato prieškario nepriklausomos Lietuvos kūrėjai, visose konstitucijose (1922, 1928 ir 1938 m.) lietuvių kalbai suteikę valstybinės kalbos statusą. Jis įtvirtintas ir 1992 m. Konstitucijoje, priimtoje tautos referendumu.

Sovietų okupacijos metais lietuvių kalba buvo stumiama iš viešojo vartojimo erdvės. Todėl 1988 m. birželio 3 d. įsikūrus Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui, vienas iš pirmųjų valstybiškai mąstančių jo iniciatorių žingsnių buvo reikalavimas lietuvių kalbą pakelti į valstybinės kalbos rangą. Jau birželio 13 d. Sąjūdžio iniciatyvinės grupės susitikime su visuomene apie tai kalbėjo Arūnas Žebriūnas, o birželio 23 d. šis reikalavimas buvo imperatyviai išsakytas Sąjūdžio susitikime su LKP CK pirmuoju sekretoriumi Ringaudu Songaila.

1988 m. spalio mėn. vykusiame Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Steigiamajame suvažiavime priimama Rezoliucija Nr. 5 „Dėl lietuvių kalbos statuso,“ kurioje pasakyta apie būtinybę sugrąžinti jai prideramą vietą Respublikos administraciniame, ekonominiame, politiniame ir kultūriniame gyvenime, t. y., pripažinti lietuvių kalbą Respublikos valstybine kalba.

Po suvažiavimo Sąjūdis pradeda rinkti parašus dėl lietuvių kalbos paskelbimo valstybine. Laiko buvo nedaug, vos kelios savaitės. Parašai 1988 m. lapkričio mėnesį buvo įteikti Lietuvos SSR Aukščiausiajai Tarybai.[1]

Kaip priešpriešą išaugusiam Sąjūdžio autoritetui, kaip atsaką į Sąjūdžio idėjų plėtrą prokomunistiškai nusiteikę veikėjai organizuoja antijudėjimą. 1988 m. lapkričio 4 d. įsisteigia prosovietinė organizacija „Vienybė – Jedinstvo – Jedność“, kurios vienas iš svarbiausių tikslų pradžioje buvo kova prieš valstybinės kalbos statuso suteikimą lietuvių kalbai.

Politinį lauką tuometinėje Lietuvoje komplikavo ir Vilniaus krašto autonomininkai, kurių idėjiniai vadai po 1989 m. gruodžio 20 d. įvykusio LKP atsiskyrimo nuo SSKP, liks LKP (SSKP) gretose arba, kaip buvo tuo metu sakoma, „ant TSKP

[1] Interviu su Angonita Rupšyte. Iš autorės asmeninio archyvo.

platformos“. Autonomijos idėja pirmą kartą viešai iškeliama 1988 m. lapkričio 11 d. Vilniaus rajono partinėje konferencijoje: Vilniaus rajono „Pergalės“ kolūkio traktorininkė-mechanizatorė Stefanija Seržantovič siūlo priimti kreipimąsi į Lietuvos SSR Aukščiausiąją Tarybą dėl trikalbystės įvedimo ir dėl lenkų nacionalinio autonominio darinio sukūrimo Vilniaus krašte. Nors konferencijoje priimtuose dokumentuose autonomijos reikalavimo nebuvo, bet žinia jau tapo paskleista.[2]

Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, Sąjūdžio spaudžiama, 1988 m. lapkričio 18 d. priima įstatymą dėl Lietuvos SSR Konstitucijos 71 str. papildymo, kuris skelbia, kad valstybinė Lietuvos SSR kalba yra lietuvių kalba.

Autonomijos idėja materializuojasi, reikalaujama ginti lenkų kalbą. 1988–1989 m. sandūroje apie 30 Vilniaus krašto rajonų (Vilniaus, Šalčininkų, Švenčionių, Širvintų, Trakų ir kt.) apylinkių pasiskelbia „lenkų autonominėmis“. Tokiame fone 1989 m. pradžioje Lietuvos SSR valdžia skelbia konstitucinės nuostatos dėl valstybinės lietuvių kalbos įgyvendinimo žingsnius: 1989 m. sausio 25 d. paskelbiamas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Lietuvos TSR valstybinės kalbos vartojimo“, o vasario 20 d. – Lietuvos SSR Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl priemonių Lietuvos TSR valstybinės kalbos vartojimui užtikrinti“.

Prosovietiniai aktyvistai kartu su Jedinstvo 1989 m. vasario 12 d. Vilniuje surengia mitingą prieš lietuvių kalbos paskelbimą valstybine (dalyvauja apie 15 000 žmonių), o birželio 25 d. Jedinstvos mitinge (dalyvauja apie 10 000 žmonių) dar kartą pasmerkiamas valstybinės kalbos statuso suteikimas lietuvių kalbai.

Jedinstvininkams talkina autonomininkai. 1989 m. gegužės 12 d. Vilniaus, Šalčininkų ir Švenčionių rajonų liaudies deputatų tarybų atstovai paskelbia lenkų nacionalinės srities sukūrimą Lietuvos SSR ribose, o rugsėjo 6 d. Šalčininkų rajonas paskelbiamas Lenkų nacionaliniu teritoriniu rajonu Lietuvos SSR sudėtyje. Rugsėjo 15 d. analogišką nutarimą priima Vilniaus rajonas. Suprantama, kokiai kalbai teikiamas prioritetas šiuose neteisėtuose dariniuose. Nors LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas rugsėjo 12 d. panaikina šiuos nutarimus, autonomininkų tai nesustabdo. Šie rajonai tampa valstybinės lietuvių kalbos ignoravimo placdarmu su visomis iš to išeinančiomis pasekmėmis, kurių padariniai šiandien iškyla grėsmingomis formomis.

Tokį sudėtingą politinį kontekstą 1990 m. kovo 11 d. paveldi Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, tą dieną priėmusi visus nepriklausomybės atkūrimui būtinus dokumentus, tarp jų – ir Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, kurio septintasis straipsnis sako: „Valstybinė Lietuvos Respublikos kalba yra lietuvių kalba.“ Straipsnis baigiamas aiškia nuostata: „Sudaromos sąlygos vartoti ir ugdyti tautinių bendrijų kalbas.“

Netrukus, 1990 m. gegužės 15 d., Šalčininkų rajono taryba atsisako pripažinti Kovo 11-osios aktą ir pareiškia, kad laikysis SSRS Konstitucijos ir LSSR Konstitucijos be 1988 m. lapkričio 18 d. papildymo. Birželio 1 d. įvyksta tęstinis autonomininkų suvažiavimas Zavišonyse, kuriame patvirtinamas Vilniaus krašto nacionalinis teritorinis darinys su specialiu statusu, lenkų kalba prilyginama valstybinei lietuvių kalbai ir priimami kreipimaisi į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą, SSRS Prezidentą M. Gorbačiovą ir SSRS Ministrų Tarybos Pirmininką Nikolajų Ryžkovą prašant pripažinti šį teritorinį darinį[3]. Aukščiausioji Taryba, siekdama stiprinti valstybinės kalbos apsaugą, priima du sprendimus. Tuo metu valstybinės kalbos kodifikavimo ir kitus klausimus sprendė prie Mokslų akademijos 1961 m. LKP CK įkurta Lietuvių kalbos komisija, kuri nuo 1984 m. savo gretose jau nebeturėjo prižiūrėtojų – idėjinių komunistų iš LKP CK. Nors komisija buvo patikimose kalbininkų rankose, ją reikėjo sustiprinti.

1990 m. birželio 20 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimu buvo sudaryta nauja Valstybinė lietuvių kalbos komisija, jai suteikti įgaliojimai spręsti lietuvių kalbos kodifikacijos, normų vartojimo ir valstybinės kalbos statuso įgyvendinimo klausimus. Komisijoje buvo 22 nariai. Jos pagrindą sudarė autoritetingi kalbininkai – Aleksandras Vanagas, Vytautas Mažiulis, Petras Kniūkšta, Jonas Palionis, Aldonas Pupkis, Evalda Jakaitienė, Zigmas Zinkevičius, Albertas Rosinas, Kazys Ulvydas, Vytautas Ambrazas – daktarai, profesoriai, akademikai.

Aukščiausiosios Tarybos rūpinimąsi valstybine kalba rodo ir kalbos priežiūros institucijos įsteigimas. 1990 m. liepos 30 d. Aukščiausioji Taryba priima Kultūros paveldo inspekcijos laikinąjį įstatymą, kurio pirmasis straipsnis nurodo šios institucijos paskirtį – tai „Kultūros paveldo, jo naudojimo ir valstybinės kalbos vartojimo kontrolės organas“. Lietuvių kalba, seniausia indoeuropiečių kalbų šeimoje, geriausiai išlaikiusi senąsias prokalbės formas, yra kultūros paveldo objektas. Kalbos priežiūra – valstybinės lietuvių kalbos statuso saugojimas – pavedamas Kultūros paveldo inspekcijos specializuotam padaliniui – Valstybinei kalbos inspekcijai. Šios inspekcijos vadovą tvirtina Kultūros paveldo inspekcijos generalinis direktorius **Valstybinės lietuvių kalbos komisijos** teikimu.

[2] Vladas Sirutavičius. Etniškumo politizacija Lietuvoje: lenkų autonomistų judėjimas, Sąjūdis ir Lietuvos valdžios politika 1988–1990 m. pradžioje, p. 132–133. Žiūrėta 2023-05-21 http://ces.lt>wp-content>uploads>2014.

[3] J. Žilys. Pietryčių Lietuvos regioninė autonomizacija 1988–1990 metais. Žiūrėta 2023-05-22 https://alkas.lt>2014>uly>18.

Kultūros paveldo inspekcija atskaitinga Aukščiausiajai Tarybai. Trečiajame minėto Įstatymo straipsnyje nurodyta, kad Kultūros paveldo inspekcija kasmet jai teikia ataskaitą ir apie valstybinės kalbos vartojimo problemas bei apie jas informuoja visuomenę.

Autonomininkai toliau telkia jėgas. Juos konsultuoja ir politinę paramą teikia SSKP CK sekretorius, Politinio biuro narys Olegas Šeninas, ne sykį lankęsis Šalčininkuose – LKP (SSKP) forposte. 1990 m. spalio 6 d. Eišiškėse vykusiame suvažiavime svarstoma plati deklaracija dėl autonominio lenkų Vilniaus krašto įkūrimo, kurioje, beje, įrodinėjama, kad Lietuva neturinti jurisdikcinių galių Vilniaus krašte. Deklaracijoje skelbiama, kad būsimo autonominio lenkų Vilniaus krašto žemė, jos gelmės, oro erdvė, visi gamtos ištekliai yra šio krašto liaudies nuosavybė. Lenkų kalbai numatomas valstybinės kalbos statusas. Suvažiavimo dalyviai nesutarė tik dėl vieno klausimo – ar jų kuriamas darinys turėtų būti Lietuvos Respublikos ar SSRS sudėtyje. Dėl šios priežasties ši deklaracija nebuvo priimta. Aršiųjų „platformininkų" siekis įkurti anklavą negavo nuosaikesniųjų „platformininkų" pritarimo.[4] Aukščiausioji Taryba, laikydama vardų ir pavardžių rašymą Lietuvos piliečio pase esant valstybinės svarbos reikalu, 1991 m. sausio 31 d. priima nutarimą „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase". Atkreiptinas dėmesys į formuluotę: „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, **atsižvelgdama į Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pasiūlymus**, nutaria nustatyti tokią vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase tvarką" – rašyti lietuvių kalbos rašmenimis pagal tarimą.

1991 m. gegužės 25 d. Mostiškėse įvykęs autonomininkų suvažiavimas priima radikaliausią sprendimą: patvirtinamas Vilniaus nacionalinio-teritorinio lenkų krašto statuto projektas, kuriame numatytas savas seimas, vykdomosios valdžios struktūros, patvirtinti šio krašto valstybiniai simboliai: baltai raudona vėliava, himnas (lenkų poetės Marijos Konopnickos poema „Rota" – „Priesaika"), numatytas lenkų kalbos statusas. Dar buvo svarstyta turėti ir savo karines pajėgas, bet prieš balsavimą dėl projekto šios minties visgi atsisakyta.

Istoriniai 1991 m. vasaros įvykiai neleido išsipildyti autonomininkų viltims. Po Maskvos rugpjūčio pučo sekęs tiesioginio valdymo įvedimas Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose bei Sniečkaus (dabar Visagino) mieste rugsėjo pradžioje paleidus šių rajonų tarybas sustabdė autonomininkų veiksmus, kėlusius grėsmę Lietuvos Respublikos teritoriniam vientisumui, bet nepanaikino kitos grėsmės – manipuliavimo lenkų tautybės korta, kurio įkaitu tapo lietuvių kalba.

Šis procesas prasidėjo iškart. Pirmiausia per Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputato Zbignevo Balcevičiaus redaguojamą „Kurjer Wileński", kuriame buvo spausdinti isteriški straipsniai, jog Lietuvoje vykdoma antilenkiška politika, kad Aukščiausioji Taryba pažeidžia žmogaus teises, kad žlugdoma lenkų kultūra ir švietimas, kad vyksta susidorojimas su lenkų tautybės žmonėmis.[5]

To negana – siekiama sukelti tarptautinį rezonansą, pasitelkiami tarptautinių žmogaus teises ginančių institutų ekspertai. Į pagalbą ateina Lenkijos politikai. 1992 m. liepos 9 d. Lenkijos ambasadorius Janas Vidackis Lietuvos užsienio reikalų ministerijai įteikia *Pro Memoria*, kur, be kitų reikalavimų (privatizavimo proceso eigos Vilniaus krašte), išdėstyti nurodymai, kaip reikėtų rašyti Lietuvos lenkų vardus ir pavardes asmens dokumentuose![6] 1994 m. šią iniciatyvą perims Valdemaro Tomaševskio įkurta Lietuvos lenkų rinkimų akcija-Krikščioniškų šeimų sąjunga.

Kad autonomininkų, pakėlusių ranką prieš Lietuvos valstybės integralumą, o kartu ir prieš valstybinę kalbą, gretose buvo ir šeši Aukščiausiosios Tarybos deputatai, susilaikę balsuojant dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo, turbūt nieko nestebina.

Bet kad praėjus vos dešimtmečiui nuo Aukščiausiosios Tarybos laikų rasis Lietuvos Respublikos Seimo narių, kurie imsis iniciatyvos savo rankomis darkyti valstybinę lietuvių kalbą, be to, gimtąją (!) kalbą, siūlydami projektus dėl svetimų raidžių įvedimo į lietuvių kalbos abėcėlę (turiu minty 2014, 2015, 2017 m. Andriaus Kubiliaus, Gedimino Kirkilo, Irenos Šiaulienės teiktus ir vėlesnius projektus dėl *QWX* įteisinimo), vargu ar kas iš Aukščiausiosios Tarybos deputatų, balsavusių už Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimą, būtų galėjęs patikėti.

Tuometiniams Seimams dar užteko kalbinės nuovokos, valstybinės savigarbos ir politinės valios atsilaikyti ir apsaugoti lietuvių kalbą nuo svetimkūnių – *QWX* – invazijos.

Koks mentaliteto virsmas turėjo įvykti, kad dabartinio Seimo dėka sulaukėme 2022 m. sausio 18-osios – valstybinės kalbos išvalstybinimo dienos. Lietuvos Respublikos Seimas *QWX* įteisino įstatymu. Manau, kad nesunku būtų įsivaizduoti, kokius padėkos žodžius aršus devyniasdešimtųjų metų autonomininkas skirtų šiandieniniam Seimui, sutelkusiam net aštuoniasdešimt tris balsus „už" minėtą įstatymą.

[4] J. Žilys. Pietryčių Lietuvos autonomizacija 1990–1991 metais. Žiūrėta 2023-05-20 https://www.lrt.lt>kultūra.

[5] 1991 metų apžvalgos, analizės ir informacijos regioninių problemų klausimais. LVNA, f. 77, ap. 1, b. 10, l. 13, 19, 20.

[6] Susirašinėjimas su institucijomis regionų politinių procesų klausimais. LVNA, f. 77, ap. 1, b. 24, l. 21.

Švenčionių ir Ignalinos rajonų vietovardžiai

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Habil. dr. Kazimieras GARŠVA,
Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos bendraautoris, Vilnius

Šiuo straipsniu baigiamas autoriaus mokslinių straipsnių ciklas apie Lietuvos Respublikos rytinės dalies gyvenamųjų vietų vardų (oikonimų) kilmę, darybą, reikšmę (žr. *Voruta,* 2020, Nr. 3; 2021, Nr. 4; 2022, Nr. 4; 2023, Nr. 1). Išnagrinėtos tradicinių lietuviškų gyvenamųjų vietų vardų ypatybės rodo, kad lietuvių kalbos ypatybės gausėja einant nuo Šalčininkų, Vilniaus link Švenčionių, t. y. nuo labiausiai XVIII–XX a. suslavėjusio Aukštaitijos etninių lietuvių žemių ploto, link iki šiol be pertrūkių išlikusių lietuvių kalbos plotų. Iš pietų į šiaurę palaipsniui didėja lenkiškai užrašytų oikonimų lietuviškumas (išlikę jų šaknys, priešdėliai, iš dalies ir priesagos). Kiek skiriasi tik priesagos *-išk-* paplitimas, kuris priklauso ir nuo regiono ypatybių.

Pabradės valsčiuje, kaip ir kitur, yra nemaža oikonimų, kilusių iš lietuvių kalbos bendrinių žodžių ar iš lietuviškų pavardžių, kilusių iš tų bendrinių žodžių. Taip dažnai būna ypač su pravardėmis, kurios vėliau įteisintos pavardėmis. Šio darbo pagrindinis tikslas yra atskirti lietuvišką tradicinį vardyną nuo nelietuviško vardyno, o ne išsiaiškinti visą galimą to žodžio raidą, etimologijos hipotezes, tuo labiau, kad be išsamių istorinių šaltinių ir parengiamųjų darbų tai sunku, dažnai net neįmanoma, padaryti. Dėl to oikonimų kilmės aiškinimuose autorius nurodo ne tik asmenvardžius, bet ir bendrinius žodžius, iš kurių tie asmenvardžiai gali būti kilę. Retkarčiais tie oikonimai galėjo būti kilę tiesiogiai iš bendrinių žodžių (be asmenvardžių pagalbos).

Tokios kilmės yra ir 1939 m. buvusio Švenčionių valsčiaus oikonimai *Bendróvė* (lenk. *Bindrawe*, iš liet. *bendróvė* „bendra pieva, kurią visi kartu pjauna ir paskui šieną dalijasi“, tokių vietovardžių užrašyta apie 150 – LVŽ I 430), *Darìniai* (*Darynie* – 1) iš liet. *darinỹs* „daromas, padarytas ar susidaręs daiktas; toks rūgštus valgis; nudaryta drobė“, *dariniaĩ* „dažai; kas daroma, dažoma“ LKŽ II 289, 2) pagal liet. *darýti* galėjo būti avd. **Darìnis*, kaip iš *ožkos – Ožkìnis*, iš *darùs – Darùlis*, iš *gẽras – Gerùlis*, iš *mãžas – Mažùlis* ir t. t. LPŽ I 463, LPŽ II 357, 3) iš avd. *Daras, Dãrius* ar brus., lenk. *dar* „dovana; auka“ ar liet. *darýti* „gaminti, dirbti“ LVŽ 128, 136; bet kam pirmiausia vardo kilmės ieškoti už jūrų marių, kai čia pat yra savas žodis?), *Gùžiai* (*Guże* – iš liet. **gùžis* > **Gùžis*, plg. *gùžas* „1. gandras; 2. iškilimas, gumbas, guzas“ LPŽ I 751), *Kópta* (*Kapta*, plg. liet. *kópta* „brasta, perėja; prieplauka; kupeta“ Švnč, kóptai „kopėčios, laiptai; pastoliai apie statomą namą“ LKŽ VI 350), *Móliai* (*Male*, iš liet. *mólis* > avd. *Mólis*), *Skařdžiai* (*Skardzie*, iš liet. *skařdžius* „skardininkas“, *skardùs* „skambus, garsus“ > *Skařdžius* LPŽ II 731), *Speñglas* (*Spingla*, iš ežero vardo *Speñglas*, plg. *speñgti* „skambėti, ūžti ausyse; dūgzti“ Vanagas 1981: 311), *Vebliaĩ* (*Weble*, iš *veblỹs* „šveplys“, avd. **Veblỹs*).

Pabradės valsčiuje buvo ir *Baláičiai* (*Bałajcie*), *Bãliškė* (*Bolesławowo*), *Baliùliai* (*Balule*). *Baláičių* Lietuvoje užrašyta keliolika, *Baliùliai* buvo vieni, *Bãliškė* net nepakliuvo į LVŽ I 318. Mikrotoponimai gali būti susiję su liet. *balà* „klampi vieta; pelkė, raistas; klanas“, o minėti oikonimai greičiau kilo iš avd. *Balỹs*.

Dalis Lietuvos oikonimų atsirado ne iš pavardžių, o iš bendrinių žodžių todėl, kad senesnės valstybės centro vietovės istoriniuose šaltiniuose paliudytos jau XIV a. (Dievẽniškės, Eĩšiškės, Mẽdininkai, Šalčìninkai ir kiti – Vanagas 1993: 35–39). Šalčininkai į Kryžiuočių ordino kroniką pakliuvo 1311 m., Medininkai – 1320 m., taigi jie įsikūrė bent XIII a., o gal ir anksčiau. Lietuvos gyventojų pavardės

po vardų pradėjo formuotis tik po 200–300 metų. Pravardinės kilmės asmenvardžiai dokumentuose paplinta XVI a., tada susidaro ir kilmingųjų asmenų pavardės. Daugiausia lietuvių valstiečių pavardžių atsirado XVIII a. (LKE 398–399).

Papildomas faktorius asmenvardžio bei asmenvardinio oikonimo kilmei nustatyti yra jų paplitimas. Dauguma minėtų oikonimų paplitę net ne visoje buvusioje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK), o tik etninėse lietuvių žemėse. Pavyzdžiui, pavardė *Bẽčius* > *Bẽčis* XX a. užrašyta šiaurės Lietuvos pasienyje su Latvija, kur atitrauktinio kirčio pozicijoje balsis *i* verčiamas *ę* : plg. *Bì.č's'* „Bičius" < *bìčius* „bitininkas, bitė" vns. įn. tariamas *Bęč'* „Bičiù", dgs. gal. *Bęč›s›* „Bičiùs" ir tuo primena *Bẽčių*. *Bìčius* užrašytas tos pačios Lietuvos Žiemgalos vakarinėje dalyje, kur balsis *ì* rečiau verčiamas *ę*. O panašūs oikonimai užrašyti Lietuvos pietryčiuose, kur tokių pavardžių nebuvo išlikusių (LPŽ I 218, 248; LAT II 31) : *Bẽčiai* (Pabradės, Veprių apyl.), *Bėčiónys, Béčiakelniai* (Šalčininkų, Ignalinos r.). Šios pavardės kilmę sudėtinga įrodyti, nes jos ryšys su šiaurės Lietuva abejotinas.

Švenčionėlių valsčiuje lietuvių kalbos žodžių šaknys atsispindėjo oikonimuose *Bùrbos* (*Burby* < *Bùrba* < *burbéti* LVŽ I 622 – dgs. vard. galūne *-os* išsaugota rytų aukštaičių galūnė), *Dėmẽ* (*Demo* iš upės vardo *Dėmẽ* < liet. *dėmẽ* „sutepta vieta" (LVŽ II 202), *Garnỹs* (*Giernie* < *garnỹs* „už gandrą smulkesnis paukštis" > avd. *Garnỹs* LVŽ III 86 – jei oikonimas būtų kilęs iš pavardės, greičiau turėtų būti **Garnìškė*), *Lūšnià* (Łusznia, plg. *lūšnà* „prasta troba"), *Salà* (*Wyspa*), *Sùtrė* (*Sutryszki* < aukštaičių *sùtros* „srutos, skysti nešvarumai, skystas mėšlas", Šakaliaĩ (*Szakale* > Šakalỹs).

Pabradės valsčiuje išsaugoti sudurtiniai oikonimai *Didžiãlaukė – Dziedzielówka*, *Gùgaraistis – Gugorojście*, *Káistupis – Kajstupie*, *Skaĩstašilis – Skajstoszyle*, o buvusiame Švenčionėlių valsčiuje – *Aukštãgiris* rašytas *Auksztogira* (pagarsiui dėsningai atstačius į lietuvių kalbą būtų *Aukštagiria* – tiksliai užrašyta ir žodžio šaknis *aukšt-*), *Jaunãdaris – Jawnodary*, *Júodaupis – Jodoupie*, *Kirtakõjis – Kiertukaje*.

Buvo penki būdai, kaip tuometine oficialiąja lenkų kalba pateikti lietuviški sudurtiniai oikonimai. Pirmuoju atveju lietuviški oikonimai buvo perteikiami tiksliausiai ir juos dažnai buvo įmanoma suprasti ir atstatyti į autentišką lietuvišką formą be ypatingo pasirengimo ir gretinimo su lietuviška forma, plg. *Kajstupie – Káistupis*, *Auksztogiria – Aukštãgiris*.

Antruoju atveju vienas sudurtinio oikonimo komponentas (pirmasis arba antrasis) labiau ir lengviau pritaikomas prie lenkiško tarimo fonetiškai. Jo prasmė lenkų kalba lieka nesuprantama, o lietuviškai lengviau ir tiksliau galima suprasti „lenkišką" formą sugretinus su lietuviška forma, plg. *Kiełnobrydzie – Kálnabridžiai* Nmč, *Dziedzielówka* (mokantiems dzūkiškai pirmąją dalį atstatyti nesunku) – *Didžiãlaukė* Pbrd. Trečiajai grupei priklauso tokie oikonimai, kurių pirmasis arba antrasis komponentas išverčiamas į lenkų kalbą: Žaliãklonis Jšn – *Zielonokłań*, *Auksztodwory – Aukštadvariaĩ* Mšg. Lietuvių kalbos balsį *a* lenkų kalboje atitinka *o*, lietuvių kalbos balsį *o* – lenkų ir kitų slavų *a*, todėl komponentą *-kłan* lietuvių kalboje atitinka *klon-*, o slavišką komponentą *dwor-* atitinka lietuvių kalbos *dvar-*.

Ketvirtojoje sudurtinių komponentų grupėje lieka vienai kuriai nors kalbai aiškiai suprantamas tik vienas žodžio komponentas, pvz. *Líepalaukis* Nmč – *Lipoławki*. Pirmasis komponentas (*lip(a)* suprantamesnis slavams (bet gali jį „išsiversti" ir lietuviai), o antrojo komponento (*ławk(a)* nėra bendrinėse lietuvių ir lenkų kalbose. Penktajai sudurtinių oikonimų grupei priklauso naujesnieji vardai, kurių abu komponentus buvo sunku išversti į lenkų kalbą: plg. Švenčionėlių (ir daugumos kitų valsčių) *Naujãkiemis* tapo *Nowosiólki*, *Naujãlaukis – Nowy Dzial* (*Nowopole*) ir t. t. Yra ir tam tikri vietovardžių slavinimo dėsningumai: juos valdininkai galėjo bent iš dalies „unifikuoti".

Didžiausia yra **priesaginių** oikonimų įvairovė. Tarp jų buvo daugybė lietuvių kalbos bendrinių žodžių šaknų ir lietuviškų priesagų. Pabradės valsčiuje visiškai lietuviški žodžiai (su patrumpinta galūne, kartais ir adaptuotu balsiu) buvo Ąžuolìškiai (*Užaliszki*), *Bùrbliškės* (*Burbliszki*), Čýpliškė (*Cypliszki*), *Eitū́niškė* (*Ajtuniszki*), *Guõbiškiai* (*Gobiszki*), *Jankū́niškė* (*Jankuniszki*), *Liaudiškės* (*Laudyszki*), *Meleniškės* (*Mieleniszki*), *Purvinìškiai* (*Purwiniszki*), Šárkiškė (*Szarkiszki*), Šeršùliškė (*Szerszuliszki*), Šukẽliškė (*Szukieliszki*), *Važẽliškė* (*Ważeliszki*). Oikonimus sudarė lietuviškos pavardės, kartais jau turėję priesagas *-el-, -en-, -in-, -ūn-, -ul-*. Prie jų naujai pridėta priesaga *-išk-*.

Palyginus su priesaga *-išk-* visos kitos oikonimų priesagos *(-el-, -ėn-, -yn-, -in-, -on-, -ūn-, -ut-* ir kitos) yra daug retesnės, plg.: *Šilẽlis* (*Szyłele*), *Žardẽliai* (*Żardele*) ir kt.; *Argirdénai* (*Orgirdany*), *Noselénai* (*Nasielany*), *Maleikénai* (*Małejkiańce*), *Skirlénai* (*Skirlany*); *Avietỹnė* (*Malinowka*), *Klevỹnė* (*Klonówka*), *Žvyrỹnė* (*Żwirynie*); *Ešerìnė* (*Oszarynie*), *Kařklinė* (*Karklina*), *Líepinė* (*Lipowo*), *Meškerìnė* (*Mieszkrynka*), *Naujìniai* (*Nowicze*), *Šeškìnė* (*Szaszkinie*), *Trãkinė* (*Trakinie*), *Ungurìnė* (*Ungoryno*); *Arniónys* (*Orniany*), *Mečiónys* (*Mieczanka*); *Kločiū́nai* (*Kłaczuny*), *Magū́nai* (*Maguny*); *Abejùčiai* (*Obiejucie*), *Trobùčiai* (*Trabucie*).

Švenčionėlių valsčiuje panašios priesagos buvo tokiuose oikonimuose: *Pempẽlė* (*Pimpełka*), *Žirnẽliškė* (*Żarnoliszki*); *Dubinẽlė* (*Dubinela*), *Kampuotẽlė* (*Kompocie*), *Miežionẽliai* (*Mieżanele*); *Dotinénai* (*Datuniany*), *Drūsténai* (*Druściany*), *Laužénai*

(*Łowżiany*); *Dėlỹnė* (*Dolina*), *Kumelỹnė* (*Kumielino*), *Smėlỹnė* (*Śmielinka*); *Girìniai* (*Giryńce*), *Paešerìnė* (*Podeszerynie*), *Pãgulbinė* (*Pogulbino*), *Pakarvinẽ* (*Pokarwienie*), *Pinigìnė* (*Piniginie*), *Pirktìnė* (*Pirkcinie*), *Šamìniai* (*Szaminie*), *Tetervìnė* (*Teterwinie*), *Šilìniškis* (*Szyliniszki*); *Matusónys* (*Matusiańce*), *Miežiónys* (*Mieżany*), *Miežionẽliai* (*Mieżanele*); *Janulìškis* (*Januliszki*), *Rudùliškė* (*Rudoliszki*), *Vytùliškė* (*Witolino*); *Maldžiūnai* (*Maldziuny*), *Véikūnai* (*Wejkuny*); *Raisčiùkai* (*Rejściuki*). Švenčionėlių valsčiuje daugiausia priesaginių oikonimų buvo taip pat su priesaga *-išk-*: *Biržìškės* (*Bierżyszki*), *Čìžiškė* (*Czyżyszki*), *Daubãriškė* (*Dowboryszki*), *Šilìniškis* (*Szyliniszki*), *Ùbagiškė* (*Ubogiszki*).

Abiejuose valsčiuose buvo priesagų įvairovė. Po oikonimų su priesaga *-išk-* pagal skaičių nutolusi buvo priesaga *-in-*. Tik neaišku, kuo tiksliai savo reikšme skyrėsi nuo priesagos *-yn-* (jeigu abi buvo tiksliai užrašytos), plg. *Kařklinė* – *Klevỹnė* Pbrd, *Pãeglynė* – *Pãgulbinė* Švnč.

Priešdėliai. Priešdėliai buvo įvairesni Pabradės valsčiuje, bet jame, esančiame arčiau Vilniaus, oikonimų priešdėliai labiau ir nukentėjo – labiau buvo slavinami. Čia buvo net 6 oikonimai su priešdėliu *ažu-*, bet lenkiškuose užrašymuose išliko tik 1 oikonime: *Ažùbalis* (*Zabłocie*), *Ažùkampis* (*Ustronie*), *Ažùpravalis* (*Ažuprowale*), *Ažùprūdė* (*Zaprudzie*), *Ažùrėdis* (*Zaredzie*), *Ažùtakis* (*Zatoka*). Gražios formos su priešdėliu *be-*: *Bekepùriai* (*Be-kiepury*), *Beviršė* (*Ba-wirsza*).

Buvo 24 oikonimai su priešdėliu *pa-*, bet „lenkiškose" formose jie išliko tik 4 skirtinguose žodžiuose: *Pãdubingė* – *Podubinka*, *Paìlgis* – *Poiłga*, *Pavándeniai* – *Poundenie*, *Pavóverė* – *Powiewiórka* (*Pamiškẽs* – *Pozalesie* lenkiškas priešdėlis diskutuotinas), o toliau tik *Pabalẽ* – *Podbalinowo*, *Pabradẽ* – *Podbrodzie*, *Padvarniñkai* – *Podworniki* (čia priešdėlio išlikimas neaiškus), *Palaumenỹs* – *Podłowmiana*, *Pamerẽ* – *Podmera*, *Pažeimenẽ* – *Podżejmiana*. Čia atrinkti lenkiški užrašymai, kuriuose dažnai išliko baltiška šaknis ir kurių tik dėl antrinio ir mažiau svarbaus priešdėlio *pod-* negalima laikyti slaviškais.

Švenčionėlių valsčiuje iš 21 oikonimo su priešdėliu *pa-* 8 fonetiškai apslavintose formose priešdėlis *pa-* išliko: *Padóbė* rašyta *Podabie*, *Padū́mė* – *Podumie*, *Pãgulbinė* – *Pogulbino*, *Pakámša* – *Pokumsza*, *Pakarvinẽ* – *Pokarwinie*, *Papinìgiai* – *Popinigi*, *Pãšakinė* – *Poszakinie*, *Pašaminẽ* – *Poszumień*. Dar 2 žodžiuose po daugiau suslavinto priešdėlio išliko lietuviška šaknis: *Paešerìnė* – *Podeszerynie* (priesaga *-inė* neslavinta į *-inka*), *Pažeimenỹs* – *Podżejmiana*.

Lietuvių kalba (su slaviška įtaka pakeistomis galūnėmis ir kai kuriais balsiais, priebalsiais) užrašyti oikonimai turi ryšį su lietuvių vilniškių tarme, lietuvių kalbos substratu, žargonu. Tai yra ypatinga, atskira tarmės dalis, mūsų kalbotyros tyrinėjimuose kaip atskiras kalbos objektas pakankamai dar neįvardinta ir nepripažinta. Tokius oikonimus vartojo daugiausia dvikalbiai (daugiakalbiai) asmenys ir jau prarandantys lietuvių kalbą ar jos visai nemokantys. Bet visiškai aišku, kad šias formas istorijai paliko vietiniai lietuviai, nenorėję ir nemokėję atsisakyti protėvių kultūros ir padėję toliau ją išlaikyti.

Ignalinos rajonas rytų Lietuvoje išliko mažiausiai nutautintas. Tarp lenkiškai užrašytų rajono oikonimų net 79,1 % yra aiškiai lietuviškos kilmės. Lietuvių kalbos šaknys liko Ignalinos valsčiaus žodžiuose *Budry* (< *Budriaĩ* < *Budrỹs* < *budrùs*), *Kumsza* (vilniškių *Kumšà* < *kumšà* < *kamšà*), *Paukszty* (< *Paũkštės* < *paũkštė*), *Zujki* (< *Zùikos* < *zùikis*). Dūkšto valsčiuje buvo *Dukšty* (< *Dū́kštas* iš ežero vardo *Dū́kštas*, plg. lat. *dùksts* „pelkė, bala" (LVŽ II 379), *Gajdy* (< *Gaidẽ* iš upės *Gaidẽ*, siejamas su liet. *gaidrà* „giedra", *gaidỹs* (LVŽ III 9), *Gurby* (< *Gurbaĩ* < **Gurba*, **Gurbas* < liet. *gurbà, gurbas* „atskirta tvarto dalis smulkesniems gyvuliams, gardas; tvartas, kūtė; diendaržis", *gurbti* „tarpti, gerai augti" (LVŽ III 365), *Rudzie* (< *Rùdžiai*, plg. A. Salio *Rũdžiai*; Ignalinos r. Rimšės apyl. ir dar 10 rajonų sunorminta *Rùdžiai* < *rùdis* (LATSŽ II 266), *Warny* (< *Varnos* Sokiškių apyl. Ign < *Várna* < *várna*), *Žusiny* (< *Žąsìniai* Sokiškių apyl. Ign < *žąsìnis*, dar plg. *Žąsinaĩ* Švnč < *žąsinas* (LATSŽ II 57).

Iš rytų Lietuvos sudurtinių oikonimų, užrašytų ir oficialiai vartotų lenkų kalba, autentiškos lietuviškos formos geriausiai išsaugotos Dūkšto valsčiuje: *Grykopele* „Grìkiapeliai", *Jodeławka* „Júodalaukis", *Juraszele* „Jūrašaliai", *Kukawerdzie* „Kukaveržė", *Malakalnia* „Moliãkalnis", *Pelikalnia* „Pìliakalnis", *Wardzikiemie* „Vařdžiakiemis", *Świkszczany* (skiemuo praleistas) „Svýkščiasalė"; iš *Vilkaragio* padaryta *Klikalnica*, o iš *Vidùgirių* – *Sierpuchówka*. Ignalinos valsčiuje liko tik du mažiau pakeisti sudurtiniai oikonimai: *Gałaławka* „Galãlaukis" ir *Kiłotraki* „Kýlatrakis".

Tarp priesaginių oikonimų čia labiausiai buvo įprasta priesaga *-išk-*, kuri galėjo būti pridedama tiek prie pavardžių, tiek prie bendrinių žodžių: *Beciszki* „Bẽčiškė", *Kojryszki* „Kairìškė", *Kalwiszki* „Kálviškė", *Soboliszki* „Sabãliškė", *Kiedziszki* „Kédiškė", *Klimiszki* „Klimìškė", *Pakalkiszki* „Pakálkiškė", *Pinigiszki* „Pinigìškė", *Pipiryszki* „Pipìriškė", *Rukszyszki* „Rukšìškė", *Seniszki* „Sẽniškis", *Winciszki* „Vìnciškė", *Zujkiszki* „Zuĩkiškė", *Żwirbliszki* „Žvìrbliškė". Lenkiškoje rašyboje ženklu *y* žymimas ne ilgasis *i*, o suužpakalėjęs *ы* po kietųjų priebalsių *r, š, ż*. Ženklu *ł* išskiriamas kietasis priebalsis.

Asmenvardinių oikonimų priesaga *-išk-* visada eina po pirmosios priesagos: *Bałtaniszki* „Balt-en-iškė", *Bujwiliszki* „Buiv-il-iškė", *Deguciszki* „Deg-ut-iškė", *Gawejkiszki* „Gav-eik-iškė", *Gierwieliszki* „Gerv-el-

iškė“; *Jurgieliszki* „Jurg-ẽl-iškė“; *Markieniszki* „Mark-in-iškė“; *Merleniszki* „Merl-én-iškė“; *Narsuciszki* „Nars-ut-iškė“; *Szukieliszki* „Šuk-ẽl-iškė“.

Visos kitos oikonimų priesagos ir Ignalinos valsčiuje buvo retesnės: *Gawrele* „Gaur-ẽliai“; *Żydele* „Žydẽliai“; *Łauksztenie* „Laukst-ẽniai“; *Kawinie* „Kov-ìnė“; *Miedzino* „Mẽdinos“; *Rupiny* „Rupinaĩ“; *Szylińce* „Šilinė“; *Bieciany* „Bėč-iónys“; *Mejrany* „Méir-onys“; *Bieciuny* „Bėč-iū́nai“; *Wojszniuny* „Vaišn-iū́nai“.

Gretimame Dūkšto valsčiuje šio tipo priesagėtų oikonimų buvo ne tik daugiau (nes valsčiuje daugiau 75 oikonimais), bet ir kiek kitoks jų sąrašas bei pasiskirstymas. Tai galbūt šiek tiek galėtų atspindėti ir kiek kitokį gyventojų įsikūrimo laiką, kitokias lietuvių tradicijas: *Szauksztele* „Šaukšt-ẽliai“; *Tyłtele* „Tilteliai“; *Degutele* „Deg-ut-ẽliai“; *Bikiany* „Bik-ė́nai“; *Grzybiany* „Grybė́nai“; *Nagiany* „Nagė́nai“; *Ażukarklino* „Ažù-karkl-ynė“; *Natrynie* „Notrỹnė“; *Czewerykinie* „Čever-ỹk-inė“; *Gimcinie* „Gimt-ìnės“; *Berżeniki* „Bėrž-ininkai“; *Gierkany* „Gėrk-onys“; *Maczany* „Mačiónys“; *Pietrykany* „Petrikónys“; *Alejuny* „Aliej-ū́nai“; *Bieniuny* „Beniū́nai“; *Bierniuny* „Berniū́nai“; *Czyżuny* „Čižiū́nai“; *Lipuny* „Lygū́nai“; *Maguny* „Magū́nai“; *Mejłuny* „Meilū́nai“; *Płatuny* „Platū́nai“.

Priesagos *-išk-* vartojimas Dūkšto valsčiuose toks pat, kaip kitur: *Gudziszki* „Gùdiškė“; *Jaksztyszki* „Jãkštiškė“; *Klejniszki* „Kleinìškės“; *Knibiszki* „Knìbiškės“; *Paltyszki* „Pal̃tiškė“; *Pożemiszki* „Pažemìškiai“; *Rukiszki* „Rukiškė“; *Sakiszki* „Sõkiškė“; *Swiliszki* „Sviliškė“; *Wiciszki* „Vytìškė“; *Galeniszki* „Gal-in-iškė“; *Gieruciszki* „Gir-ut-iškės“; *Kołeniszki* „Kuol-én-iškė“; *Łukszeniszki* „Lukš-én-iškė“; *Paukszteliszki* „Paukšt-el-ìškė“; *Rytkuniszki* „Ritk-ūn-ìškė“; *Rudaniski* „Rud-én-iškė“; *Żerdeliszki* „Žard-el-ìškės“.

Dauguma pavyzdžių atspindėti skaičiais tik lentelėse. Šie pavyzdžiai yra suklasifikuoti, iš anksto nežinant, ar tokia pati oikonimų sandara bus visuose kituose valsčiuose. Šie pavyzdžiai yra ir Lietuvos valstybės centro kalbos paminklas.

Šiame skyrelyje lenkiškomis raidėmis užrašyti lietuvių kalbos pavyzdžiai pirmiau pateikiami dėl to, kad jie gana autentiški ir primena tarmiškai užrašytus pavyzdžius (atmetus suslavintus oikonimų garsus ir dėsningai suslavintas galūnes visa tai vėl dėsningai atstatoma į bendrinę lietuvių kalbą).

Ignalinos bei Dūkšto valsčiuose buvo užrašyti ir vienodi oikonimų *Eglýniškė* (*Agleniszki*), *Kairìškė* (*Kojryszki*), *Kálviškė* (*Kalwiszki*), *Pamiškẽ* (*Lasbrzeż, Leśniszki*), *Smėlỹnė* (*Śmielinka*), *Várniškė* (*Wornianka, Woroniszki*).

Tikrinome, ar 1940 metų normintojai dukart neužrašė valsčių pasienio vietovardžių. Bet tai iš tikro yra skirtingų vietovių vardai. Daugelis šių pavadinimų, užrašyti ir po 30 metų, rodo šių gretimų valsčių panašumus: vienodas pavardes, bendrą tradicinę kultūrą, panašų mąstymą.

Ignalinos rajone vardu *Kálviškė* apie 1970 m. į registrus buvo įtrauktos net keturios vietovės. Tokie pat oikonimai buvo ir Švenčionių, Zarasų rajonuose. Ignalinos r. (prie Rimšẽs) užrašyti ir *Kálviškiai*, Vilniaus r. (Rudaminõs apyl.) – *Kálviškės*. Vardu *Várniškė* Ignalinos r. užrašyti 3 kaimai (po vieną ir Švenčionių, Zarasų r.), o *Várniškės* Vilniaus r. buvo 4, Utenos r. – 3, Trakų r. – 1. Ignalinos r. (prie Rimšẽs) užrašyti 1 *Várniškiai*, o Molėtų r. jų būta keturių.

Ignalinos r. registruota tik viena *Eglýniškė* (Vìdiškių apyl.), o *Eglìniai* buvę Rimšẽs apyl. Vilniaus r. buvo ir *Eglìniškės* (Eitminiškių apyl.), ir *Ẽgliškės* (Kairėnų apyl.). Vardu *Kaĩriškė* Ignalinos r. užrašyti 2 kaimai, Švenčionių r. – 1 kaimas. Po vieną kaimą, vardu *Pamiškẽ*, tada buvo Ignalinos, Vilniaus, Trakų, Biržų r., o Prienų r. – du kaimai. Anykščių, Zarasų, Švenčionių, Ignalinos r. užrašyta po 1 *Smėlỹnę* (kitas vardas buvęs *Smėliaĩ*), o Molėtų r. liko 4 *Smėlìnkos*, Anykščių, Kupiškio r. – po vieną. Širvintų r. išlaikyta suslavinta *Smėliánka* (LATSŽ II 71, 116, 119–120, 223, 284, 337).

Rytų Lietuvos oikonimams ypač būdinga priesaga *-išk-*. Kaip ir visose lietuvių etninėse žemėse (plg. Razmukaitė 1998: 10, 15–18) nagrinėtame plote oikonimų priesaga *-išk-* labiausiai paplitusi. Lietuvių kalba užrašytuose oikonimuose Trakų rajono valsčiuose priesaga *-išk-* vartota nuo 25,3 % iki 29,6 % pavyzdžių, Švenčionių rajono oikonimuose – nuo 25 % iki 31,2 %, Vilniaus rajono oikonimuose – nuo 17,9 % iki 34,8 %, Šalčininkų rajono oikonimuose – nuo 23,8 % iki 33,9 %, Ignalinos rajono oikonimuose – nuo 29,5 % iki 43,7 % pavyzdžių.

Oikonimų su priesaga *-išk-* skaičius 7,2 % didėja iš pietų į šiaurę: Trakų r. tokių oikonimų buvo 27,9 %, Švenčionių r. – 28,7 %, Vilniaus r. – 29,3 %, Švenčionių r. – 29,7 %, Ignalinos r. – 35,1 %. Kai turėsime šiuo požiūriu ištirtą dar didesnį lietuvių kalbos plotą, gali pasitvirtinti, kad ši priesaga buvo būdingesnė dabartinio lietuvių kalbos ploto pakraščiuose ir yra mažesni arealai, kur šios priesagos skaičius bent kiek didėja ne tik iš pietų į šiaurę, bet ir iš vakarų į rytus.

Darbe pirmą kartą aiškiau nustatyta, kad Šalčininkų, Vilniaus, Trakų rajonų oikonimuose vartota daugiskaitinė priesaga *-iškės-*, o nuo Pabradės valsčiaus iki Breslaujos daugiausia vartota vienaskaitinė priesaga *-iškė*. Didžiausio priesagos *-išk-* paplitimo plotas tęsėsi net už Daugpilio (Garšva 2015: 17, 184–201, 343–350). Šiame plote oikonimų priesaga *-iškė* gali sudaryti 28,9 %, o *-iškės* – tik 2,3 %. Švenčionių r. labai retai dar gali pasitaikyti ir priesagos *-iškiai, -iškis*. Didžiausias priesagos *-iškė* paplitimas buvo valsčiuose, kur daugiausia visų tipų *-išk-* priesagų – Ignalinos ir Smalvų (dab. Zarasų r.) valsčiuose.

Ignalinos valsčiuje su priešdėliu *ažu-* buvo 3

oikonimai, Dūkšto valsčiuje – 4 oikonimai, plg. *Ažùkarklynė* ten lenkiškai rašyta *Ażukarklino*, bet *Ažùkalviškė* versta *Zakalwiszki*. Su priešdėliu *pa-* Ignalinos valsčiuje buvo 17 oikonimų, o Dūkšto valsčiuje – 12 oikonimų (lenkiškame pateikime liko atitinkamai 14 ir 10, procentais būtų 10,3 % ir 4,8 %). Nuo bendro oikonimų skaičiaus priešdėlio *pa-* paplitimas valsčiuje nelabai priklausė. Pavyzdžiui, Vilniaus rajone daugiausia oikonimų su priešdėliu *pa-* buvo Rudaminos valsčiuje (13,6 %), nors pagal bendrą oikonimų skaičių rajone šis valsčius užėmė tik ketvirtą vietą.

Lenkiškuose užrašymuose likusių lituanizmų skaičius priešdėlio *pa-* skaičiaus irgi nenulemia: šis priešdėlis (dėsningai išverstas į *po-*) geriausiai išsaugotas (14,6 %, 12,6 %) Švenčionėlių, Ignalinos valsčiuose, nors pagal iki galo nesuslavintų oikonimų skaičių pirmąsias vietas užima Maišiagalos (88,4 %), Dūkšto (81,9 %), Nemenčinės (76,3 %) valsčiai (Švenčionėlių valsčiuje jų buvo 74,3 %, Ignalinos vlsč. – 74,8 %).

Lenkiškomis raidėmis užrašytas Lietuvos vardynas visuose valsčiuose buvo penkių tipų: 1) visiškai lietuviškas (išskyrus galūnes ir kai kuriuos balsius, priebalsius) tradicinis vardynas, kuris čia pristatytas išsamiausiai, 2) morfologiškai leksiškai apslavintas tradicinis vardynas, išlaikęs dalį lietuviškų ir gavęs dalį slaviškų elementų (*Kùkoriškė – Kucharzyszki*, *Kuzlìškė – Kożliszki*, *Mikalìnė – Michalino*), 3) suslavintas (*Antanìškė – Antonówka*, *Nastãziškė – Anastazowo*), 4) verstas (*Ažùšilė – Zaborce*, *Džiùgiškė – Radość*, *Galaĩ – Końce*, *Jonãlaukis – Jampol*, *Naujãsėdis – Nowosiólki*, Šilìnė – *Borówka*) ir 5) keistas (*Kálviasalis – Czebotarce*, *Kazìtiškis – Kozaczyzna*, *Rẽksniškė – Januszewszczyzna*, *Rūdupis – Czarnotropka*, *Siūriaĩ – Janopol*, *Strazdìškė – Koziczyn*). Visi šie pavyzdžiai yra iš Ignalinos valsčiaus.

Siekiant iki galo išsiaiškinti, kiek oficialiai buvo lenkinami oikonimai tose vietose, kur dauguma gyventojų kalbėjo (ir iki šiol kalba) lietuviškai ir nemokėjo lenkų kalbos, svarbiausi rytų Lietuvos duomenys palyginti su Varėnos valsčiumi. Pagal tą pačią metodiką įvertinus iki 1939 metų lenkiškai rašytus gyvenviečių vardus, lietuvišką kilmę išsaugojo tik 72,6 %Varėnos valsčiaus vietovardžių. Nesuslavinti (lietuviški) Varėnos valsčiaus oikonimai užėmė tik 7 vietą po Maišiagalos (88,4 %), Dūkšto (81,9 %), Nemenčinės (76,3%), Ignalinos (74,8 %), Švenčionėlių (74,3 %) ir Smalvų (74,2 %) valsčių. Šie skaičiai liudija ir tai, kad Lenkijos okupacijos laikotarpiu didelei daliai gyventojų ne tik oficialiai, bet ir namie palaipsniui vis daugiau ėmus kalbėti slaviškai (lenkiškai, gudiškai – kai kas ir su lietuvišku, rusišku akcentu), oikonimai nuo to staigiai nesikeitė.

Oikonimus tada slavino vietos valdžia su į lenkų kalbą perėjusiais įtakingais gyventojais, neatsižvelgiant į tradicinę kultūrą, daugumos vietinių gyventojų kalbą ir nuostatas. Varėnos valsčiuje *Drebùlė* oficialiai pradėta rašyti *Rozumna*, *Laužaĩ – Lomy*, *Móliadugnis – Małe Dubno*, *Perlojà – Przełaje*, *Skerdìmai – Hołodówka*, *Ùžuosis – Zaosie*, *Varėnà* (iš upės *Varėnà* < liet. *varýti*) – *Orany* ir t. t. (bet liko ir *Bierzupie* „Beržùpis“, *Girażery* „Gìrežeris“, *Monczagiry* „Mañčiagirė“, *Mergażery* „Meřgežeris“, *Pólkabele* „Pálkabalis“, *Trokiszki* „Trakìškiai“ ir t. t.).

Sutrumpinimai

Jšn – Jašiūnai (Šalčininkų r.)
lenk. – lenkų
liet. – lietuvių
Mšg – Maišiagala (Vilniaus r.)
Nmč – Nemenčinė (Vilniaus r.)
Pbrd – Pabradė (Švenčionių r.)
Švnč – Švenčionys (Švenčionių r.)

Literatūra

Būga Kazimieras 1958: *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
Būga Kazimieras 1959: *Rinktiniai raštai* 2, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
Būga Kazimieras 1961: *Rinktiniai raštai* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
DLKŽ 1972: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Mintis.
Garšva Kazimieras 2005: *Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
Garšva Kazimieras 2015: *Latvijos lietuvių šnektos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
Garšva Kazimieras 2021: Valstybinės kalbos tikriniai vardai ir jų rašyba. – *Bendrinė kalba* 94, 1–12.
Gaučas Petras 2004: *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida*, Vilnius: VU.
IKEŽ 2015: *Ignalinos krašto enciklopedinis žinynas*, Vilnius: Žuvėdra.
Jovaiša Eugenijus 2016: *Aisčiai. Lietuvių ir Lietuvos pradžia*, Vilnius: LEU.
Jurkštas Jonas 1985: *Vilniaus vietovardžiai*, Vilnius: Mokslas.
Kardelytė Jadvyga 1975: *Gervėčių tarmė*, Vilnius: Mintis.
LATSŽ 1974: *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, I dalis, Vilnius: Mintis.
LKE 2008: *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
LKŽ 1962: *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 6, Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas.
LPŽ 1985: *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 1, Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Mokslas.
LPŽ 1989: *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 2, Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, „Mokslas“, 1989.
LR 1993: *Lietuvos rytai*, sud. K. Garšva, L. Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
LTV 2002: *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai*, sud. M. Razmukaitė, A. Pangonytė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
LUEV 1963: *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
LVŽ 2014: *Lietuvos vietovardžių žodynas*, t. 2. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
Maceika Juozas 2020: *Lietuvių būklė Lenkijos Respublikoje 1935–1938*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
Razmukaitė Marija 1998: *Lietuvos priesaginiai oikonimai*. Daktaro disertacija, Vilnius: LKI, VDU.
Salys Antanas 1983: *Raštai* 2. Tikriniai vardai, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija

Kas leidžiama lenkams, neleidžiama lietuviams

Dr. Laima KALĖDIENĖ,
kalbininkė, Vilnius

Konstitucinis Teismas (KT) nusprendė, kad asmenvardžiai oficialiuosiuose dokumentuose negali būti užrašomi nelietuviškais rašmenimis, bet išimtys galimos.

Trumpai tariant tai reiškia, kad tai, kas leidžiama lenkams, neleidžiama lietuviams (*quod licet iovi non licet bovi*).

Neblogus ekvilibristikos sugebėjimus pademonstravo KT, liepos 5 d. išnagrinėjęs grupės Seimo narių skundą dėl vadinamojo asmenvardžių įstatymo teisėtumo[1] Konstitucija – sau, Seimo nutarimai – sau!

Paskelbto KT sprendimo esmė – esą asmenvardžių rašybos dokumentuose įstatymas numatomas taikyti ne visuotinai, o tik atskirais atvejais, todėl jam negaliojantis net 14 Konstitucijos straipsnis, skelbiantis, kad valstybinė kalba yra lietuvių!

O juk šis straipsnis yra iš pirmojo Konstitucijos skirsnio, nustatančio valstybės santvarkos pagrindus.

Šiame posėdyje KT nusprendė, kad atskirais atvejais asmenvardžiai dokumentuose pagal Asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymo[2] 3 straipsnio 3 dalį ir 4 straipsnio 2 dalį gali būti užrašomi lotyniško pagrindo rašmenimis (be diakritinių ženklų) tiek, kiek jose, t. y. tose įstatymo dalyse, įtvirtinti atskiri atvejai, o ne visuotiniai pavardžių užrašymo principai.

Iš esmės KT konstatavo, kad oficialiuosiuose Lietuvoje išduodamuose asmens dokumentuose negali būti užrašoma nelietuviškais rašmenimis, išskyrus išimtis.

Į KT besikreipusių 30-ies Seimo narių rašte nurodytą priekaištą, kad priimant įstatymą nebuvę atsižvelgta į oficialią VLKK išvadą[3], KT atsakė, kad Seimo nariai VLKK teiravęsi, ar iš viso galima taikyti taisyklę užrašyti asmens vardą ir pavardę nelietuviškais rašmenimis.

VLKK pateiktame oficialiame atsakyme rekomenduojama nelietuviškais rašmenimis asmenvardžius dokumentuose užrašyti išimtiniais dviem atvejais: „a) užsieniečių, įgijusių Lietuvos Respublikos pilietybę, vardai ir pavardės Lietuvos Respublikos išduodamuose asmens dokumentuose jų pageidavimu įrašomi lotyniško raidyno rašmenimis pagal dokumento šaltinį – kitos valstybės išduotą asmens dokumentą; b) su užsieniečiu santuoką sudariusio ir jo pavardę paėmusio Lietuvos Respublikos piliečio, taip pat tokių sutuoktinių vaikų pavardės gali būti rašomos lotyniško raidyno rašmenimis, dokumento šaltiniu laikant užsieniečio asmens dokumentą".

Remdamasis šiomis išvadomis, KT konstatavo, kad Seimas atsižvelgė į VLKK rekomendaciją oficialiuosiuose dokumentuose asmenvardžius užrašyti nelietuviškais rašmenimis tik išskirtiniais atvejais, bet kartu ir priminė, kad sprendžiamąją galią turi Seimas, o ne VLKK, todėl Seimas turėjęs teisę kitaip nei VLKK apibrėžti išimtinius atvejus.

Juk pagal įstatymą ne visiems galima užsirašyti nelietuviškais lotyniško pagrindo rašmenimis – tik jeigu deklaravai, kad esi ne lietuvių tautybės!!!

Kaip įpratusi tvirtinti Laisvės partija, taip pat ir KT nurodė, kad asmenvardžių užrašymas oficialiuosiuose dokumentuose nesusijęs su pavojumi bendrinei lietuvių kalbai, kuria rūpintis esanti VLKK pareiga.

KT konstatavo, kad rašybos problemos dokumentuose esanti Seimo kompetencija, todėl ir nebuvę būtino reikalo be išlygų atsižvelgti į VLKK siūlymus, kaip triskart buvo konstatavęs ankstesnių kadencijų KT.

Šis KT sprendimas atskirų žmonių grupių teises jau iškėlė aukščiau Lietuvos Konstitucijos.

O toliau – teisinė ekvilibristika, viskuo, o ypač neapdairumu, apkaltinanti VLKK: nurodydama, kam galima, o kam negalima užrašyti asmenvardžius nelietuviškais rašmenimis dokumentuose, ji esą peržengusi savo kompetencijos ribas, nes VLKK paminėtos išimtys esančios nesusiję su kalba, todėl esą nebūtina į jas atsižvelgti.

Kita vertus, Seimas juk atsižvelgęs į VLKK rekomendacijas dėl išimčių, tik patikslinęs jas pagal savo kompetenciją – kiek asmenvardžiai esą nesusiję su kalba.

Esą išimčių ir VLKK nevertinusi kaip keliančių pavojų bendrinei lietuvių kalbai, lietuvių kalbos savitumui ar nederančių su lietuvių kalbos tradicija.

Toks KT sprendimas kvieste kviečia nekreipti dėmesio į valstybinę kalbą ir įgaliotuosius ja rūpintis – Seimas žino geriau!

Nepatinka VLKK sprendimai – keiskite jos sudėtį, naikinkite valstybinį statusą, netvirtinkite Valstybinės kalbos politikos gairių.

Visa tai jau padaryta ar baigiama padaryti šios kadencijos Seime.

Autorė yra kalbininkė, humanitarinių mokslų daktarė, sociolingvistė, profesorė.

Šaltinis – www.alkas.lt

[1] https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta2872/content.

[2] https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/32ec5f92790211ecb2fe9975f8a9e52e

[3] https://vlkk.lt/naujienos/kitos-naujienos/vlkk-pateike-isvada-del-vyriausybes-siulymu-del-vardu-ir-pavardziu-rasymo-asmens-dokumentuose-istatymu-projektu

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Mažosios Lietuvos šiaurinio pasienio istorijos (XI)

Dr. Martynas PURVINAS,
Kaunas

XIII a. viduryje Kalavijuočių ordinas prie Danės (Akmenos) upės žiočių įkūrė Memelburgo pilį, greta jos pradėjo klostytis Klaipėdos miestas. Taip tęsta įžvalgi ir veiksminga vokiškųjų karinių ordinų strateginė politika – užvaldyti svarbesniųjų upių žiotis Baltijos jūros pietrytinėje pakrantėje, taip perimant svarbiausių vandens kelių kontrolę. Dar XII a. pabaigoje kurtasi prie Dauguvos, nuo 1230 m. – Vyslos, XIII a. viduryje – Priegliaus žiočių. Taip per pusę šimtmečio buvo užimti svarbiausieji strateginiai pajūrio punktai. Tiesa, su tuo nesitaikstė senbuviai, ilgai puldinėję atėjūnus. Taip būta ir šiandieninėje Klaipėdoje, kurią ne kartą niokojo kuršiai, sembai, žemaičiai ir kiti (besivylę naujoje gyvenvietėje atrasti ir visokių atvežtinių gėrybių).

Iki pat 1422 m. Melno taikos (iš tiesų ir iki dar vėlesnių laikų) Klaipėdos artimesnės apylinkės buvo tapusios karo žygių arena. Iš Memelburgo pilies žygiuota užkariauti senųjų baltų žemių, šie rengdavo atsakomuosius karo žygius. Visa tai ilgam nušlavė daugumą ankstesniojo gyvenimo pėdsakų: senųjų kuršių sodybas ir pilis, buvusį gyvenimą Baltijos pajūryje ir gretimose žemėse.

Pagal 1422 m. taikos sutartį nustatytoji valstybinė siena tarp Ordino valstybės ir LDK arčiausiai Klaipėdos buvo ties šiandieniniais Gargždais – ta kryptimi buvo lengviausiai pasiekti Žemaitijos plotus. Ne vieną anksčiau aprašytą ilgaamžio pasienio ruožą tekdavo apibūdinti kaip nuošalų, menkai apgyventą ir pan. Kitaip buvo šiuo atveju – ilgaamžio uostamiesčio apylinkėse.

Beveik du šimtmečius vykusios kovos tarp atėjūnų ir vietos gyventojų bei kaimyninių genčių visiškai pakeitė ankstesnę padėtį – nebeliko buvusių kuršių žemių su jų vadais, per daugelį amžių susiklosčiusios tvarkos – nuo senųjų tikėjimų iki praeityje įprasto ūkininkavimo. Sudarius Melno taikos sutartį, dar tebebuvo visokių menkesnių išpuolių ir kitko. Tik pamažėl klostėsi naujoviškesnis gyvenimas, atsigaunant senesnių genčių palikuonims, atsikeliant baltiškos kilmės žmonėms iš Žemaitijai priskirtų ir atokesnių žemių. Taip kuršių kalbą vis labiau išstūmė naujesnės šnektos, šiandien priskiriamos lietuvių kalbos srautui. Buvusią senesnę praeitį kai kur primena savotiškesni vietovardžiai, senų senovėje atsiradę upių ir upelių vardai.

Gali būti, kad besiklostant Mažajai Lietuvai, būtent Gargždų–Klaipėdos ruože įsikūrusios gyvenvietės ir jų užuomazgos daugelį kartų kito. Antai, seniausiuose dokumentuose paminėtų vietovardžių žinomuose vėlesniuose šaltiniuose beveik neatrandama. Gal tą lėmė ir uostamiestis – pritraukdavęs kraštą užplūsdavusias svetimas kariuomenes, gal iš senovinių kaimelių vėliau susigundyta keltis link miesto, o vėliau atsikėlę žmonės savo apgyventas vietoves pavadindavo jau savaip. Dabar tenka spėlioti, kur buvo kokia Ordino laikais minėta kuršių pilis ar gyvenvietė.

Gana aišku, kad XV–XVI a. šį ruožą tiesiog užplūdo išeiviai iš Žemaitijos ir kitų lietuviškų žemių, pradėję Mažosios Lietuvos etnokultūrinio regiono (su vyraujančia lietuvių kalba) susiformavimą. Tą labai paskatino 1525 m. sukurtoji Prūsijos kunigaikštystė (hercogystė), ten valstybine konfesija tapusi liuteronybė. Ši teigė, kad Dievo Žodį būtina skelbti vietos žmonių (ir lietuvių) kalba.

Atrodo, kad XVI a. dokumentuose dažniau

tenkintasi paminint didesnius plotus (o ne vardijant visas ten pabirusias sodybėles kaip atskirus vienetus). Pavyzdžiui, tuomet Klaipėdos valsčiuje buvo nurodyta Gargždų vietovė. Galima spėti, kad taip buvo vadinamos dabartinių Gargždų apylinkės abipus Minijos upės (dalis kurių buvo Prūsijos, o kita dalis – Žemaitijos valdose).

Veikiausiai pasienyje buvusiame prūsiškųjų Gargždų plote anuomet buvo įsikūrę 9 ūkininkai su 11 *bendrų* (dalininkų, talkininkų) ir 2 samdiniais. To laiko mastu tai nebuvo gausiai apgyventa vietovė – pavyzdžiui, pajūrio žvejų kaime Karklininkuose anuomet priskaičiuoti net 58 ūkiai, Rusnėje – 52, Smeltėje – 31 ir pan. Prūsiškuose pasienio Gargžduose anuomet minėtas kalvis ir gal *karčemos* laikytojas – keliautojams svarbūs žmonės.

XVI a. viduryje minėtas prūsiškųjų Gargždų kalvis Stankus. Jis laikęs 3 karves, 2 jaučius, 2 arklius, 4 kiaules, po vieną avį ir ožką. Jo pagalbininkas Jakšė laikęs karvę ir arklį.

Vietos **ūkininkas Gediminas Budrikis turėjęs 3 karves, 2 jaučius, 2 arklius, visokio prieauglio, po 4 avis ir ožkas, 6 kiaules. Jo** *bendras* Jurgis (*Jorge*) laikė karvę su veršiuku, arklį, 2 ožkas, 3 kiaules. Antrasis *bendras* taip pat buvo vardu Jurgis, turėjęs karvę, arklį ir ožką.

Vietovėje užrašyta daug baltiškųjų asmenvardžių: Dauskurtas, Dargelis, Šeputis, Ruslys, Mikutis, Vaitkus, Kiaunotas. Minėti ir veikiau atvykėlių germaniški ir kitokie asmenvardžiai – gali būti, kad netoli Klaipėdos uostamiesčio ir pasienio tada kūrėsi daugiau atvykėlių kolonistų nei nuošalesniuose krašto ruožuose.

Nurodyti XVI a. gyvenviečių dydžiai liudija, kad tų laikų žmones labiau traukė žūklė – mieliau įsikurta pajūryje ir pamaryje, o ne ūkininkavimas prastokose žemėse.

Gal netolimose vietose XVI a. viduryje dar minėti ūkininkai Kiaunotai, Gediminai, Gailiai, Gryčiai, Gelvynai, Stankai, Gruniai, Nausėdai ir kiti. Gal svetimšalių raštininkų iškreiptai užrašyti kiti savotiški asmenvardžiai veikiausiai žymi senąsias baltiškos šaknis – kuršiškus ar kitokius vardus.

Netrukus prasidėjęs permainingasis XVII amžius su švedų įsiveržimais, įvairiausiomis krizėmis ir t. t., veikiausiai, nušlavė daug pasienio sodybų, išblaškė ten besikūrusius lietuvininkus ir kitus. Atrodo, kad po tų sumaiščių ne viename plote bandyta kurtis vėl ir vėl. Matyt, taip radosi vėlesnės kartos gyvenvietės – minėtos iki pat XX a., kai kurios žinomos ir dabar.

Pabrėžtina, kad aptariamajame pasienio ruože taip ir neatsirado stambesnių gyvenviečių. Veikiausiai, visą kaimų gyventojų perteklių bei išteklius tiesiog susiurbdavo Klaipėdos uostamiestis bei žemaitiškieji Gargždai su sava pasienio prekyba.

Antai, sunkiai įskaitomame XVII a. rašte pasienyje ties žemaitiškaisiais Gargždais minėti Dovilai su sava koplyčia(?), Kuršlaukiai ir *Grünhoff* gyvenvietės. Kitapus sienos – Žemaitijos pusėje nurodyti Kvietiniai, Gričiniai (gal Grikiniai), Vaiteliai ir kiti kaimai.

Panašių laikų raštuose minėti ir kiti, šiandien nelengvai atsekami vietovardžiai – gal neilgai gyvavusių vietovių vardai. Vėliau žinotas vardas Birbinčiai, dar minėta Alksnė, Šatriai ir kitkas.

Tais laikais skųstasi, kad nuo Gargždų keliaujant Klaipėdos link tenka susidurti su įvairiausiomis kliūtimis: Šlapynių ruožu, smėlingomis kalvomis, nederlingose žemėse išlikusiais miškelių ruožais. Iki XVIII a. neminėtas tankesnis to ruožo apgyvendinimas – tarp nedidelių kaimų plytėjo erdvios dykvietės.

Gali būti, kad 1709–1711 m. Mažąją Lietuvą siaubusi Didžiojo maro epidemija gerokai palietė uostamiesčio apylinkes. Tai rodo vėlesni dokumentai – krašto atkūrimo laikais aptariamajame ruože kūrėsi nemažai naujų gyvenviečių, dalis ankstesnių vietovardžių pranyko. Tada bandyta išsamiau ir tiksliau aprašinėti kraštą ir jo vietoves.

Antai, apibūdinamą ruožą iš šiaurės ir vakarų juos**ė** Smeltalės upė, prasidėjusi Žemaitijoje, Kvietinių kaimo apylinkės kaip Naikučė (?). Ji dideliais vingiais perskrodė kraštą, galop ties Smelte įtekėdama į Kuršių marias. Pietiniu ruožo pakraščio tęsėsi vandeningoji Minijos upė.

Tų dviejų upių takoskyroje plytėjo didelis šlapynių plotas, kurio šiaurinė dalis vėliau vadinta Dauparų pelkėmis. Toje žemumoje kyšojo dvi didelės kalvos, vadintos Grambaviškiais. Iš jų papėdės link Minijos ištekėjo Lašupės upelis, kartais sietas ir su ten senovėje gaudytomis lašišomis. Tos šlapynės ilgai baidė atvykėlius, tas ruožas ilgai liko apytuštis.

Mieliau kurtasi pakilumose ties pačiu pasieniu. Ten gyvavo jau minėti Kuršlaukiai, *Grünhoff*. Dar nurodyta: Kuliškė, Kiošiai, Apletė (?), Kuprelis (?), Laugaliai, Rubuliai, Lentinė. Minijos dešiniajame krante dar stovėjo Kuliai, o ties Grambaviškių kalva – Lėbartai. Tai buvo gal nuo seno įsisavintas ir apgyventas pasienio ruožas. Ties Kuliške buvo nurodyti senieji įtvirtinimai – švedmečio ar dar senesnių laikų palikimas. Arčiau Smeltalės upės dar būta miškų plotų – jų ruožai tęsėsi palei tenykštes upes. Vis tik senovinės girios aplink uostamiestį XVIII a. jau buvo iškirstos – mediena nuolatos eksportuota į Vakarus, naudota statyboms ir kurui.

Atsigaunančiame krašte svarbesniu tapo susisiekimas tarp svarbesnių vietovių (kaip ir tranzitiniai keliai į Žemaitiją). Pavyzdžiui, iš Klaipėdos uostamiesčio link Gargždų keliauta per Dovilus, iš pietų aplenkiant didįjį šlapynių plotą. Kitu vieškeliu nuo Klaipėdos keliauta link Dauparų, o nuo jų jau kirsta šiaurinė šlapynių dalis, kiek tiesesne trasa pasiekiant Gargždus. **Iš šių pietiniu vieškeliu per Vėžaičius buvo galima pasiekti Rietavą, buvusį už 5 mylių. Tiek pat reikėjo keliauti ir iki Plungės, pasukant šiauriniu vieškeliu palei Miniją pro Rudaičius. Iš Gargždų dar keliauta ir į Žemaitijos pasienio kaimus (Kvietinius ir kitus).**

Pasienio ruožo vaizdas XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje. Žemėlapio fragmentas iš M. Tydecko rinkinio

Galop ir krašto administracija ėmėsi rūpintis svarbesniųjų vieškelių tiesimu. Vėliau šaipytasi, kad kelis šimtmečius nesirūpinta pasienio keliais, nes siena su LDK/ATR valdomis tebuvo gan simbolinė – vietiniai žmonės vaikščiojo kur kas norėjo, menkai kas užsiėmė rimtesne valstybinės sienos priežiūra.

XVIII a. antrojoje pusėje nuo Klaipėdos Sendvario rytų link jau buvo nutiestas patikimesnis tiesus vieškelis, toliau krypęs link Jakų ir Dauparų. Taip iš pietų buvo apeinamas didysis Šlapšilio plotas – įžengiamas ruožas. Už Dauparų pavieškelėje stovėjusi anuomet labai svarbi keliautojams įstaiga – *karčema*, galėjusi priglausti nuvargusius žmones. Iš uostamiesčio pradėtas tiesti rimtesnis kelias toliau vis menkėjo, vingiavo, ties Laugaliais kirsdamas valstybinę sieną ir eidamas į Gargždus pro Užklonio palivarką. Vėliau užsiimta to keliuko taisymu – nužymėta tiesesnė jo trasa, įrenginėta geresnė danga ir pan.

Aprašomame pasienio ruože dar raitėsi ištisas menkų keliukų ir takų voratinklis – daug kur eita ir važiuota per sienos ribą, nesukant sau galvos dėl oficialaus perėjimo į gretimą valstybę.

Dar vienas traktas iš Klaipėdos vingiavo iki Dovilų. Nuo ten menkais keliukais pro Kulius, Lentynus, Kuršlaukius taip pat keliauta į Gargždus.

1785 m. Byreniškiai minėti kaip ***šatulininkų*** dvarelis prie „Lenkijos“ (Abiejų Tautų Respublikos) sienos. Ten buvę du *ugniakurai* (gyvenamos sodybos). Priklausyta Įsruties žemei, Klaipėdos juridinei apygardai, Klemiškės valsčiui, Klaipėdos evangelikų parapijai. Tiems patiems centrams priklausė ir visos toliau aprašomos gyvenamosios vietos.

Pasienyje stovėjo ir Dargvilų (*Dargwill – Szodeycken*) arba Kuliškių mišrus kaimelis su 4 *ugniakurais*. Pasienio karališkasis kaimas Kuršlaukiai (arba *Kepalclaus*) teturėjo 4 *ugniakurus*.

Pasienio karališkasis kaimas Kuršlaukiai (arba *Kepalclaus*) teturėjo 4 *ugniakurus*. Karališkasis Kulių kaimelis (dar vadintas *Stanckus-Schmidt*, *Stankurren*) turėjo 3 *ugniakurus*, stovėjo prie Minijos upės. Karališkasis Lentynų kaimelis (dar *Dautzkurr-Krüger*), stovėjęs pasienyje, turėjo du *ugniakurus*.

Minėtas Grunapės (dar *Capitainischken*) ***šatulininkų*** dvarelis su vieninteliu *ugniakuru*. Grambaviškiai (dar *Grambaus*, *Jahn-Kuntzen*) buvo *paveldėtojų* kaimas su 6 *ugniakurais*.

Laugaliai buvo laisvojo paveldėjimo vietovė su 3 *ugniakurais*. Lėbartai (dar ***Löbardt***-*Nauseeden*) buvo ***šatulininkų*** kaimelis su 3 *ugniakurais*. Rubuliai (dar *Todden-Jacob*) buvo karališkasis valstiečių kaimelis su 3 *ugniakurais* pasienyje su „Lenkija“.

Tuometinės žinios atskleidžia ir tenykščio gyvenimo momentus. Didžiojo šlapynių ploto nuo Klaipėdos atskirtas sausesnio pasienio ruoželis nebuvo viliojanti vieta – ten per kelis šimtmečius įsikūrė vos keli kaimeliai, kurių kiekviename tebuvo po 2–3 sodybas. Gal dar XVII a. siekta tą menkai apgyventą vietovę rimčiau įsisavinti, ten skiriant žemės valdas privilegijuotiesiems ***šatulininkams*** (paties Prūsijos valdovo tiesioginiams pavaldiniams). Matyt, tada pasienyje atsirado Byreniškiai (Bereniškiai), Grunapė (Kapitoniškiai), Lėbartai. Pažymėtina, kad tos nedidelės valdos taip pat sparčiau neaugo, jų savininkai netapo žymesniais žemvaldžiais, gal vargstant prastose žemėse, šlapynių pakraščiuose. Be ***šatulininkų*** pasienyje dar buvo apgyvenami *laisvieji paveldėtojai*, gaudavę kiek kitokias privilegijas. Taip atsirado Laugaliai ir Grambaviškiai.

Šiame pasienio ruože absoliučiai vyravo baltiškos kilmės vietovardžiai. Antai, Kuršlaukiai priminė senųjų kuršių laikus, ten gal likusius gyventi jų palikuonis. Ne vienas vietovardis priminė kokį tenykštį gyventoją. Taip Kuliai neretai vadinti kalvio Stankaus vardu – tas pasienio meistras anuomet buvo svarbi asmenybė. Panašiai buvo įamžintas Lentynuose *karčemą* laikęs Dauskuras. Bene visuose ruožo asmenvardiniuose vietovardžiuose įžvelgiamos baltiškos šaknys: Žodeikis, Kepalas ir pan. Gausius akmenynus priminė Kūlių ir **Kūliškių vardai**.

Nuo seno vokišku *Grünhoff* vardu vadintas dvarelis galop minėtas sulietuvintai „Grunapė“. Kapitoniškių vardas veikiausiai primena ten įsikūrusį kokį Prūsijos karininką.

XVIII a. pabaigoje daugumas minėtųjų gyvenviečių buvo susispietusios siaurame pasienio ruože, kur būta nedidelių dirbamos žemės sklypelių. Vakarų pusėje tęsėsi didžioji Šlapšilio plynė, naudota kaip prastos ganyklos. Pakilumų ruože palei Minijos upę glaudėsi Kuršlaukiai, Lentynai ir Kuliai. Gargždų miestas **Žemaitijos pakraštyje** tuomet priminė ilgą gatvinį kaimą – jo sodybos driekėsi abipus kelio iš Dovilų.

1806 m. sudarytas karališkųjų pievų ties Laugaliais žemėnaudos planas, apėmęs per 23 magdeburginių ***ūbų*** (per 693 margų plotą). Ten 192 margai buvo ariami, 181 marge plytėjo pievos, ganykloms priskirti

Pasienio ruožo vaizdas XIX a. vidurio Klaipėdos apskrities schemiškame žemėlapyje. Plano fragmentas iš GSTA rinkinių.

257 margai. Apylinkėse išsimėčiusios paveldimųjų *kampininkų* sodybėlės naudojo per 53 margus žemės.

Įdomūs anuometiniai vietovardžiai ir jų lokacijos. Šlapšilė vadinta karališkuoju plotu (valstybinė **žemė)**. Planuotas plotas ribojosi su daugybe kitų plotelių: Kuršlaukių žemėmis pietryčiuose, Danieliaus iš Jakų nuomotu sklypu, Rubalių kaimo žemėmis, H. Rupelio ir atstovo Vachseno sklypais, Pundiciškiais, Lėbartais, šatulinių Lėbartų kaimo plotais. Toje pusėje buvo nužymėti 6 sklypeliai *kampininkams*. Ten įsikūręs Mikelis Užnius naudojo per 4 margus žemės, Mikelis Tupišius – 8, Jonas Janužis – 10, G. Bėkšius – 10, J. Šakinis – 10, Simonas Elšanskis (gal nesenas atvykėlis iš Didžiosios Lietuvos) – 9.

Tuomet dar gana laukiniai plotai buvo padalinti į netaisyklingos konfigūracijos sklypus, taikantis prie drėgnesnių **į**dubų ir sausesnių pakilumų (tinkamesnių ariamai žemei) ribų. Didžiajame plote kasti sausinimo grioviai, tiesti keliukai, tačiau tebevyravo laukiniai ruožai, menkaverčiai krūmynai ir pan. Tie plotai buvo įsisavinami vėlesniais laikais, buvusias dykvietes paverčiant gana produktyviais žemdirbystės plotais.

1820 m. (jau įsibėgėjant reformoms Prūsijoje) aptartasis ruožas priklausė naujajai Klaipėdos apskričiai ir Klaipėdos lietuvininkų evangelikų liuteronų parapijai.

Tuomet Bireniškių ***šatulininkų*** dvarelis teturėjo vieną gyvenamą sodybą su 3 gyventojais, ten šeimininkavo ponia Wachsen. Dargvilai Žodeikiai (Kuliškiai) buvo ***šatulininkų*** ir paprastų valstiečių kaimelis su 4 sodybom ir 16 gyventojų. Lentynai (dar vadinti *Dantzkur Krieger*, *Dautsienen*) buvo valstiečių kaimelis su 2 sodybom ir 10 gyventojų. Grunapė (arba *Januszen Szik Nauseden*) buvo ***šatulininkų*** ir *kulmiškių* kaimelis su vienintele sodyba ir 2 gyventojais. Grambaviškiai (arba *Jahn Kunzen*) buvo tokia pati gyvenvietė. Kuršlaukiai (arba *Kepal Claus*, *Kierszlaucken*) buvo valstiečių kaimas su 4 sodybom ir 16 gyventojų. Surašyti dveji Lėbartai: ***šatulininkų*** ir valstiečių kaimas (*Loebarden – Peter*) su 2 sodybom ir 17 gyventojų, laisvųjų paveldėtojų ir valstiečių kaimas (*Loebhardt Nauseden*) su 10 sodybų ir 34 gyventojais. Laugaliai aprašyti kaip laisvųjų paveldėtojų ir ***šatulininkų*** kaimas su 2 sodybom ir 15 gyventojų. Rubuliai (arba *Todden – Jacob*) buvo valstiečių kaimas su 3 sodybom ir 21 gyventoju. Kuliai (arba *Stankus Schmidt*) taip pat buvo valstiečių kaimas su 3 sodybom ir 17 gyventojų.

Šie duomenys primena, kad tais laikais nepatogiose žemėse buvo pabirę daug mažų kaimelių su negausiais gyventojais. Išsiskyrė atokiau nuo valstybinės sienos stovėję Lėbartai,

dar keliuose kaimeliuose buvo po 16–20 gyventojų. Anuomet ten nebuvo jokios stambesnės gyvenvietės, kažkokio žymesnio vietinio centro. Viskuo turėjo aprūpinti netolima Klaipėda, tiesa, nelengvai pasiekiama prastais keliukais.

Po daugelio skaudžių praeities pamokų XIX a. pradžioje Prūsijos karalystėje susirūpinta sanitarija, sveikatos apsauga. Vis labiau susivokta, kad net ir garsųjį 1812 m. Napoleono žygį į Rusiją sužlugdė nepakankamas tų dalykų vertinimas – toje Didžiojoje armijoje masiškai plito užkrečiamosios ligos, išguldžiusios tūkstančius žmonių bei žirgų.

Planuojant svarbesnį vieškelį iš Klaipėdos į tuometines Rusijos valdas (iš kur neretai atkeliaudavo cholera ir kitos grėsmingos ligos) imta projektuoti sanitarines užkardas atvykstantiems iš Rytų imperijos. Taip 1838–1839 m. ties Laugalių muitine projektuoti plotai karantinui: trys dideli atitverti sklypai (po 15–50 ha ploto) su prižiūrėtojų būstais ir kitkuo. Antai, iš Rytų atvarytiems ir susirgusiems jaučiams projektuotas 20 vietų fachverkinis tvartas, dengtas šiaudais. Karantino prižiūrėtojams projektuoti mediniai nameliai, dengti šiaudai.

Tuomet prisiminta 1831–1832 m. kraštą siaubusi choleros epidemija. Manoma, kad ją atnešė to meto Lietuvos ir Lenkijos sukilimui malšinti pasitelkti Rusijos kazokai, iš pietinių sričių gabenę tą labai pavojingą ligą ir perdavę ją vietos žmonėms. Per į Prūsijos valdas besitraukusius sukilėlius mirtina liga atkeliavo ir į Klaipėdos apylinkes.

Beveik pusei šimtmečio prabėgus nuo baudžiavos panaikinimo Prūsijoje, tenykščių miestų reformos ir tarptautinio masto pokyčių (praūžus 1848 m. revoliucijai, paskatinusiai tam tikrą gyvenimo demokratizaciją ir pan.), kiek pasikeitė ir pasienio gyvenvietės.

Antai, XIX a. viduryje Byreniškių palivarke tebuvo viena sodyba su 12 gyventojų, kurie visi kalbėjo lietuviškai. Tarp daugumos evangelikų buvo vienas katalikas. Dargvilų kaime buvo 4 sodybos su 45 gyventojais, kurie visi kalbėjo lietuviškai. Be kitų gyveno 3 katalikai. Lentynų kaime tebuvo 2 sodybos su 20 gyventojų, kurie kalbėjo lietuviškai. Laugaliai buvo karališkosios muitinės gyvenvietė su 6 sodybom ir 54 gyventojais, kurių dauguma kalbėjo lietuviškai. Buvo 2 katalikai. Grambavi**škiuose (***Jahn-Kunzen*) buvo 2 sodybos su 25 gyventojais, kurių dauguma kalbėjo lietuviškai. Gyveno vienas katalikas. Grunapės palivarke tebuvo viena sodyba su 14 gyventojų, kurie kalbėjo lietuviškai. Gyveno du katalikai. Kuršlaukiuose (*Kepal*) buvo 4 sodybos su 31 gyventoju, kurie kalbėjo lietuviškai. Gyveno du katalikai. Vien lietuviškai kalbėta ir abiejuose Lėbartuose: Nausėduose buvo 12 sodybų su 82 gyventojais (iš jų 7 katalikai), kituose (*Löbardten-Peter*) buvo 3 sodybos su 30 gyventojų. Stankuose (Kuliuose) buvo 5 sodybos su 49 gyventojais, kurie kalbėjo lietuviškai. Ten gyveno 6 katalikai. Rubuliuose (*Todden*) buvo 5 sodybos su 42 gyventojais, kurie kalbėjo lietuviškai. Gyveno vienas katalikas.

Šie duomenys liudija, kad iki 1871 m. pradedant oficialią germanizacijos politiką, aptariamasis pasienio ruožas buvęs visiškai lietuviškas (tik Grambaviškiuose keli žmonės kalbėję vokiškai). Galima teigti, kad ten per kelis šimtmečius buvo išlikę daug senųjų baltiškųjų tradicijų, kad nuo pat XV–XVI a. ten vyravo lietuvių kalba. Kraštas pelnytai buvo vadinamas Mažąja Lietuva, ypač carinei Rusijai savo valdose pradėjus drausti lietuvišką spaudą lotyniškomis raidėmis. Belieka pridurti, kad lietuvininkų krašte tuomet leista daug lietuviškų leidinių.

Didžiosios Lietuvos žemes užgrobusi Rusijos imperija XIX amžiuje savaip įtvirtino valstybinės sienos su Prūsija ruožą. Buvo užkirsti ankstesnieji gausūs keliukai, kuriais vietos gyventojai beveik laisvai per sieną vaikščiodavo ankstesniais amžiais. Buvo nustatytas vienintelis oficialus sienos perėjimo punktas ties Gargždais ir Laugaliais.

Su tuo teko susitaikyti ir Prūsijos valdžiai. XIX a. viduryje baigtas tiesti patikimesnis plentas iš Klaipėdos iki Laugalių sienos perėjimo punkto ir muitinės. Abipus to kelio stovėjo kelios Laugalių sodybos. Šiauriau pasienyje tebebuvo kelios Dargvilų (Kališkių) kaimo sodybos ir kukli Byreniškių palivarko sodybėlė. Nuo naujojo plento šiaurės link į pasienio kaimus buvo nutiestas tiesus vieškelis. Šlapšilės plotai pradėti sausinti, ten radosi vienkiemių ir keliukų.

Piečiau naujojo plento į muitinę, pakilumoje buvo išsidėsčiusios Lėbartų Nausėdų sodybos. Pasienyje glaudėsi Kuršlaukių sodybų grupelė (šis kaimas nebeteko anksčiau į Žemaitiją vedusio keliuko).

Minijos upės dešiniajame krante, ties valstybinės sienos trasa, glaudėsi kelios Lentyn**ų** sodybos. Tolėliau nuo sienos stovėjo maža Rubulių sodybų grupelė. Ant Grambo kalno buvo įrengtas trianguliacijos bokštas, žymėjęs naują epochą Prūsijos kartografavime. Kalno papėdėje glaudėsi nedidelė Grambaviškių dvaro sodybėlė.

Daugiau pasienio žemių buvo sukultūrinta, plėsti tvarkingų gamyklų ir arimų plotai. Anksčiau minėtieji duomenys apie ruožo gyventojus rodo, kad jų pastebimai pagausėjo – įsisavinami žemės plotai galėjo išmaitinti vis daugiau žmonių.

XIX a. vykusius žemėvaldos pokyčius primena pasakojimas apie Rubulių (Rubalių) kaimo likimą. Pastebėjus neblogas žemes ties Grambaviškių kalnu, ten sumanyta įsteigti stambesnį ūkį – dvarą. Apsukrus verslininkas vokietis siųsdavo savo agentus lietuvininkų kaimo Rubulių žemėms supirkinėti. Iš to kaimo buvo kilęs Jurgis Deckys (Mažosios Lietuvos veikėjo Jurgio Reisgio senelis) ir kiti. Ne visi ūkininkai norėję parduoti savus ūkius. Sakyta, kad kaime kildavę paslaptingi gaisrai, po to nukentėjusieji pigiai parduodavę suniokotas valdas. Tai vyko maždaug XIX a. viduryje, kol vietovė pasikeitė –

Pasienio ruožo vaizdas 1913 m. paskelbtame Vokietijos imperijos žemėlapyje. Plano fragmentas iš Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių.

vietoje senojo kaimo išsiplėtė naujoviškas dvaras, užvaldęs geresnes žemes.

Gal XIX a. pabaigoje, veikiausiai, nedidelis dvarelis atsirado ir Kuliuose. Tai buvo būdinga anų laikų tendencija – daliai valstiečių išvykstant į Vakarus, persikeliant į miestus, apsukresnieji sugebėdavo įvairiais būdais įsigyti didesnius žemės plotus, ten sukuriant stambesnius ūkius. Tiems pelningesniems **ūkiams būdavo galima parūpinti dvaro (ar kaimiškojo dvaro) statusą, kai kam besididžiuojant „naujai iškepto“ dvarininko titulu**.

XIX a. krašte tapo naujųjų dvarų masinio kūrimo epocha. Tokie stambesni ir produktyvesni ūkiai daug kur nukonkuravo smulkius senųjų lietuvininkų ūkelius. Dvarai įsigydavo naujesnės žemės ūkio technikos, nusipirkdavo mineralinių trąšų ir kitko, greičiau panaudodavo modernios agrotechnikos žinias ir kt. Beje, tarp tų naujųjų dvarininkų būta ir lietuvininkų palikuonių. Kitaip nei Didžiojoje Lietuvoje (su išlikusiomis ATR tradicijomis) prūsiškieji dvarai būdavo žemės ūkio verslo įmonėmis, o ne kokių kilmingųjų šeimų priebėgomis.

1871 m. įkurtoje Vokietijos imperijoje buvo surašytos tuometinės gyvenamosios vietos. Tada Bireniškiuose buvo vienintelė sodyba su 4 šeiminiais butais. 1867 m. ten gyveno 17 žmonių, o 1871 m. – 18 (vyrai ir 10 moterų). Tik 4 iš jų buvo *vietiniai* – gimę ten pat. Aptikti 4 vaikai iki 10 metų amžiaus. Iš suaugesniųjų 9 mokėjo skaityti ir rašyti, o 5 pripažinti beraščiais.

Dargviluose stovėjo 4 sodybos su 5 šeiminiais butais. 1867 m. gyveno 52 žmonės, 1871 m. – jau tik 47. 24 žmonės pripažinti vietiniais. Be daugumos evangelikų buvo 2 katalikai. Aptikti 7 vaikai. 35 žmonės buvo raštingi, o 5 – beraščiai.

Grambaviškiuose buvo 3 sodybos su 7 šeiminiais butais. 1867 ir 1871 m. gyveno po 35 žmones (19 vyrų, 16 moterų). 7 žmonės buvo vietiniai. Aptikta 11 vaikų. 9 žmonės buvo raštingi, 15 – beraščiai. Tuo metu du vietiniai buvo išvykę.

Kuliuose (*Stankus Schmidt*) stovėjo 7 sodybos su 11 šeiminių butų. 1871 m. gyveno 52 žmonės (po 26 vyrus ir moteris). 24 kaimiečiai pripažinti vietiniais. Aptikta 15 vaikų. 29 suaugesnieji buvo raštingi, 8 – beraščiai.

Kuršlaukiuose (*Kepal-Claus*) stovėjo 6 sodybos su 7 šeiminiais butais. Gyveno 49 žmonės (30 vyrai ir tik 19 moterų). 23 kaimiečiai pripažinti vietiniais. Aptikta 13 vaikų. 30 suaugesnių buvo raštingi, 6 – beraščiai.

Laugaliuose stovėjo 5 sodybos su 10 šeiminių butų. Gyveno 40 žmonių (po 20 vyrų ir moterų), iš jų 11 buvo vietiniai. Aptikta 10 vaikų. 16 suaugesnių buvo raštingi, o 14 – beraščiai. Gyveno 5 katalikai.

Lentynuose (*Dautzkur-Krüger*) stovėjo vienintelė sodyba su 3 šeiminiais butais. 1867 m. gyveno 31 žmogus, 1871 m. – tik 11 (3 vyrai ir 8 moterys), iš jų 4 buvo vietiniai; Aptikti 4 vaikai 5 suaugesni buvo raštingi, o du – beraščiai.

Tebegyvavo du Lėbartų kaimai. Nausėduose stovėjo 13 sodybų su 19 šeiminių butų. Gyveno 101 žmogus (48 vyrai ir 53 moterys), 26 buvo vietiniai. Be daugumos evangelikų dar gyveno 14 katalikų ir 9 žydai (viena didesnių tokių bendruomenių šiose apylinkėse). Aptikti 23 vaikai. 37 suaugesni buvo raštingi, o 41 – beraštis.

Antrame Lėbartų kaime (*Löbardten – Peter*) stovėjo 3 sodybos su 7 šeiminiais butais. Gyveno 48 žmonės (po 84 vyrus ir moteris). Buvo 2 katalikai. Aptikti 8 vaikai. 16 suaugesniųjų buvo raštingi, o 24 – beraščiai.

Rubuliuose (*Todden-Jacob*) stovėjo 13 sodybų su 13 šeiminių butų ir vienu būstu vienišiui. 1867 m. ten gyveno 69 žmonės, o 1871 m. – 72 (39 vyrai ir 33 moterys), iš jų 15 buvo vietiniai. Gyveno vienas katalikas. Aptikta 30 vaikų. Po 21 suaugesnį pripažinta raštingais ir beraščiais.

Grunapėje (*Januszen – Szik – Nausseden*) stovėjo viena sodyba su 2 šeiminiais butais. 1867 m. ten gyveno 16 žmonių, 1871 m. – 15 (7 vyrai ir 8 moterys), iš jų 6 vietiniai. Aptikti 5 vaikai. 6 suaugesni buvo raštingi, o 4 – beraščiai.

Tie duomenys rodo, kad šis pasienio ruožas tebebuvo apgyventas gana kukliai – ten neatsirado reikšmingesnių gyvenviečių bei ūkių. Fiksuota nemaža gyventojų kaita – daug *vietinių* (ten gimusių) žmonių išvykdavo kitur (gal į Klaipėdą ar toliau), į pasienio kaimus atsikeldavo nauji žmonės.

XIX a. pabaigoje surašant Prūsijos gyvenamąsias vietas, Bireniškiai teturėjo 54 ha žemės (tik 3 ha vidutiniškų arimų, 12 ha ne itin gerų pievų, 26 ha neblogų medynų). Priklausyta Didžiųjų Jakšių valsčiui ir registracijos apylinkei. Stovėjo tik viena gyvenama sodyba. Gyveno tik 5 žmonės (3 vyrai, 2 moterys).

Dargvilai turėjo 164 ha žemės (46 ha vidutiniškų arimų, 34 ha neprastų pievų, 30 ha neblogų medynų). Priklausyta Didžiųjų Jakšių valsčiui ir registracijos apylinkei, Dovilų evangelikų parapijai. Stovėjo 5 sodybos su 6 šeiminiais butais. Gyveno 52 žmonės (27 vyrai ir 25 moterys).

Grambaviškiai turėjo 179 ha žemės (133 ha vidutiniškų arimų, 6 ha neblogų pievų). Priklausyta Dovilų valsčiui, registracijos apylinkei, evangelikų parapijai, Klaipėdos katalikų parapijai. Jiems buvo priskirta ir Grunapė su viena sodyba ir 14 gyventojų. Iš viso ten suskaičiuoti 66 gyventojai (36 vyrai ir 30 moterų), 5 sodybos su 12 šeiminių butų. Buvo 5 katalikai.

Kuliai (*Stankus Schmidt*) turėjo 123 ha žemės (45 ha prastokų arimų, 27 ha menkesnių pievų). Priklausyta Dovilų valsčiui, registracijos apylinkei, evangelikų parapijai, Klaipėdos katalikų parapijai (kaime buvo 5 katalikai). Stovėjo 7 sodybos su tiek pat gyvenamųjų butų. Gyveno 50 žmonių (po 25 vyrus ir moteris).

Kuršlaukiai (*Kepal-Klaus*) turėjo 123 ha žemės (39 ha prastokų arimų, 18 ha vidutiniškų pievų). Priklausyta Dovilų valsčiui, registracijos apylinkei, evangelikų parapijai. Stovėjo 7 sodybos su 9 gyvenamais butais. Gyveno 38 žmonės (20 vyrų ir 18 moterų).

Laugaliai turėjo **111 ha žemės (42 ha vidutiniškų arimų, 10 ha prastokų pievų). Priklausyta Dovilų valsčiui, registracijos apylinkei, evangelikų parapijai. Stovėjo 12 sodybų su 17 gyvenamų butų (kartu su Laugalių muitine, kur buvo 2 sodybos su 15 gyventojų). Iš viso gyveno 71 žmogus (33 vyrai ir 38 moterys). Buvo 8 katalikai, priklausę Klaipėdos katalikų parapijai. Užrašyti 3 žydai.**

Lentynai (*Dautzkur-Krüger*) turėjo **114 ha žemės (22 ha prastokų arimų, 16 ha vidutiniškų pievų). Priklausyta Dovilų valsčiui, registracijos apylinkei, evangelikų parapijai ir Klaipėdos** katalikų parapijai. Stovėjo 2 sodybos su 4 gyvenamais butais. Gyveno 9 žmonės (4 vyrai ir 5 moterys). Buvo vienas katalikas.

Tebebuvo dvi Lėbartų gyvenvietės. Nausėdai turėjo 268 ha žemės (70 ha vidutiniškų arimų, 42 ha prastesnių pievų). Priklausyta Dovilų valsčiui, registracijos apylinkei, evangelikų parapijai, Klaipėdos katalikų parapijai. Stovėjo 17 sodybų su 21 gyvenamu butu. Gyveno 108 žmonės (53 vyrai ir 55 moterys). Buvo vienas katalikas.

Antrieji Lėbartai (***Löbardten*** – *Peter*) turėjo 368 ha žemės (276 ha vidutiniškų arimų, 57 ha prastesnių pievų, 21 ha menkų želdynų). Priklausė tiems patiems centrams kaip ir pirmieji Lėbartai. Stovėjo 4 sodybos su 8 gyvenamais butais. Gyveno 58 žmonės (25 vyrai, 33 moterys). Buvo vienas katalikas.

Rubuliai (*Todden-Jakob*) turėjo 170 ha žemės (58 ha prastesnių arimų, 14 ha vidutiniškų pievų). Priklausė tiems patiems vietiniams centrams kaip ir Lėbartai. Stovėjo 5 sodybos su 10 gyvenamų butų. Gyveno 42 žmonės (22 vyrai ir 20 moterų).

To laiko duomenys pabrėžė, **kad ruože vyravo prastos kokybės žemės, kurios nebuvo produktyvios. Daugumoje kaimų vienam žmogui tekdavo po nedaug žemės, tad čia nebuvo galimybių praturtėti** (gyvenant tradiciškai). Geriau vertėsi užsiėmusieji pasienio prekyba, kūrusieji savus naujus verslus.

Mažosios Lietuvos eiliniams žmonėms XIX amžius daugeliu atžvilgių buvo palankus. Krašte panaikinta baudžiava. Įvairios reformos, bendroji pažanga Vakarų Europoje gerino daugumos lietuvininkų ir kitų gyvenimą. Palankiai klostėsi ir tarptautiniai įvykiai. Antai, XIX a. viduryje vykusio Krymo karo metais Rusija buvo priversta savo eksportinius krovinius gabenti per Klaipėdą ir kitus Rytprūsių uostus, nes pačios carinės imperijos uostai anuomet buvo užblokuoti. Iš to pagausėjusio krovinių srauto pelnėsi vežikai ir krovikai, pakelės *karčemų* laikytojai ir kiti.

XIX a. antrojoje pusėje Prūsijai kariaujant su Austrija, Danija, Prancūzija ir t. t., mūšių laukai būdavo toli nuo Mažosios Lietuvos. Tiesa, į kariuomenę buvo šaukiami ir krašto lietuvininkai, nemažai jų ten žuvo ar prarado sveikatą, bet pačių lietuviškų kaimų ir sodybų XIX a. karų bėdos tiesiogiai nepalietė.

Besitęsiant pramoninei revoliucijai (ar vykstant jau antrajam tokiam ūkio perversmui), anksčiau neįsivaizduotais tempais vystėsi pramonė, davusi uždarbio šimtams tūkstančių eilinių žmonių. Į Vakarų pramonės centrus išvykdavę lietuvininkai bent dalį uždirbtų lėšų parsiųsdavo savo artimiesiems, taip padėdami Mažosios Lietuvos suklestėjimui.

Besirūpinusieji Prūsijos darbininkų nelengva padėtimi siūlė daugiau pigių maisto produktų įsivežti iš Rusijos valdų ir kitur. Vis tik nugalėjo savosios rinkos gynėjai, teigę, kad atvežtinis pigus maistas sužlugdys valstybės žemės ūkį. Iš to laimėjo ne vien didieji dvarininkai, bet ir daug eilinių valstiečių, galėjusių savo užaugintus produktus pardavinėti vis brangiau. Taip radosi vis daugiau pasiturinčių ar bent jau vidutiniškai gyvenusių kaimiečių. Šie mokėdavo vis geresnius atlyginimus samdiniams, turėdami konkuruoti su šalies darbininkų uždarbiais.

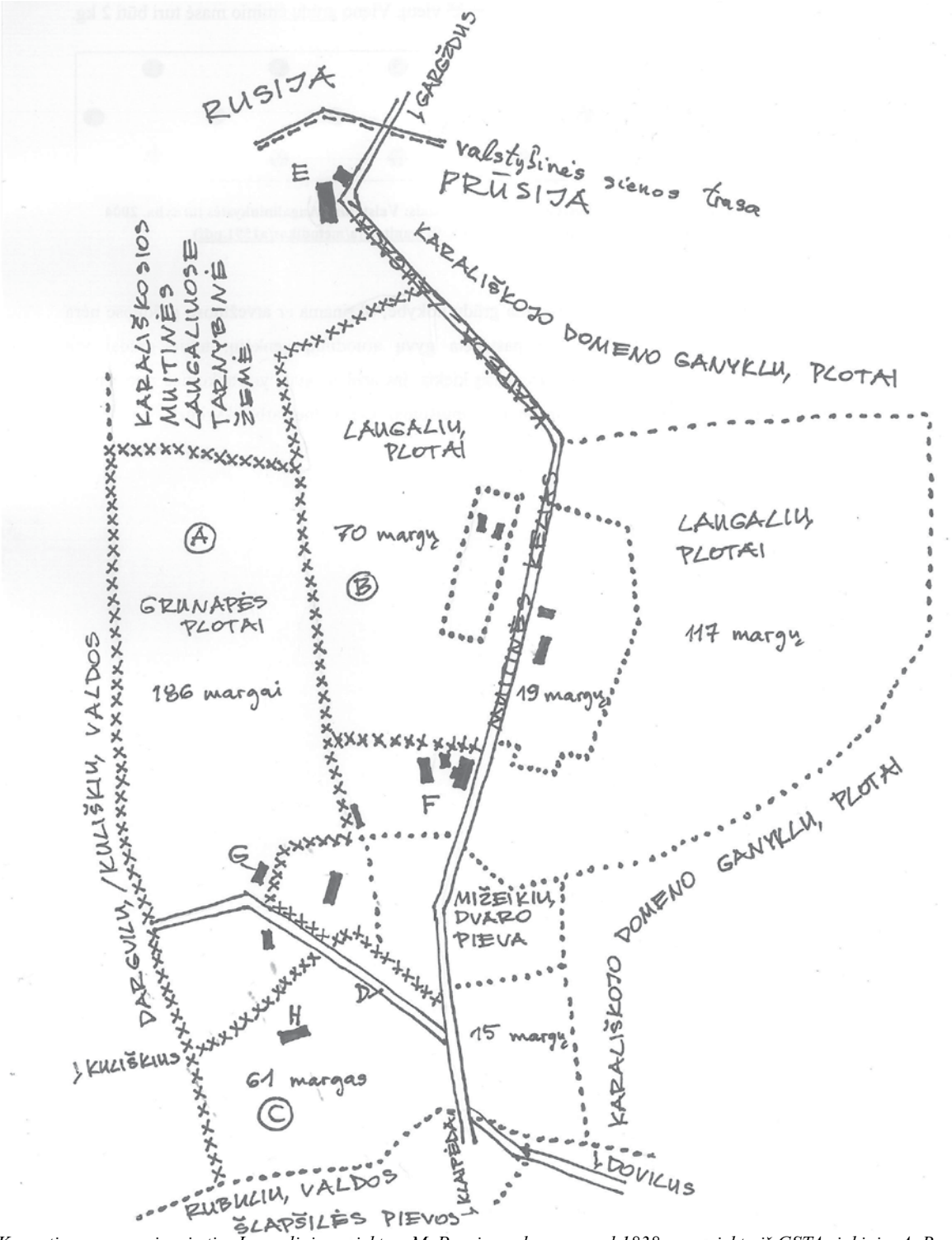

Karantino zonų pasienyje ties Laugaliais projektas. M. Purvino schema pagal 1838 m. projektą iš GSTA rinkinių. A, B – karantino aptvarai, C – karantino aptvaras sergantiems gyvuliams, D – keliukas sergantiems gyvuliams, E – Laugalių karališkoj mutinė, F – Laugalių pakelės karčema ir jos sklypas, G – sergančių gyvulių prižiūrėtojų būstas, H – sergančių gyvulių tvartas. Grunapės plotas anuomet buvo priskirtas Grambaviškių dvarui, Laugalių plotai – Jakų dvarui. Karčemos sklypas (7 margai) buvo atskira valda.

Manoma, kad XIX a. pokyčiai savaip pagerino Prūsijos visuomenės padėtį. Ankstesni varguoliai vykdavo uždarbiauti į miestus ir kitur, krašte nesikaupė maištais ir revoliucijomis grėsusios alkanųjų minios. Daliai valstiečių išvykstant į Vakarus, sėkmingiau **ūkininkavę supirkdavo jų žemės sklypus ir taip plėtė savuosius ūkius. Taip vis turtingiau gyvenęs Mažosios Lietuvos kaimas tolo, pavyzdžiui, nuo skurdaus kaimo Rytų Lietuvoje, kur sparčiai gausėjo mažažemių ir beturčių, retai kada gaunančių** papildomų uždarbių. Išvykstančius į Vakarus lietuvininkus keitė patogūs samdiniai iš gretimos Žemaitijos ir kitur, ieškoję kad ir mažesnio atlyginimo.

Tais beveik idiliškais laikais vyko ir kiti procesai, apie kuriuos dauguma eilinių žmonių nenutuokė.

Antai, labai sėkmingai techniką ir technologijas vysčiusi Prūsija, 1871 m. sukūrusi ir galingąją Vokietijos imperiją, užsigrobusi kolonijų kitose pasaulio šalyse, veržėsi į Europos lyderius, tuo erzindama ankstesnes galybes – Didžiąją Britaniją ir Prancūziją. Pačioje Vokietijoje svarbių veikėjų grupės piktai žvalgėsi į Rusiją, kaip iš Rytų kylančią grėsmę. Bene agresyviausiai tuomet plėtėsi carinė imperija, užkariavusi Kaukazą ir Užkaukazę, Centrinę Aziją ir Tolimuosius Rytus. Ten puoselėta (ir pačiam carui patikusi) idėja – sėkmingai Balkanuose tęsti karai su Turkija turi būti apvainikuoti stačiatikiams švento Konstantinopolio miesto išlaisvinimu, istorinės Bizantijos valdų perėmimu ir sąsiaurių iš Juodosios į Vidužemio jūrą užgrobimu, taip išsiveržiant į pietines platybes. Galvota ir apie kovas su Vokietija, akivaizdžiai nusilpusia Austrijos Vengrijos imperija (esą, visur privalu ginti Europoje išsibarsčiusius „brolius slavus“).

Taip daugumai žmonių džiaugiantis vis geresniu gyvenimu, paslapčiomis kaupėsi būsimosios milžiniškos audros debesys, galop sugriovę daugelio viltis apie būsimus laimingus gyvenimus. Dabar šaipomasi, kad bene visų šalių valdovai rengėsi kariauti su kitais, besitikėdami lengvos ir greitos pergalės.

XX a. pradžioje Bireniškiai kaip atskira gyvenvietė nebeminėti. Tada Dargvilai valdė 222 ha vidutiniškos žemės. Stovėjo 6 sodybos su 8 šeiminiais butais ir vienu būstu vienišiui. Gyveno 55 žmonės (29 vyrai). Iš 52 kaimo evangelikų net 51 kalbėjo lietuviškai, kaip ir 3 vietos katalikai. Priklausyta Didžiųjų Jakšių valsčiui ir registracijos apylinkei, Dovilų evangelikų ir Klaipėdos katalikų parapijoms.

Grambaviškiai valdė 362 ha prastesnės žemės. Stovėjo 9 sodybos su 15 šeiminių butų. Gyveno 76 žmonės (36 vyrai). Iš 74 kaimo evangelikų 63 kalbėjo lietuviškai, kaip ir abu vietos katalikai. Priklausyta Dovilų valsčiui, registracijos apylinkei, evangelikų parapijai ir Klaipėdos katalikų parapijai.

Kuliai valdė 228 ha prastos žemės. Stovėjo 8 sodybos su 8 šeiminiais butais ir vienu būstu vienišiui. Gyveno 53 žmonės (27 vyrai). Iš 46 kaimo evangelikų 37 kalbėjo lietuviškai, kaip ir 5 vietos katalikai (iš šešių). Priklausė tiems patiems centrams kaip ir Grambaviškiai.

Kuršlaukiai (*Kepal-Klaus*) valdė 125 ha prastos žemės. Buvo 6 sodybos su tiek pat šeiminių butų. Gyveno 40 žmonių (19 vyrų), visi jie buvo evangelikai, iš kurių 33 kalbėjo lietuviškai. Priklausė tiems patiems centrams kaip ir Grambaviškiai.

Laugaliai valdė 178 ha prastos žemės. Stovėjo 11 sodybų ir dar du statiniai (muitinė ir kt.) su 16 šeiminių butų ir 4 būstais vienišiams. Gyveno 105 žmonės (47 vyrai), iš kurių vienas buvo kariškis (matyt, pasienietis). Iš 84 kaimo evangelikų tik 22 kalbėjo lietuviškai, iš 4 vietos katalikų – vienas. Gyveno net 17 žydų (jie laikė pasienio *karčemą* ir kt.). Priklausyta tiems patiems centrams kaip ir Grambaviškių atveju.

Tebebuvo dvi Lėbartų gyvenvietės. Nausėdai valdė 198 ha prastos žemės. Buvo 18 sodybų su tiek pat šeiminių butų ir 2 vienišių būstais. Gyveno 94 žmonės (44 vyrai), kurie visi buvo evangelikai. Iš jų 70 kalbėjo lietuviškai. Priklausė tiems patiems centrams kaip ir Grambaviškiai.

Antrieji Lėbartai valdė 187 ha prastos žemės. Buvo 5 sodybos su 11 šeiminių butų. Gyveno 52 žmonės (25 vyrai). Iš 51 kaimo evangelikų 26 kalbėjo lietuviškai, kaip ir vienintelis vietos katalikas. Priklausyta tiems patiems centrams kaip ir Grambaviškių atveju.

Klaipėdos apylinkėse per šimtmečius buvo susiklostę daug smulkių kaimelių. Rūpinantis patogesniu krašto administravimu, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje apylinkių kaimai stambinti, sujungiant smulkesnes gyvenvietes.

Rubulių (Rubelių) kaimas 1904 m. buvo sujungtas su Grambaviškiais. Bireniškiai (Bironiškiai) 1896 m. sujungti su Dargvilais (tos sodybos pradininku laikytas Dovydas Berenis, ten 1724 m. įsigijęs žemės). Lentynų kaimas 1896 m. sujungtas su Kuliais.

Gretinant XVIII a. pabaigos ir XX a. pradžios duomenis, matome, kad šis pasienio ruožas gerokai paūgėjo daugeliu atžvilgiu. Nors per šimtmetį sodybų skaičius tik padvigubėjo, tačiau tenykščių gyventojų padaugėjo daugiau kaip tris kartus. Ypač išaugo Laugaliai, atsidūrę ties pagrindiniu valstybinės sienos perėjimo punktu, susilaukę visokiausių valdiškų bei privačių įstaigų (muitinė, *karčema*, geležinkelio įranga ir kt.). Gerokai plėtesi Grambaviškiai, Kuliai, Lėbartai – Nausėdai.

Naujos sodybos supo plentą į pasienį. Nuošalėje likusių kaimų sodybos dažniau nyko, kai kur teliekant negyvenamiems plotams. Vis daugiau žemės buvo įsisavinama ūkio reikalams – arimai tręšti, juos tinkamai įdirbant, šlapynės sausintos.

XIX a. antroje pusėje prasidėjo sausumos kelių esminis pertvarkymas. Savas valdas tvarkė carinė Rusija, nutiesusi tiesų pasienio vieškelį iš Gargždų į Jokūbavą. Itin išaugęs rusiškų krovinių srautas į Klaipėdos uostą vertė rūpintis keliu į pasienio Laugalius bei Gargždus.

Beveik senojo vingiuoto keliuko trasa į pasienį iš uostamiesčio buvo nutiestas ištiesintas platesnis plentas, taikytas intensyvesniam esimui. Rengtasi įvairiems atvejams – ne vien broliavimuisi su Rusijos imperija. Antai, pasienyje ties Laugaliais naujasis kelias nėjo tiesia trasa į pačius Gargždus, bet lūžo stačiu kampu, kad įvažiuoti į Prūsijos valdas būtų kebliau. Dėl to staigaus posūkio į gretimą valstybę iš Rusijos nebuvo galima įšuoliuoti *zovada* – tekdavo gerokai pristabdyti, kad neatsidurtum pakelės griovyje. Tai turėjo prilaikyti galimus sienos pažeidėjus ar priešo kavaleristus būsimojo karo laikais.

Tiesūs ir lengviau išvažiuojami vieškeliai tarp kaimų buvo tiesiami senųjų vingiuotų keliukų

vietoje. Tai lengvino gyvenimą ir ūkininkavimą šiose apylinkėse.

XX a. pradžioje kilo siaurųjų geležinkelių tiesimo vajus. Tokios pigesnės ir paprastesnės transporto priemonės anuomet labai paplito Vakarų pramonės centruose, jos gelbėjo ir didmiesčius, perveždamos nemažus keleivių srautus.

Tiesiant siaurąjį geležinkelį iš Klaipėdos per Dovilus link Pėžaičių, per Kulius ir Kuršlaukius buvo įrengta jo atšaka iki pasienio Laugalių. Toje atkarpoje dar pastatyta Grambaviškių geležinkelio stotelė, palengvinusi aplinkinių kaimų žmonių gyvenimą.

Išsibarsčiusius smulkius kaimelius pamažėl keitė stambesnės gyvenvietės, kaimiečiams kuriantis patogesnėse vietose – ties svarbesniais keliais ir pan. Prasigyvenę ūkininkai statėsi naujas didesnes sodybas su mūriniais tvartais ir pan. Apylinkėse gausėjo čerpinių stogų, raudonplyčių pastatų, kūrusių naujesnį lietuvininkų krašto įvaizdį.

XX a. pradžioje vis labiau justa Vakarų techninė pažanga. Išradus silikatinių plytų gamybos procesą, toks fabrikėlis buvo pastatytas ir ties Kulių kaimu. **Iš ten vadinamos „baltosios“ plytos keliavo į Klaipėdą, pasklido daugelyje aplinkinių kaimų. Tas išradimas – gan nesudėtingai gaminti paklausias plytas iš** smėlio ir kalkių, sutaupant daug kuro – anuomet atrodė patrauklus. Tikrovėje tai nebuvo paprasta – nesužiūrėjus technologinių reikalavimų, **būdavo pagaminamos prastos kokybės plytos, kurios netrukus pradėdavo dūlėti. Veikiausiai tokie nepavykę gaminiai būdavo pardavinėjami pigiau, juos vietos žmonės naudodavo nesvarbiems mūriniams. Pagaminta ir labai geros kokybės „baltųjų“ plytų, kuriomis dar galima gėrėtis ir šiandien išlikusiuose senuose pastatuose**.

Apylinkių mūrininkai netruko išrasti naujas madas – dažniau ūkinių pastatų sienose iš raudonų ir baltų plytų būdavo išdėliojami visokie ornamentai, dailinę naujesnius sodybų statinius.

Buvo aptikti ties Minijos slėniu glūdėję smėlio, žvyro ir molio klodai, palikti dar buvusių ledyn**ų**. Apylinkėse steigti karjerai, plytinės ir kitkas, tiekę paklausias statybines medžiagas besiplėtusios Klaipėdos ir kitoms statyboms. Sausintose šlapynėse kastos durpės taip pat buvo paklausus kuras vargingesniems. Taip radosi papildomų verslų, padėjusių išgyventi vietos žmonėms.

Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse buvo surašyti produktyvūs (gyvulius auginęs) namų ūkiai. Tuomet Dargvilai valdė 222 ha žemės. Buvo tik 8 produktyvūs namų ūkiai. Laikyti 28 arkliai (17 suaugusių), 77 galvijai (33 melžiamos karvės ir telyčios), 23 avys, 133 kiaulės, 2 ožkos. Augintos 45 žąsys, 3 antys, 168 vištos su gaidžiais. Turėti 3 bičių aviliai (du naujoviški). Augo 192 obelys, 122 kriaušės, 153 slyvos, 29 vyšnios, 3 abrikosai, 9 riešutmedžiai.

Grambaviškiai valdė 362 ha žemės. Buvo 14 produktyvių ūkių. Laikyta 30 arklių (visi suaugę), 137 galvijai (59 karvės), 19 avių, 52 kiaulės ir viena ožka. Augintos 26 žąsys, 2 antys, 202 vištos, 12 kalakutų. Turėti 7 aviliai (6 naujesni). Augo 30 obelų, 6 kriaušės, 10 slyvų, 14 vyšnių.

Kuliai valdė 228 ha žemės. Buvo 7 produktyvūs ūkiai. Laikyti 29 arkliai (22 suaugę), 57 galvijai (26 karvės), 30 avių, 62 kiaulės. Augintos 63 žąsys, 102 vištos. Turėti 6 aviliai (5 naujesni). Augo 59 obelys, po 16 kriaušių ir slyvų, 15 vyšnių.

Kuršlaukiai (*Kepal-Klaus*) valdė 125 ha žemės. Buvo 6 produktyvūs ūkiai. Laikyti 26 arkliai (15 suaugusių), 47 galvijai (23 karvės), 21 avis, 58 kiaulės. Augintos 8 žąsys, 90 vištų. Turėta 14 senesnių avilių. Augo 47 obelys, 22 kriaušės, 14 slyvų, 33 vyšnios.

Laugaliai valdė 178 ha žemės. Buvo 14 produktyvių namų ūkių. Laikyta 23 arkliai (21 suaugęs), 67 galvijai (47 karvės), 5 avys, 106 kiaulės, viena ožka. Augintos 7 žąsys, 15 ančių, 270 vištų. Augo 140 obelų, 72 kriaušės, 148 slyvos, 6 vyšnios, 4 riešutmedžiai.

Lėbartai Nausėdai valdė 198 ha žemės. Buvo 17 produktyvių namų ūkių. Laikyti 49 arkliai (32 suaugę), 105 galvijai (49 karvės), 46 avys, 143 kiaulės, 2 ožkos. Auginta 81 žąsis, 2 antys, 286 vištos, 4 kalakutai. Turėti 8 aviliai (3 naujesni). Augo 178 obelys, 77 kriaušės, 81 slyva, 98 vyšnios, 3 abrikosai, 3 riešutmedžiai.

Antrieji Lėbartai valdė 187 ha žemės. Buvo 13 produktyvių namų ūkių. Laikyti 35 arkliai (26 suaugę), 160 galvijų (71 karvė), 2 avys, 130 kiaulių, 2 ožkos. Augintos 34 žąsys, 30 ančių, 231 vištа, 23 kalakutai. Augo 178 obelys, 77 kriaušės, 81 kriaušė, 98 slyvos, po 3 vyšnias ir riešutmedžius.

Užveisti nemaži sodai, laikytos gan gausios gyvulių bandos liudijo, kad daug vietos ūkininkų užaugintos produkcijos (kaip ir naminiai paukščiai, kiaušiniai bei kitkas) tiekta netolimam Klaipėdos uostamiesčiui. Gal mažiau kliautasi javų auginimu prastokose žemėse, matyt, gyvulininkystė ir pan. duodavo daugiau pelno. Auginant šimtus kiaulių, daug naminių paukščių, vaismedžių ir kitko, būdavo parengiama daug miestiečiams tinkamos produkcijos. Primintina, kad į Klaipėdą tuomet vedė ne vien naujoviškas vieškelis, bet ir siaurojo geležinkelio linija, kuria gan patogiai į uostamiesčio prekyvietes būdavo nugabenama daug maisto prekių ir kitko. Kai ką supirkdavo ir į Klaipėdą atplaukdavusių laivų jūreiviai.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Laugaliuose buvo 71 gyventojas. Veikė pašto skyrius ir geležinkelio stotelė. Užeigą su krautuve laikė J. Maidenbaumas.

Grambaviškių dvarelį valdė E. Šulcas, Lėbartų dvarą – Hugo Šojus, išgarsėjęs kaip Mažosios Lietuvos paveldo tyrėjas ir globėjas.

Pirmasis pasaulinis karas (anuomet vadintas tiesiog Didžiuoju) savaip nuskriaudė aprašomas apylinkes. Baigiantis 1914 m. vasarai, Rusijos armijos brovėsi į Mažosios Lietuvos Pietnemunę iš Sūduvos/Suvalkijos ir Tilžės pusių. Ten buvo užgrobti dideli plotai,

sugriauta ir išgrobstyta dešimtys didesnių gyvenviečių ir daugybė kaimų. Silpniau brautasi į Klaipėdos apylinkes, kur ilgokai stumdytasi, nukenčiant vienoms ar kitoms gyvenvietėms. Antai, vokiečių kariškiams pastačius porą patrankų ant Grambo kalno, rusai tą poziciją vėliau užėmė. Po kelis mėnesius trukusios rusiškosios okupacijos **įsibrovėliai buvo išstumti iš Rytprūsių, mūšiams vėl niokojant daugelį vietovių. Besitraukiantys rusai 1915 m. pavasarį** vėl prisiminė Klaipėdą, surengę trumpalaikį antpuolį uostamiestyje, siaubdami viską savo kelyje, bet nepajėgdami ten įsitvirtinti.

Jau 1915 m. Rytų frontas nukeliavo iki Rytų Lietuvos ir Pietų Latvijos, kur įsitvirtinta ilgam. Vertinant europiniu požiūriu, to karo metais labiausiai nukentėjo Šiaurės Prancūzija, Belgija ir kt., kur gausybė vietovių buvo sulyginta su žeme. Klaipėdos apylinkėms anuomet pavyko labiau.

1918 m. rudenį Vokietijai pralaimint, šiose nuošaliose apylinkėse būta mažiau sumaišties – Berlyne ir kitur keliant revoliucinius išpuolius, gal šimtams tūkstančių imperijos žmonių mirštant iš bado ir ligų. Kaimiškame Mažosios Lietuvos pakraštyje gyventa kur kas ramiau – net ir visokių prievolių laikais vietos ūkininkai išsimaitindavo, dar pasipelnydami mieste iš maisto produktų pardavimo.

Vietos kaimai sulaukdavo liūdnų žinių apie mobilizuotųjų į Vokietijos kariuomenę žūtis ar sužalojimus. 1918 m. lapkritį nutraukus karo veiksmus Vakarų fronte, į kraštą pradėjo grįžti kariavusieji, parveždavę visokiausių žinių ir gandų.

Teko pradėti gyventi kitaip – susivokta, kad baigėsi pelningi uždarbiavimai Vakaruose, žlugusios imperijos centrus kaustant bedarbystei, ten besitęsiant įvairiems bruzdėjimams ir kovoms dėl valdžios, atslenkant didžiajai Vokietijos markės griūčiai ir būsimoms permainoms.

Ikikariniais laikais Klaipėdą ir nemažai aplinkinių gyventojų maitino iš carinės Rusijos valdų gabenti kroviniai – miško medžiaga ir kitkas. Rytų imperijai žlugus, ten įsisiautėjus pilietiniam karui ir kitkam, nebeliko ankstesnės patogios rutinos – vežti krovinius, juos perkrauti ir t. t., iš viso to gaunant užmokestį, padėjusį išgyventi ir daliai kaimiečių.

Paskelbus apie nuo 1920 m. pradžios atsirasiantį atskirą Klaipėdos kraštą, neaiškumų vis gausėjo. Kitapus ilgaamžės valstybinės sienos sunkiai tvėrėsi jaunoji Lietuvos Respublika, kovodama su įsiveržusiais bolševikais, bermontininkais ir kitais. Daugeliui pasienio gyventojų nebuvo aišku, kuo ten viskas baigsis. Neramu buvo pasienio įstaigų tarnautojams, pradėjusiems darbuotis dar kaizerinės imperijos laikais. Permainos laukė pašto darbuotojų, mokytojų ir kitų ankstesnės valstybės išlaikomų žmonių. Neaiški tapo pačio Klaipėdos uostamiesčio ateitis – iki 1914 m. vasaros ten sėkmingi plėtoti verslai strigo, vis daugiau kas likdavo bedarbiais, grėsmingai augo kainos.

Vis tik Laugaliuose – vietiniame ūkiniame centre – gyvenimas nenutrūko. Pirklys V. Sunus ten atidarė naują krautuvę, laikė užeigos namus. Jis stoties viešbutyje 1922 m. sausio pabaigoje surengė operetės vakarą. Per 1921 m. Kalėdų šventę tokį buvo sureng**ęs ir verslininkas H. Frydbergas. Šis pirklys savo vaikams ieškojo privačios mokytojos, o verslininkas Meisachovičius – šeimininkės. Kaip savininkas Laugaliuose tebeminėtas Izaokas Maidenbaumas. Pirklys V. Sunus 1922 m. tuokėsi su M. M. Paupers iš Klaipėdos, samdė darbininkus rąstų perkrovimui. M. Šaukelys norėjo įsigyti vaikų vežimėlį ir armoniką. Minėtas muitininkas Kulmegys, Bložė, Šepkauskis, Žugaras, Šepokas, vietos malūnin**inkas ir kt. Laugaliuose tebegyveno grupelė žydų verslininkų. Tais metais Kulių dvaro valdyba ieškojo darbininkų.

Pokarinio sujudimo laikais Grambaviškių ūkininkas Mikelis Palavikas 12,75 ha sklypą už 85 000 markių pardavė namų savininkui iš Klaipėdos Mikeliui Aukštiniui. 1922 m. 20,59 ha sklypą Kuršlaukiuose J. Ansūnas už 145 000 markių perdavė Smeltės gyventojui. Po poros mėnesių naujasis savininkas tą sklypą jau už 200 000 markių pardavė ūkininkui Mikeliui Rusliui iš netolimo Ruslių kaimo.

1921 m. Lėbartų Nausėdų ūkininko žmona Berta Stankuvienė 3,75 ha sklypą už 30 000 markių pardavė ūkininkui Mikeliui Kosgalviui iš Kulių. 1922 m. ten buvęs nemažas (57 ha valdęs) Mikelio Purvino ūkis buvo parduotas iš varžytinių. Taip nutiko ir Dargviluose, parduodant 9,86 ha žemės sklypą.

1921 m. rudenį ūkininkas Mikelis Janeikis iš Dargvilų 3,75 ha sklypą pardavė už 16 000 markių Šlapšilės ūkininkui. Tada M. Janeikis iš ūkininko H. Lauryno nupirko 10 ha sklypą už 25 000 markių. 1922 m. pavasarį našlė Augustė Laurynienė 17,50 ha sklypų už 250 000 markių pardavė Kulių ūkininkui Mikeliui Šeškai.

Tais laikais Grambaviškiuose dar minėtas Palavykas, padėjėjo ieškojęs kerdžius (ganęs dvaro bandą). Dvaras tiekė pieną Klaipėdos miestui, todėl sanitarijos įstaigos tikrindavo tą produktą.

Taip buvo ir Lėbartų dvare, kurį 1873 m. buvo įsigijęs žymusis krašto veikėjas Hugo Šojus. Tas ūkis dar pardavinėjo veislines jorkšyrų veislės kiaules, veislines vištas, įvairius obuolius. Ten ieškota auklės vaikams, minėtas F. Butkus ir kiti. Net krizės laikais užsiimta statybomis (1922 m. pradžioje porai savaičių samdytas mūrininkas).

1925 m. surašant krašto gyvenamąsias vietas, Dargvilai pagal senovinį vietovardį vadinti Kūliškiais. 38 gyventojai valdė 221 ha žemės. Priklausyta Klaipėdos apskrities Laugalių paštui (ten dar buvo siaurojo geležinkelio stotelė ir mokykla), Sėlinų valsčiui, Dovilų parapijai ir policijos stočiai, Klaipėdos valsčiaus teismo apygardai.

Gramboviškių kaimas valdė 362 ha žemės, ten

gyveno 72 žmonės. Priklausyta Dovilų parapijai, valsčiui, paštui, policijos stočiai, Klaipėdos valsčiaus teismo apygardai. Ten buvo siaurojo geležinkelio stotelė. Mokykla veikė Laugaliuose.

Kūlių kaimas valdė 228 ha žemės, gyveno 55 žmonės. Priklausyta Dovilų parapijai, valsčiui, paštui, policijos stočiai, mokyklai. Ten buvo ir siaurojo geležinkelio stotelė. Priklausyta Klaipėdos valsčiaus teismo apygardai.

Kuršlaukių kaimas valdė 125 ha žemės, gyveno 36 žmonės. Priklausyta Dovilų parapijai, valsčiui, paštui, policijos stočiai. Mokykla veikė Laugaliuose, siaurojo geležinkelio stotelė Grambaviškiuose.

Laugalių kaimas valdė 178 ha žemės, gyveno 87 žmonės. Ten veikė mokykla, paštas ir siaurojo geležinkelio stotelė. Priklausyta Dovilų parapijai, valsčiui, policijos stočiai, Klaipėdos valsčiaus teismo apygardai.

Lėbartų kaimas valdė 198 ha žemės, gyveno 92 žmonės. Priklausyta Dovilų valsčiui, parapijai, policijos stočiai, siaurojo geležinkelio stotelei, Laugalių paštui ir mokyklai, Klaipėdos valsčiaus teismo apygardai.

Antrieji Lėbartai tada vadinti Dėckiais. Valdyta 187 ha žemės, gyveno 75 žmonės. Priklausyta Dovilų parapijai, valsčiui, policijos stočiai, Klaipėdos valsčiaus teismo apygardai. Paštas buvo Skrandžiuose, siaurojo geležinkelio stotelė Dėckiuose, mokykla Gerviškiuose.

Pažymėtina, kad ruožo gyventojų sumažėjo santykinai nedaug. Ryškiau sumenko Laugaliai – Vokietijos imperijos laikais buvęs svarbus pasienio punktas, per vėlesnius perversmus netekęs daugelio tarnautojų ir prekybininkų. Sumažėjo Dargvilai – nuošalėje likęs pasienio kaimas.

Atskirai paminėtina ilgai užsitęsusi Šlapšilės epopėja. Paskutinis ledynmetis tarp sustumdytų kalvų paliko gan lėkštą plynę, kurioje besikaupusios drėgmės nepajėgė nusiurbti Smeltalės ir Minijos upės. Ten per tūkstantmečius klostėsi uždurpėjęs šlapynių plotas, kuriame neaugo nei vešlesni žolynai, nei stambesni medžiai. Ta didžioji plynė netoli nuo 1422 m. nustatytosios valstybinės sienos ilgai liko beverčiu plotu, kurį apeidavo Mažosios Lietuvos naujakuriai, neradę ten nei derlingesnių sklypelių, nei sausesnių pakilumėlių sodyboms. Negausūs apylinkių žmonės tame apleistame plote nusikirsdavo žabų pakuroms, pasikasdavo durpių ir pan. Vėliau kai kur radosi menkų sodybėlių. 1727 m. minėtas kolonistas K. Frankas, 1737 m. – *kulmiškis* J. G. Kolbas.

XIX a. viduryje Prūsijoje pradėta vykdyti *vidinės kolonizacijos* politika – sumanyta visokius varguolius aprūpinti bent prastos valstybinės žemės sklypeliais. Tikėta, kad tokie naujieji savininkai (nors teturėdami labai menką nuosavybę) mažiau maištaus ir bus patogesni valstybei nei alkani bedaliai. Įdomu, kad tokią politiką anuomet gyrė ir kai kurie Rusijos specialistai, perspėdavę apie toje šalyje besikaupusias socialines problemas (galop, nuo 1917 m. sudraskiusias tos valstybės pagrindus).

Klaipėdos apskrityje objektu vidinei kolonizacijai pasirinkta ilgaamžė Šlapšilės piktžaizdė – valdžiai beveik naudos neduodantis didelis plotas. Sudarius jo pertvarkymo projektus, Smeltalės upės link buvo iškastas Šiaurinis kanalas, o link Minijos – Pietinis, kurie turėjo nutraukti per amžius šlapynėse besikaupusią drėgmę. Tuos didesnius griovius turėjo papildyti gausūs smulkesni grioviai, turėję suskaldyti šlapiąją lygumą. Įsisavinant tuos plotus, buvo pradėta valdiškų žemių *parceliacija* – jų išpardavimas smulkiais sklypeliais, kuriuos galėjo įsigyti ir vargingesni krašto žmonės. Nesikliaujant vien valdžios pažadais, buvo įsteigta ***Šlapšilės Nusa**usinimo Sąjunga*. Ji iš naujakurių rinkdavo privalomą kasmetinį mokestį už tolesnį dirvų sausinimą. Iš pavėlavusių skolininkų toks mokestis būdavo išieškomas prievarta. Panašiai veikė ir daug kitų krašte gyvavusių melioracijos bendrijų, padėjusių sukultūrinti mažiau tinkamas teritorijas.

Šlapšilės dykynė ilgai buvo „niekieno žemė“. Atskiri šlapynės sklypeliai atitekdavo gretimų kaimų valstiečiams, tačiau ten ilgai nebuvo sukurta atskira gyvenvietė kaip savarankiškas juridinis vienetas. Tik pradėjus to ploto įsisavinimą ir kolonizaciją, vietovė tapo įteisintu kaimu (1880 m. liepos 30 d. minėtu valdovo potvarkyje).

Antai, 1871 m. ten buvo kaimo bendruomenė su 35 sodybomis. Jose buvo 44 šeiminiai butai ir 6 būstai vienišiams. 1867 m. ten gyveno 197 žmonės, o 1871 m. jų teliko 174 (81 vyras ir 93 moterys). Iš jų tik 59 pripažinti vietiniais (gimusiais ten pat). Be 165 evangelikų dar gyveno 8 katalikai ir vienas žydas (šis gal laikė užeigėlę). Aptikti 47 vaikai (iki 10 metų amžiaus). Iš vyresniųjų net 109 buvo raštingi, o 18 – beraščiai. Glaudėsi vienas neregys. Surašymo metu 9 vietiniai buvo išvykę (gal uždarbiauti).

Po keliolikos metų Šlapšilės kaimas valdė 809 ha žemės (tik 67 ha blogų arimų, 500 ha visai menkų pievų). Priklausyta Dovilų ir Klaipėdos laukininkų evangelikų, Klaipėdos katalikų parapijoms, Didžiųjų Jakšių valsčiui ir registracijos apylinkei. Gyveno 271 žmogus (132 vyrai, 139 moterys). Be daugumos evangelikų buvo 14 katalikų.

XIX a. pabaigoje Šlapšilė turėjo 798 ha. Ten buvo jau 55 sodybos su 57 šeiminiais butais, 2 vienišų vyrų būstais. Iš viso gyveno 299 žmonės (144 vyrai ir 155 moterys). Be daugumos evangelikų gyveno 5 katalikai. Priklausyta Plikių ir Klaipėdos laukininkų evangelikų, Klaipėdos katalikų parapijoms, Didžiųjų Jakšių valsčiui ir registracijos apylinkei.

XX a. pradžioje tebeturėta tiek pat labai prastos žemės. Buvo 52 sodybos su 57 šeiminiais butais ir vienišiaus būstu. Gyveno 286 žmonės (128 vyrai). Iš 285 evangelikų net 260 kalbėjo lietuviškai, kaip ir vienintelis katalikas. Dideliame plote išsibarsčiusios šlapšiliškių sodybėlės priklausė net trims evangelikų parapijoms: Klaipėdos laukininkų, Dovilų ir Plikių.

Tie duomenys rodo, kad Šlapšilės kaimas – kolonija ilgai buvo populiari. Krašto varguoliai ten įsigydavo prastos žemės sklypelius, triūsdavo ją kultūrindami. Ten įsikurdavo daug lietuvininkų, gal ir naujesnių atvykėlių iš Didžiosios Lietuvos, išlaikiusi**ų** lietuvių kalbą ir gal senesnes tradicijas.

Gyvenimas sausinamoje dykynėje nebuvo lengvas. Prisiminta, kad kai kurie šlapšiliškiai įsigytuose sklypeliuose leisdavo atvykėliams pasikasti durpių ir pan. To su arkliniais vežimais būdavo atvykstama iš neartimų Plikių apylinkių. Veikiausiai, tokia nelengva kelionė apsimokėdavo – durpės ūkininkams praversdavo. Iš to prisidurdavo ir šlapšiliškiai, sunkiai pragyvenę iš savo menko rėželio. Sakyta, kad daug tenykščių varguolių uždarbiaudavo apylinkėse, ieškodami visokių apmokamų darbų.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Šlapšilėje naminius gyvulius laikė 52 namų ūkiai. Turėta 140 arklių (iš jų – 88 suaugę), 278 galvijai (151 melžiama karvė ir pan.), 98 avys, 531 kiaulė. Augintos 239 žąsys, 11 ančių, 973 vištos su gaidžiais, 14 kalakutų. Turėta 50 bičių avilių (iš jų – 40 naujoviškų). Augo 460 obelų, 162 kriaušės, 305 slyvos, 174 vyšnios, 4 riešutmedžiai.

Tie duomenys liudija, kad mažai ariamos žemės turėję šlapšiliškiai per kelis dešimtmečius išplėtojo gyvulininkystę, augino daug naminių paukščių. Sugebėta užsiauginti nemažus sodus, išsiskyrusius slyvų gausa. Turėta daug bičių šeimų. Nelengvomis sąlygomis įsikūrę lietuvininkai, negalėdami pramisti iš tradicinės žemdirbystės, uoliai užsiėmė papildomais verslais – pardavimui augino gyvulius, paukščius, vaisius, kopinėjo medų. Taip išmaniai prisitaikyta prie sudėtingos padėties, po truputį vis rimčiau įsikurta buvusioje dykvietėje.

Po Pirmojo pasaulinio karo gyvenimas Šlapšilėje tęsėsi. Antai, 1921 m. Ana Bertaityt**ė** tuokėsi su J. Mackiu, A. I. Gudovius su dailide H. Jurgonu. 1922 m. ūkininkas Jurgis Kaizeris buvo paskirtas vietos teismo tarėju (matyt, kaip patikimas žmogus).

Įsivelta į sklypų pardavimo verslą. Pavyzdžiui, 1921 m. kampininkas iš Šlapšilės Kristupas Anužys 4,5 ha sklypą už 25 500 markių pardavė gretimo kaimo ūkininkui Mikeliui Gungai, o ūkininko žmona Marija Juraškienė iš Dinviečių sklypą už 7000 markių pardavė Šlapšilės ūkininkui Mikeliui Kiošiui. 1922 m. (jau akivaizdžiai žlungant Vokietijos markei) 10,30 ha sklypas Šlapšilėje buvo parduotas J. Kuljurgiui iš Klaipėdos už 800 000 nuvertėjusių markių.

Anuomet ūkininkai M. Jurgonas ir kiti pardavė savo ūkius Šlapšilėje. Valstietis Lapas pardavinėjo savo kumelę, karvę, galop ir plūgą. Ūkininkai Klimkaitis, Kūljurgis, Usnys pardavė turėtas karves. Kaime dar minėti Jankūnai, Karaliai, Mestavai, Ilginiai, Anužiai ir kiti.

1925 m. Šlapšilė tebevaldė 797 ha žemės, ten gyveno 314 žmonių. Priklausyta Sėlinų valsčiui, Dovilų, Plikių ir Klaipėdos parapijoms, Laugalių paštui, Dovilų policijos stočiai, Klaipėdos valsčiaus teismo apygardai. Mokykla veikė Gobergiškėje, siaurojo geležinkelio stotelė – Laugaliuose.

Lietuvos Respublikos valdymo metais Šlapšilėje minėti Bertaičiai, Meižiai, Jakužaičiai, Redveikiai, Jagučiai, Klimkaičiai, Babiai, Preikšai, Povilai, Lymantai, Naujokai, Vauškiai, Šeškos, Jurgonai, Trinyčiai ir kiti. 1928 m. iš varžytinių pardavinėtas Mikelio Bekerio ūkis. 1927 m. kaimo iždininku (*iždinės vedėju*) buvo lietuvininkas Pareigis. Toliau veikusi Šlapšilės nusausinimo sąjunga iš laiku nesumokėjusių mokesčių prievarta išieškodavo įsiskolinimus.

Pavyzdžiui, 1943 m. Šlapšilės ūkininkas Martinas Juraška (jis buvo vedęs Aną Arnašiūtę) turėjo 19 ha žemės naudmenų – rėžius, užsėtus rugiais, miežiais, avižomis, kviečiais, linais. Dar augintos bulvės, pašariniai šakniavaisiai, braškės. Turėta pievų. Turėti 4 arkliai, 6–7 galvijai, 2 avys, 9–10 kiaulių, 18–24 vištos, 3–4 žąsys. Augo 18 vaismedžių (iš jų 15 derančių). Buvo šulinys su rankine pompa. Turėtas (iki Antrojo pasaulinio karo) 8 arklio galių vidaus degimo variklis, šienapjovė, kuliamoji, pašarų šutintuvas, durpių kasimo duobė. To sėkmingo ūkininko tėvas buvo *kampininkas* Martinas Juraška, vedęs Marinkę Skrandytę. 1939 m. ūkininkas M. Juraška turėjo dukrą Evą ir sūnų Martiną.

Šis pavyzdys rodo, jog vargingo *kampininko* **sūnus, įsikūręs esą „nurašytoje“ Šlapšilėje sugebėjo praplėsti savo valdas, sėkmingai ūkininkauti, įsigydamas brangesnį žemės ūkio inventorių, santykinai daug gyvulių. Užsiveistas net nemenkas sodas, augintos braškės (aišku, pardavimui Klaipėdos prekyvietėse). Nevargta su kokiu vienu rėželiu „varguolių duonos“, užsiauginta įvairių žemės ūkio kultūrų, apsirūpinant maistu ir pašarais nemažai gyvulių bandai.**

Tas atvejis liudija, kad darbštūs lietuvininkų palikuonys sugebėdavo išlikti ir sunkesnėse sąlygose. Reikia pripažinti, kad tam pagrindą sudarė ir gan efektyvi Prūsijos ūkio bei socialinė sistema, leidusi išgyventi krašto kaimiečiams.

Lietuvos Respublikos valdymo metais Kuliuose minėtas Mikelis Janeikis, Kuršlaukiuose – V. Sprogys, Dargviluose – Joneikiai, Mazūrai, Jakužaičiai ir kiti. Tai primena, kad apylinkių kaimuose tebebuvo likę daug senųjų lietuvininkų ir jų palikuonių, kad ne visi jie keldavosi uždarbiauti į Klaipėdą ar kitur.

Jau baigiantis anuometinės Lietuvos nepriklausomos valstybės gyvavimo metams, užbaiginėta plačiai reklamuota didžioji statyba – nuo laikinosios sostinės Kauno iki pajūrio tiestas Žemaičių plentas, pasiekęs Gargždus ir Laugalius.

1939 m. pavasarį nacistinei Voklietijai užgrobus Klaipėdos kraštą, ten imtasi administracinių pertvarkymų. Pavyzdžiui, Daugvilai buvo sujungti su Laugalių bendruomene, kaip ir Kuršlaukiai.

Laugaliuose buvo įsteigta kūdikių prieglauda, kurios globotiniai 1944 m. rugpjūtį išvežti į Karaliaučių.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje šio ruožo kaimams likimas nebuvo maloningas. Link Klaipėdos besiveržę sovietiniai daliniai naudojosi patogiu praėjimu link uostamiesčio, žygiuodami palei kelią nuo Gargždų ir siaubdami apylinkes. Nusausintoji Šlapšil**ė** jau nebebuvo patikimesnė užtvara, kariaujantiems daugiau rūpėjo Minija ir perkėlos per ją.

Kelis mėnesius užsitęsus Klaipėdos apgulčiai, kraštą siaubė ten užtrukę sovietiniai kariškiai, jų talkininkai bei visokie marodieriai, užplūdę ištuštėjusius plotus (beveik visi senbuviai 1944 m. rudenį buvo evakuoti į Vakarus). Taip nuo Gargždų (medinis miestelis buvo sudegęs dar prieškariu) iki uostamiesčio klostėsi naujoji dykynė – nusiaubtas bei išgriautas plotas, kur vis mažiau telikdavo praeities pėdsakų.

Pokariu būta visko, pavyzdžiui, 1949 m. į suniokotus Kuršlaukius iš sovietų nelaisvės grįžo buvęs ūkininkas G. Usnys, karo metais kaip ir kiti mobilizuotas į Vokietijos kariuomenę. Kai kur būta ir daugiau išlikusių ar sugrįžusių senbuvių. Šie, patyrę sovietinės okupacijos tikrovę, vis dažniau stengdavosi ištrūkti į Vakarus, apsiskelbdami vokiečiais, Vokietijos piliečiais. Daugumai tas pavyko po 1957 m.

Pokariu buvo nuardytos iš uostamiesčio ėjusios siaurojo geležinkelio linijos, jų kokybiškus bėgius išvežant į Rusijos pramonės centrus. Ten keliaudavo ir tvirtosios „vokiškos“ plytos iš nuardytų statinių. Kuršlaukiuose ir kitur kurtos naujos plytinės, kurias vėliau keitė stambesnės įmonės.

Pirmaisiais sovietinės okupacijos dešimtmečiais labiausiai rūpintasi Klaipėdos (kaip strateginės reikšmės uostamiesčio) atstatymu. Visuotinio stygiaus laikais statybinių medžiagų didžiųjų planų įgyvendinimui pasirūpinta ir šiose apylinkėse: ardytos ir nuvežtos iš vietos riedulių sukrautos senųjų kapinių tvoros, grobti paminklai, betoniniai dirbiniai; ardyti griuvėsiai, griautos ištisos sodybos. Taip Klaipėdos apylinkės vis tuštėjo.

Vėlesnei sovietinei melioracijai – kastiems didiesiems grioviams, formuotoms didžiųjų laukų plynėms, praeities likučiai tebuvo apmaudi kliūtis. Uoliai darbuojantis uostamiesčio aplinka „išvalyta“ – nebeliko ankstesnių daugybės senųjų sodybų, lauko keliukų ir kitko. Taip Klaipėdos apylinkės liko didžiausia „balta dėme“ Mažosios Lietuvos šiaurinėje dalyje – ten jau sunkiai besurandami kokie praeities pėdsakai, dar likusios vertybės iki šiol tinkamai nesaugomos.

Pagal sovietinio ūkio nuostatas vertėjo išlaikyti tik stambias gyvenvietes. Taip plėtoti Dauparai – anuometinis centras, kur nukeliavo ir senieji Gobergiškės, Šlapšilės vietovardžiai.

Sovietmečiu uoliai plėtoti Gargždai, prisiminus ties Minijos senslėniu stūksančius žvyro, smėlio, molio klodus. Ten kurtas didysis statybinių medžiagų kombinatas, plėtoti didžiuliai karjerai dešiniajame upės krante. Planuoti vis nauji miesto kvartalai, netrukus peržengę buvusios valstybinės sienos trasą. Link karjerų ir statybinių medžiagų įmonių nuo Rimkų per Grambaviškius buvo nutiesta plačiojo geležinkelio atšaka, kuria būdavo išvežami tūkstančiai tonų produkcijos vadinamosioms komunizmo statyboms ne vien Klaipėdoje, bet ir Karaliaučiaus krašte bei kitur.

Daugeliui aplinkybių sėkmingai sutapus, sovietmečiu imta tiesti automagistralė Vilnius–Klaipėda. Tam strateginės reikšmės keliui į Vakarus žymiau neprieštaravo okupacinio režimo prievaizdai – naujoji trasa tiko kariškiams ir visiems kitiems. Ji aplenkė Gargždus **iš šiaurinės pusės, eidama per buvusius** Kuliškius link Dauparų ir Jakų, taip išvengiant nepatogi**ų** senojo tilto per Miniją ir miesto gatvių. Naujosios statybos nušlavė dar daugiau lietuvininkų krašto pėdsakų – šiandien vykstantys į pajūrį net nepastebi kokių nors savitojo regiono ženklų.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, atsigaunant šalies ūkiui ir apsukresniems žmonėms, iškilo tebesitęsianti naujųjų statybų banga. Palei automagistralę kyla vis nauji pramoniniai ir kitokie kompleksai, plečiasi Gargždai ir Dauparai, tirpstant menkoms praeities liekanoms. Šimtmečius gyvavusios valstybinės sienos žymės aptariamame ruože šiandien beveik neįžiūrimos.

Literatūra

V. Pėteraitis. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai.* Vilnius, 1997.

Šlapšilės nusausinimo sąjunga. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1927, Nr. 61, p. 387.

F. Kuhn. Kuhh**üten** am Grambo-Berg. *Memeler Dampfboot*, 1958, Nr. 4, S. 46.

K. Wolff. Was man **über Schlapschill** wissen sollte. *Memeler Dampfboot*, 2007, Nr. 7, S. 101

Nicht mehr vergleichbar. *Memeler Dampfboot*, 2007, Nr. 10, S. 151.

Patikslinimas

„Vorutos“ 2023 m. birželio nr. 2 (880) p. 88–89 išspausdinta Justino Sajausko publikacija pirmą kartą paskelbta krikščioniškos minties, kultūros ir visuomenės laikraščio „XXI amžius“ 2003 m. sausio 15 d. nr. 4 (1108).

Atsiprašome autoriaus ir skaitytojų.

Redakcija

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Vilnius po karo ir maro 1710–1717 m.

Dr. Mindaugas ŠAPOKA,
Vilnius

Lietuvos Didžiosios Kunigaiktystės miestai XVIII a. pradžioje smarkiai nukentėjo nuo Didžiojo Šiaurės karo metu vykusių karo veiksmų. 1710–1717 m. buvo savotiškas ramybės laikotarpis po dešimtmetį trukusių karo veiksmų ir po 1710 m. siautusios maro epidemijos. Nėra abejonių, kad dėl šių nelaimių Vilniaus miesto materialiniai ir žmogiškieji nuostoliai buvo dideli, bet tikslų jų dydį nustatyti yra sunku. XVIII amžiuje statistikos fiksavimas ir archyvavimas buvo tik pradinėje stadijoje. Valstybės institucijos šiuo reikalu užsiėmė tiek kiek tas buvo reikalinga renkant mokesčius, o privatūs asmenys darė tą tiek kiek tokios statistikos rinkimas buvo reikalingas valdų tvarkyme. Todėl tikslios statistinės informacijos yra mažai.

Vis dėlto yra žinoma, kad maro epidemija Vilniaus miestą pasiekė 1710 m. vasarą. Pasak įvykių amžininko, maro bacilos į miestą pateko iš Kauno kartu su druskos kroviniu. Pirmas užsikrėtė miestiečio Lunkievičiaus namas (Łunkiewicz) esantis prie Aušros vartų. Netrukus mirė visi šio namo gyventojai, o maro užkratas pasirodė kitose miesto vietose. Vilniuje užsikrėtė daugybė žmonių, o epidemija siautė iki 1711 m. vasario mėnesio. Pavieniai ligos protrūkiai dar buvo fiksuojami ir 1711 m. pavasarį, o pasibaigus epidemijai maždaug šimto kilometrų spinduliu aplink Vilnių praktiškai nebebuvo žmonių: visi buvo arba išmirę arba pabėgę į kitas vietas. Daugelis traukė į sostinę tikėdamiesi rasti ten maisto, bet užsikrėtė maru ir mirė.

Karas ir prekybos nuosmūkis lėmė, kad Vilniuje ėmė trūkti įvairių, ypač prabangos prekių. 1711 m. spalio 3 d. Vilniaus vyskupas sufraganas Lietuvos kancleriui skundėsi, kad Vilniuje neįmanoma rasti vengriško vyno. Situacijai pasikeisti reikėjo maždaug trejų metų. 1714 m. tas pats vyskupas jau gyrėsi kancleriui, kad mieste yra puikaus vengriško vyno. Kita prekė kuri dingo iš Vilniaus buvo žvėrelių kailiai. Rusijos pirkliai, kurie buvo pagrindiniai šios prekės tiekėjai, dėl nesaugios prekybos nebevyko į Vilnių, o prekiavo Karaliaučiuje.

Miesto erdvė nuo kaimo skiriasi savo uždara erdve kurioje tankiai telkiasi gyventojai ir kompaktišku pastatų užstatymu. Kaip atrodė Vilniaus miesto pastatai 1710 m.? Atsakyti į šį klausimą padeda Lietuvos iždo tribunolo dokumentai. Jie rodo, kad nelaimės palietė daugelį miesto pastatų. 1716 m. renkant mokesčius buvo naudojamasi 1690 m. sudarytu Vilniaus miesto dūmų (mokestinių apskaitos vienetų) surašymu. Mieste buvo 95 dideli mūriniai namai, kurie buvo skaičiuojami kaip du dūmai. 100 mažesnių mūrinių namų, kurie buvo skaičiuojami kaip vienas dūmas. Iš didžiųjų pastatų 59 buvo apleisti ir negyvenami. Iš mažesniųjų tokie buvo 74 namai. Dar mieste buvo 417 įvairūs pastatai iš kurių 364 buvo negyvenami. Taigi jeigu tikėti šiuo šaltiniu tuomet iš 612 pastatų Vilniuje (greičiausiai tai mūriniai pastatai) 497 buvo apleisti, sugriauti ar negyvenami, o tai sudarė 81 procentą miesto pastatų.

Kaip atrodė kiti žymesni miesto statiniai? Tikrai žinoma, kad mūrinis tiltas stovėjęs dabartinio Žaliojo tilto vietoje atlaikė visas karo negandas ir tebestovėjo. Vis dėlto tiltas buvo labai silpnas. 1715 m. kovo mėnesį ledams pajudėjus Neries upe tiltas vos išsilaikė. Vilniaus pilies arsenalas per karą buvo visiškai sugriautas. Buvo konstatuota, kad pastato būklė yra tokia apverktina, kad nėra vietos kur po stogu būtų galima pastatyti bent vieną patranką. Vis dėlto 1716 m. Vilniaus arsenalas buvo pradėtas remontuoti. Visų pirma buvo sumūrytos dvi kalvės, kuriso gamino įvairius reikmenis Lietuvos artilerijai. Neabejotinai geros būklės buvo ir Vilniaus vyskupo Verkių rūmai. Toliau buvo statoma Vilniaus išganytojo bažnyčia Antakalnyje. Vilniaus vienuolynai taip pat buvo gana geros būklės, nes jie atlikdavo viešųjų pastatų funkcijas – juose vykdavo įvairūs bajorijos suvažiavimai ar posėdžiai. Šie suvažiavimai aptariamuoju laikotarpiu buvo ypač gausiai atstovaujami bajorijos. Posėdžių dalyviai netilpdavo įprastoje Vilniaus seimelių rinkimosi vietoje – Vilniaus pilies seimelių salėje. Štai 1715 m. Lietuvos didžiojo etmono Liudviko Pociejaus sušauktas bajorijos suvažiavimas prasidėjo seimelių salėje kur susirinko keli šimtai pavietų atstovų. Jie tilpo salėje, bet turėjo stovėti. Vėliau posėdžiai persikėlė į Pranciškonų vienuolyną. 1716 m. kovo mėnesį susirinkęs kitas Lietuvos bajorijos suvažiavimas savo posėdžius taip pat norėjo pradėti seimelių salėje, bet ten šį kartą netilpo. Bajorijos atstovai išėjo į lauką ir norėjo posėdžiauti Vilniaus Žemutinės pilies kieme, bet pradėjo smarkiai snigti nors buvo kovo mėnesio pabaiga. Tada buvo nuspręsta perkelti pirmąjį posėdį

į Vilniaus katedrą. Vėliau posėdžiai buvo tęsiami Bernardinų vienuolyne. Tinkami gyventi buvo ir keletos didikų kaip Sluškų, Sapiegų, Pacų, bei Radvilų rūmai.

Didelė nelaimė miestui buvo savos ir svetimų kariuomenių žygiavimai. Nors aptariamuoju laikotarpiu jokia kariuomenė nebuvo apsistojusi mieste ilgesnį laiką kaip būdavo Didžiojo Šiaurės karo pradžioje, toks kariuomenių žygiavimas skurdino miestą. 1709 m. vėlyvą rudenį per miestą į Švedijos kontroliuojamą Livoniją žygiavo Rusijos kariuomenė. Amžininkas taip aprašė šį žygį: „Pradedant nuo Vilniaus iki pat Polocko jau šešias savaites be sustojimo kaip vanduo plaukė Jo Didenybės Caro kariuomenė į Rygą. Jos skaičius turi būti begalinis nes iki šiol dar nesibaigia jos maršai". Rusijos kariuomenė dar kartą Vilniaus apylinkėse pasirodė 1711 m. pavasarį ir rudenį. Pavasarį ji žygiavo į pietus į karą prieš Osmanų imperiją, o rudenį grįžinėjo iš nesėkmingo karo. Rusai Vilniuje dar buvo pasirodė 1712 m. viduryje, kuomet jų daliniai žygiavo į karo veiksmus Švedijai priklausančioje Pomeranijos dalyje, o taip pat 1714 m. pradžioje, kuomet Rusijos kariuomenė žygiavo iš Pomeranijos į Rusiją.

Lietuvos kariuomenės aptariamuoju laikotarpiu Vilniuje iš esmės nebūdavo, išskyrus Lietuvos vyriausiojo tribunolo apsaugai skirtą pėstininkų dalinį. Vis dėlto tam tikromis aplinkybėmis Lietuvos kariuomenės daliniai priartėdavo prie Vilniaus. Dažnai tai buvo susiję su politiniais įvykiais. Štai 1709 m. pabaigoje Lietuvos didysis etmonas buvo sumanęs į miestą nusiųsti žiemoti savo vardo Lietuvos kariuomenės pėstininkų pulką. Tai galėjo būti susiję ne tik su noru apsaugoti Lietuvos sostinę nuo Rusijos kariuomenės maršų, bet ir tuo, kad pastaroji užėmė daugelį valstybinių seniūnijų ir Lietuvos kariuomenės daliniai tiesiog neturėjo kur žiemoti. 1714 m. augant įtampai tarp Liudviko Pociejaus ir karaliaus Augusto II, kuris Lietuvos didįjį etmoną įtarinėjo derybomis su Švedijos karaliaus stovykla, Vilniuje pasirodė Lietuvos kariuomenės kariai kuriuos etmonas pašaukė savo apsaugai. Tuo metu Lietuvoje stovėjo Saksonijos kariuomenė, todėl didysis etmonas pagrįstai galėjo baimintis, kad karalius gali jį suimti. Sostinėje pasirodę kariai elgėsi nepriekaištingai ir nedarė jokių skriaudų miestiečiams. 1715 m. rugpjūčio mėnesį Liudvikas Pociejus prie Vilniaus vėl sutelkė maždaug 1000 Lietuvos kariuomenės karių skirtų apsaugoti jo šaukiamą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos suvažiavimą nukreiptą prieš valdovo politiką.

1713 m. vėlyvą rudenį Lietuvos sostinėje pasirodė Saksonijos kariuomenė, kurią į Abiejų Tautų Respubliką nusprendė įvesti valdovas Augustas II. Gyventojai svečiais labai nesiskundė, bet stebėjosi, kad atvykėliai netaupė pašaro ir arklius šerdavo beveik vien avižomis. Vilniaus mieste žymesnių saksų įgulų nebuvo. Šie buvo išskirstyti po visą Lietuvą, o jų išlaikymui Lietuvos bajorija rinko mokesčius. Tie dvarai kurie mokesčių nemokėjo sulaukdavo saksų

Aušros Vartų gatvė. Kažkur čia galėjo prasidėti 1710 m. maro epidemija. Šaltinis – <https://lt.wikipedia.org/>

karių vizito ir kariai prievarta surinkdavo jiems priklausiančius pinigus ar maisto produktus bei pašarą. Visgi net ir gavę pinigus saksai maistą pirkdavo kainomis, kurios neatitikdavo rinkos situacijos. Gyventojai turėdavo parduoti maistą ir pašarą už saksų nustatytas kainas, nes bijojo, kad nepardavus, saksai gali viską atimti.

Vilniuje dėl karo ir maro sumažėjo gyventojų, o šis sumažėjimas neabejotinai palietė įvairių klasių ir išsilavinimo žmones. Štai nors 1714 m. pradžioje Vilniaus vyskupas Kazimieras Konstantinas Bžostovskis surado vokiškai kalbantį asmenį, kurį galėtų išsiųsti savo atstovu į Varšuvą deryboms su Saksonijos kariuomenės vadovybe dėl kontribucijų jos išlaikymui iš Katalikų bažnyčios dvarų esančių Lietuvoje, prancuziškai rašančio asmens kuris galėtų parašyti vyskupo raštą karaliui Augustui II Vilniuje nepavyko rasti.

Neaplenkė Vilniaus gaisrai ir kitos nelaimės. 1712 m. spalio mėnesį kilo gaisras Lukiškių priemiestyje. 1715 m. vasaros pabaigoje mieste buvo sugautas iš Chotynės atvykęs totorius, kuris ėmė įkalbinėti vietinius totorius išvykti iš Lietuvos. Lietuvos didysis etmonas įsakė totorių apklausti su kankinimais idant būtų sužinota kas jį ir kokiu tikslus atsiuntęs. 1716 m. gegužės mėnesį mieste sugauta 20 iš dabartinės Baltarusijos atvykusių valstiečių, kurie mieste apiplėšė įvairias bažnyčias ir miestiečius. Plėšikų vadeivos buvo nuteisti nukirsdinimui, dar trys valstiečiai sudeginimui. Mirties bausmės buvo įvykdytos už Rūdininkų vartų. Dar mirties bausmė turėjo būti įvykdyta trims žydams, kurie neva pakurstė valstiečius plėšikauti.

Einant metams miestas iš lėto grįžo į įprastą gyvenimo vagą. Vilnius vis dar buvo svarbiausias Lietuvos miestas kur buvo sprendžiama svarbiausi politiniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įvykiai. Mieste 1715 ir 1716 m. įvyko du Lietuvos bajorijos sušaukti suvažiavimai. Tokie bajorijos susirinkimai neabejotinai pagyvindavo miestą, o amžininkai net pastebėjo, kad mieste esanti tokia minia žmonių kaip Varšuvoje seimo metu.

Vytauto Didžiojo aikštė Pasvalyje

Jurgita STELIONIENĖ*,
Pasvalys

Šiek tiek istorijos – Turgaus aikštė

„Mes, Aleksandras, Dievo malone Lietuvos didysis kunigaikštis, Rusios, Žemaitijos ir t. t. Viešpats ir paveldėtojas, štai ką skelbiame šiuo raštu visiems, dabar esamiems ir būsimiems, kurie susipažins šiuo raštu. Trokšdami Dievo garbinimą išplėsti ir padidinti, nutarėme įsteigti ir aprūpinti bažnyčią, esančią Trakų vaivadijos Upytės apskrityje, vietovėje, vadinamoje Pasvaliu, vienoje Svalios upės pusėje, kur šioji įteka į Lėvenį (...)“ – 1497 m. gruodžio 6 d. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras pasirašė aktą, kuris laikomas Pasvalio miesto įkūrimo dokumentu. Daugiau kaip pustrečio šimto metų Pasvalio miestas ir dvaras su jam priklausančiomis žemėmis buvo Vilniaus kapitulos valda. Vienas miesto (tuomet dar miestelio) kraštas rėmėsi į Svalios upę, kitas – į Lėvens.

Arčiausiai bažnyčios, prie Kauno–Rygos vieškelio, pradėjo formuotis miesto centras su Turgaus aikšte. Turgaus aikštei vieta buvo paskirta šalia bažnyčios (bažnyčia pastatyta Lėvens ir Svalios upių santakoje), o aplink tris aikštės puses iškilo mediniai miestiečių pastatai. Neužstatyta liko tik bažnyčios (šventoriaus) pusė. Iki XX a. pradžios miestelio centre, be mūrinio bažnyčios komplekso ir vieno kito tokio namo, daugiausia stovėjo vienaukščiai mediniai pastatai. Ši vieta – Turgaus aikštė – buvo ir tebėra svarbiausia miesto vieta. Iš jos vedė penki keliai – Vitartų kelias (į jį buvo galima patekti per brastą Lėvens upe), Svalios gatvė, Vilniaus gatvė, ties paupiu – Lėvens gatvė ir Subačiaus gatvė. Tuometinę Turgaus aikštę (dabar – Vytauto Didžiojo aikštė) galime laikyti Pasvalio miesto kūrimosi pradžia.

XVI amžiaus antroje pusėje ir XVII amžiaus pabaigoje Pasvalio miestas patyrė nemažai gaisrų – per tą laikotarpį keletą kartų buvo sunaikinti visi Turgaus aikštės pastatai ir šalia esanti medinė bažnyčia.

Turgaus aikštė, kaip ir dera pagal pavadinimą, nuo pat jos įkūrimo pradžios nuolat šurmuliavo, ypač turgaus dieną ir šventadieniais, gyventojams lankantis Pasvalio bažnyčioje. XVIII amžiaus pradžioje visi aplink Turgaus aikštę esantys pastatai, kuriuose buvo įsikūrusios krautuvėlės, priklausė žydų tautybės žmonėms. XIX amžiaus pradžioje čia jau veikė apie 20 įvairių krautuvėlių. XX amžiaus pirmoje pusėje Turgaus aikštėje ir aplink ją esančiose gatvėse buvo 146 krautuvės, iš kurių 104 priklausė žydams.

Gaisrai buvo viena iš didžiausių to meto nelaimių, persekiojusių Pasvalį. XVIII pabaigoje dar kartą degė bažnyčia, sudegė nemažai namų, esančių prie Turgaus

Vytauto Didžiojo aikštėje, priešais bažnyčią – Laisvės kryžius, pakeitęs 1928 metais pastatytą ir po Antrojo pasaulinio karo nugriautą Nepriklausomybės kryžių

aikštės. 1786–1787 m. Pasvalyje buvo statoma nauja mūro bažnyčia, kurios stogas jau vėlesniais laikais uždengtas čerpėmis. Nors po nuolat besikartojančių gaisrų vis buvo imamasi įvairių atsargumo priemonių, tačiau 1920 m. vasarą miestą vėl nusiaubė didžiulis gaisras.

Pagrindinė miesto aikštė dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvo išgrįsta tašytais akmenimis.

1928 m. vasarą pavasarininkų rūpesčiu Turgaus aikštėje pastatytas Lietuvos valstybės nepriklausomybės 10-mečiui paminėti skirtas kryžius. Nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metais gyventojai prie šio kryžiaus rinkosi per valstybines šventes.

1930 m. turgaus aikštė pavadinta Vytauto Didžiojo vardu – šis vardas, be abejo, aikštei suteikė solidumo. Vytauto Didžiojo vardu buvo siūlyta pavadinti neseniai pradėtą sodinti miesto parką (dabar – Pasvalio senasis parkas), bet galiausiai nutarta būtent šiai aikštei suteikti garbingą Lietuvos didžiojo kunigaikščio vardą.

Nuo 1931 m. Turgaus aikštėje ir šalia jos leista statyti tik mūrinius namus su skardos arba čerpių stogais. Keistėsi ir pačios aikštės vaizdas, buvo puoselėjama ir gražinama aplinka: nugriauti senieji mediniai pastatai, išplatintos gatvės, pakloti betono šaligatviai, sutvarkytas skveras ir aptvertas metaline tvora.

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, rusai nugriovė Vytauto Didžiojo aikštėje esantį Nepriklausomybės kryžių ir pertvarkė aikštę.

Kryžius Lietuvos Laisvės gynėjams pastatytas pačiame Pasvalio centre, kur pokario metais buvo guldomi žuvusių partizanų kūnai, vietoj 1928 metais pastatyto, bet rusų okupantų nugriauto Nepriklausomybės kryžiaus. Šalia Laisvės kryžiaus – moters skulptūra – dėkingos Tėvynės simbolis. Atidengimo iškilmės vyko 2007 m. vasario 17 d. Šį ąžuolinį paminklą sukūrė Pasvalio krašto skulptoriai Arūnas Grušas ir Kęstutis Krasauskas.

Jau gerokai vėliau, sovietinės santvarkos metais, iškilus būtinybei miestui turėti didelę, erdvią salę, kitas būtinas erdves, buvo ilgai svarstoma, kur statyti tokį pastatą. Leidimas statyti tuometinius Pasvalio kultūros namus (dabar – Pasvalio kultūros centras) buvo gautas 1976 metais, tačiau labai ilgai buvo renkama vieta. Pagaliau, po ilgamečių svarstymų ir atidėliojimų, buvo nuspręsta, kad naujieji kultūros namai turi iškilti miesto centre, priešais dabartinį Pasvalio rajono savivaldybės pastatą. Deja, taip buvo sunaikinta nemaža dalis Pasvalio senamiesčio, kuriame tuo metu buvo įsikūręs knygynas, krautuvėlės (šis pastatas, sulaukęs tiek ginčų ir svarstymų, buvo statomas 1980–1984 metais).

Keičiantis laikams ir santvarkoms, keitėsi ir aikštės vaizdas. Tik buvusios Turgaus aikštės pietinė dalis išliko beveik nepakitusi.

Vytauto Didžiojo aikštė šiandien

Nepriklausomybės gatvės pradžioje **įsikūręs paminklas** *(skulptūros autoriai – ukrainiečiai skulptoriai Borysas Krylovas ir Olesius Sydorukas), sukurtas padedant lietuvių fotomenininkui Rimantui Dichavičiui) kraštiečiui poetui, tautos šaukliui Bernardui Brazdžioniui (1907–2002) – šis paminklas pakeitė 1997 m. pastatytą paminklą, skirtą Pasvalio 500 metų jubiliejui (dabar liko tik memorialinė granito plokštė su miesto įkūrimo bei jubiliejinėmis datomis)*

Dabartis – Vytauto Didžiojo aikštė

Vytauto Didžiojo aikštė palydi pasvaliečius ir miesto svečius į Nepriklausomybės gatvę. Čia, Lėvens ir Svalios upių santakoje, prie Svalios žiočių, buvo pastatytas architektūrinis paminklas – memorialinė granito plokštė (su miesto įkūrimo bei jubiliejinėmis datomis) ir penki vertikalūs metaliniai stulpai, žymintys kiekvieno miesto raidos šimtmetį. Dabar čia jaukiai įsikūręs paminklas kraštiečiui poetui, tautos šaukliui Bernardui Brazdžioniui (1907–2002) – šis paminklas pakeitė 1997 m. pastatytą paminklą, skirtą Pasvalio 500 metų jubiliejui. Paminklas Bernardui Brazdžioniui iškilmingai atidengtas 2020 m. rugsėjo 19 d. (skulptūros autoriai – ukrainiečiai skulptoriai Borysas Krylovas ir Olesius Sydorukas, sukurtas padedant lietuvių fotomenininkui Rimantui Dichavičiui). Atnaujintoje erdvėje ošia trys ąžuoliukai, kuriuos padovanojo kraštietis, Pasvalio krašto garbės pilietis dr. Pranas Kiznis.

Pasvalio miesto širdyje – Vytauto Didžiojo

aikštėje – įsikūrusi Pasvalio rajono savivaldybė (Vytauto Didžiojo a. 1), Pasvalio kultūros centras (Vytauto Didžiojo a. 3), šalia jo – kraštiečio skulptoriaus Antano Dimžlio dekoratyvinė skulptūra „Laukuose“ (1973 m.), Pasvalio Mariaus Katiliškio viešoji biblioteka (Vytauto Didžiojo a. 7), Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia (Vytauto Didžiojo a. 5).

Šiandien centrinė miesto dalis – tai urbanistinio ir architektūrinio paveldo dalis. Dabartinio miesto gatvės – buvę besikuriančio miesto pagrindiniai keliai, išlaikę savo pirminę vietą. Ši aikštė – pagrindinė susibūrimų, miesto švenčių, minėjimų ir kitų renginių vieta. Čia šurmuliuoja miesto mugės, vyksta įvairių atlikėjų, muzikantų ir grupių koncertai, čia mėgstama vieta susitikti ir tiesiog pabūti, pasigėrėti iš Svalios upelio į Lėvens upę trykštančiais vandens purslais.

Apie Kęstučio ir Birutės – Vytauto Didžiojo tėvų – vardais pavadintas gatves ir Trakų mišką

Pasvalys gali didžiuotis ne tik Lietuvos didžiojo kunigaikščio vardu pavadinta Vytauto Didžiojo aikšte, bet ir Kęstučio bei Birutės – Vytauto Didžiojo tėvų – vardais pavadintomis gatvėmis: Birutės vardu gatvė pavadinta 1968 m., Kęstučio – 1989 m., suprojektavus naujų privačių namų kvartalus. O Pasvalio rajone, Daujėnų seniūnijoje, yra Trakų – LDK tėvonijos – vardu pavadintas miškas.

Šaltiniai:
1. https://www.vle.lt/straipsnis/pasvalys/
2. http://www.archyvai.lt/exhibitions/pasvalys/sarasas.htm
3. Užaugau Pasvaly / [sudarytojai: Antanas Apynis... [et al.]; red. Joana Pribušauskaitė; dailininkas Romas Dubonis]. – 2-as pataisytas leidimas. – Vilnius: Danielius, 1998.
4. Istorinės erdvės beieškant. [D.] 1: Krinčino praeities tyrinėjimai / Algimantas Krinčius. – 4-asis patais. ir papild. paskutinysis leid. – 2004

**Jurgita Stelionienė gimė 1972 m. Pasvalyje. Baigė Pasvalio Petro Vileišio vidurinę mokyklą, Vilniaus universitete įgijo lietuvių flologijos specialybę. Keletą metų dirbo Pasvalio Petro Vileišio gimnazijoje lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja. Dabar dirba Pasvalio rajono savivaldybės administracijoje vyriausiąja specialiste kalbos tvarkytoja.*

Gyvena Panevėžyje.

Dėl valstybinės lietuvių kalbos politikos

LR Prezidentui, LR Seimo Pirmininkei, LR Ministrei Pirmininkei, LR Kultūros ministrui, Valstybinei lietuvių kalbos komisijai, Valstybinės kalbos inspekcijai

Valstybinės kalbos statusas 1988 m. Lietuvoje atkurtas Lietuvos Sąjūdžio iniciatyva. 2022 m. Seimui priėmus valstybei kenksmingą Asmenvardžių rašybos dokumentuose įstatymą dėl nelietuviškų raidžių ir 2023 m. Konstituciniam Teismui jį patvirtinus, neatmetus Asmenvardžių rašybos dokumentuose projektų su asmens lyties nerodančia galūne –a ir su 130 naujų raidžių, neatmetus Tautinių mažumų įstatymo projekto, nepriėmus Valstybinės kalbos 2023–2030 m. gairių projekto, prioritetą teikiant nebe Konstituciniam valstybinės kalbos įstatymo projektui, 2023 metai tapo didžiausių valstybinės lietuvių kalbos problemų XXI a. metais. Už gerą pareigų atlikimą ir LR Konstitucijos, Valstybinės kalbos įstatymo 14 str. laikymąsi ruoštasi atleisti ir Valstybinės kalbos inspekcijos viršininką.

Nesilaikydami LR Konstitucijos 3, 6, 8, 10, 14 straipsnių, 1994 m. Vilniuje pasirašytos Lietuvos ir Lenkijos Respublikų draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutarties 1, 2, 14, 16 straipsnių Vilniaus rajono meras ir Lenkijos Respublikos ambasadorius Lietuvoje kurstė konfliktą, žiniasklaidoje plačiai skelbdami bent keturis neteisingus dalykus: 1) kad Lietuvoje galima nesilaikyti valstybinės kalbos įstatymo ir jį naikinti, lyg čia būtų federacinė valstybė, 2) kad tai leidžia daryti Europos Tarybos pagrindų konvencija, Lietuvos ir Lenkijos sutartis, 3) kad čia galima gaivinti okupacijų padarinius, naikinant Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką, tradicinę kultūrą, 4) kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos laikymasis kursto nesantaiką ne tik tarp Lietuvoje gyvenančių lietuvių ir lenkų tautybės piliečių, tačiau galimai ir tarp Lietuvos ir Lenkijos valstybių.

Tie teiginiai paneigti dar 2012 m. lenkų ir lietuvių kalbomis išspausdintoje ir Lenkijos ambasados Lietuvoje platintoje Elžbietos Kuzborskos knygoje „Teisinė tautinių mažumų padėtis Lietuvoje“ bei daugelyje kitų leidinių. Lietuvos Respublika ir Lenkijos Respublika 1994 m. minėtos sutarties pradžioje nurodė:

- akcentuodamos, kad ge-rų ir blogų mūsų valstybių istorijos puslapių suvokimas turi pasitarnauti tarpusavio supratimo įtvirtinimui tarp lietuvių ir lenkų tautų besivienijančioje demokratinėje Europoje,
- reikšdamos apgailestavimą dėl konfliktų tarp abiejų valstybių po I pasaulinio karo, kai po ilgos nelaisvės lietuviai ir lenkai ėmėsi kurti naują, nepriklausomą gyvenimą, bei smerkdamos smurto naudojimą, buvusį abiejų tautų tarpusavio santykiuose,
- iškilmingai abipusiai patvirtindamos viena kitos dabartinių teritorijų su sostinėmis Vilniumi ir Varšuva vientisumą dabar ir ateityje, nepriklausomai nuo jų sienų formavimosi proceso praeityje (visur paryškinta mūsų).

Autonomininkų ir užsienio proteguojamą Tautinių mažumų įstatymo projektą būtų galima pradėti svarstyti tik tada, kai bus priimtas tikrai Konstituciją atitinantis Valstybinės kalbos įstatymas ir bus išsiaiškintos ir teisingai vartojamos sąvokos Lietuvos tautinės mažumos, tautinės bendrijos, Lietuvos autochtonai, slavakalbiai lietuviai, migrantai, tradicinė kultūra, tradiciniai vietovardžiai, asmenvardžiai.

Lietuvos Sąjūdžio Vilniaus skyriaus taryba

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Alchemikai Alantos dvare XVII a.

Gintautas ŠEIKIS,
Alanta

Vienas įdomiausių Alantos dvaro istorijos faktų – kad XVII a. 3-iajame dešimtmetyje Kristupas II Radvila į Alantos dvarą iš imperatoriaus Rudolfo dvaro Prahoje pasikvietė alchemikų, kurie dvaro rūsyje įrengė laboratoriją. Šį faktą pirmoji paskelbė žymi lenkų istorikė Uršula Augustyniak (*Urszula Augustyniak*), remdamasi Radvilų dvariškio Elijaus Marmakovičius *(Elij Marmakowicz)* 1625 m. laišku Kristupui II Radvilai. Laiške minimas vokietis alchemikas Hansas Ježis *(Hans Jerzy)*, kuriam dvare buvo sukurta speciali alcheminė-medicininė laboratorija. Hansas Ježis minimas ir vėlesniame 1631 m. E. Marmakovičiaus laiške K. Radvilai. Korespondencijose užsimenama apie alchemikui į kažkurį Radvilų dvarą siunčiamus daiktus, ,,be kurių jis nieko negali gaminti". Greičiausiai Radvila samdė jatrochemiką, gaminusį chemines gydymo priemones. Gamybai buvo reikalingas specialus stiklas (stiklo indai), kurio medikas negavo Vilniuje, todėl buvo pasiųstas pasiuntinys tokio ieškoti Karaliaučiuje. Dvariškis rašo, kad jam buvo atiduoti 58 vienetai įvairių stiklo indų, bet registro nebuvo, todėl Hansas Ježis nežino, ką toliau daryti. E. Marmakovičius nurodo, kad ,,pagal ankstesnę jo malonybės kunigaikščio informaciją nėra specialaus ekstrakto (Extractum Tormentylli), kurį Hansas Ježis būtų pagaminęs." Greičiausiai Hansas Ježis ar kitas alchemikas dvaro aplinkoje dirbo iki pat Kristupo II Radvilos gyvenimo pabaigos.

Uršula Augustyniak mano, kad „alcheminės laboratorijos įkūrimas Alantos dvare gali liudyti apie pomėgio paslaptingiems mokslams perkėlimą iš Karaliaus dvaro į provinciją". Ji pažymi, kad ,,panašus skonis įvairiausiems egzotiškiems dalykams atsispindėjo ir Radvilų kunstkameros kolekcijoje". Tokie rinkiniai buvo populiarūs tarp XVII a. Europos aristokratų ir didikų, kartais jie išaugdavo iki namų muziejų. Juose persipindavo menas, mokslo atradimai, žinios apie gamtos pasaulį ir filosofija. Turtingos ir pilnos keistenybių kunstkameros pakeldavo savininko ar net visos jo giminės autoritetą. Didikų keistenybių kolekcijoje buvo taip vadinamas ,,vaikščiojantis aparatas po vandeniu", kurį Radvilos atsivežė iš Olandijos.

XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmoje pusėje Europoje alchemija išgyveno bumą – ja domėjosi valdovai ir nemažai visuomenės elito atstovų. LDK pirmieji alchemikai atsirado karaliaus Stepono Batoro dvare, kurie, slėpdamiesi nuo inkvizitorių persekiojimų, pirmiausia atsirado Transilvanijoje, o vėliau – ir Lietuvoje bei Lenkijoje. St. Batoras savo dvare priglaudė ir gydytojus, ir alchemikus. Alchemikų paslaugomis daugiau ar mažiau naudojosi to meto Vakarų ir Vidurio Europos monarchų dvaruose, o kai kurie didikai, kaip Holenloho grafas Volfganas (*Wolfgan*) II (1546–1610) Bavarijos elektas Ernestas (1555–1614), vengrų didikas Boldiršaras Batkianis (*Boldirsar Battkyany*) (1542–1530) ir patys aistringai kaupė alcheminę informaciją, turėjo dideles šios srities bibliotekas. St. Batoro dvare dirbo žymus gydytojas, italas Nikolas Bučela (*Niccolo Buccella*), kuris tiesiogiai bendravo su žymiausiais Europos alchemikais. 1578 m. St. Batoras greičiausiai per Nikolą Bučelą kreipėsi į Branderburgo elektoriaus Johano Džordžo Hohencolerno (*Johann Georg Hohenzollern*) gydytoją, alchemiką, kabalistą Leonardą Turneiserį (*Leonard Thurneysser*), prašydamas atsiųsti priešnuodžių. Pastarųjų gamyba XVI a. buvo plačiai paplitusi. Kad St. Batoras saugojosi nunuodijimo, matyti ir iš to, kad 1579 m. vasarą Vilniuje nuncijus Calegaris karaliui padovanojo stebuklingą taurę iš raganosio kaulo, kuri laikytina neutralizuojanti

Kristupas II Radvila. https://lt.wikipedia.lt.

Jano Mateikos piešinys, vaizduojantis Mykolą Sendzivojų
https://en.wikipedia.org/wiki/Sendivogius

nuodų poveikį organizmui. St. Batoras palaikė glaudžius ryšius su alchemiku, astrologu, okultistu anglu Džonu Di (*John Dee*) (1527–1608), o 1585 m. balandžio 17 buvo susitikęs prieš pat mirtį. XVI a. antroje pusėje didžiausiu alchemijos centru tapo Praha, kur Šventosios Romos imperijos imperatorius Rudolfas II (1552–1612) sutelkė žymiausius to laikotarpio eksperimentatorius. Praha iki šiol yra laikoma alchemijos sostine. Imperatoriaus dekretu į Prahą buvo pakviesti anglų astrologai alchemikai Edvardas Keli (*Edward Kelly*) ir Džonas Di, čia dirbo alchemikas ir didysis astronomas Tichas Brahė (*Tycho Brahe*). Po Rudolfo II mirties daugelis alchemikų rado prieglobstį kituose Europos didikų dvaruose, tarp jų – ir Radvilų dvare Alantoje. Nors istoriniai šaltiniai nepatvirtina, to meto žymiausias Abiejų Tautų Respublikos alchemikas Mykolas Sendzivojus (*Michael Sendivogius*) galėjo lankytis Radvilų dvaruose, galbūt ir Alantoje. Kristupas II Radvila su M. Sendzivojumi galėjo būti pažįstamas iš Rudolfo II dvaro, kuriame 1619–1624 m. alchemikas pats buvo apsistojęs ir darbavosi kaip metalurgijos ekspertas. Šaltiniuose minima, kad 1627 m. Radvilai buvo siūloma įdarbinti dar vieną jatrochemiką – buvusį Stepono Batoro vokiečių kalbos raštininką ir sekretorių Jokūbą Hofmaną (*Jacob Hofmann*).

Alchemijos šaknys siekia senovės Egipto, Graikijos ir Romos civilizacijų laikus. Alchemija tuo metu buvo savotiška pasaulėžiūros visuma, jungianti filosofiją ir religiją, praktines ir mistikos žinias. Ankstyvaisiais viduramžiais arabų mokslo darbams pasklidus po krikščioniškąją Europą, čia prasidėjo ilgai trukęs alchemijos bumas. Alchemikai ieškojo atsakymų į visuomenei rūpimus klausimus: kaip be vargo tapti turtingam ir amžinai likti jaunam. Buvo ieškoma būdų, kaip paprastuosius metalus paversti auksu ar sidabru, o bėgantį laiką stabdyti sukuriant vaistą nuo visų ligų. Renesanso epochoje alcheminiais eksperimentais domėjosi ir juos praktikavo nuo valdovų iki pasiturinčių miestiečių. Viduramžių Europos alchemikai, kaip tvirtina dvarų metraščiai, turėję paslaptingų miltelių, vadinamų projekciniais, kurie galėję bazinį metalą paversti auksu. Daugelis alchemikų karalių dvaruose oficialiai dirbo aukso „gamintojais“. Šiandien alchemija ir astrologija laikomos pseudomokslu, o XVI–XVII a. konkrečios ribos tarp mokslo ir alchemijos nebuvo. Svarbiausias alchemikų tikslas buvo bet kokį metalą paversti auksu arba sidabru. Alchemikai taip pat siekė sukurti panacėją arba nemirtingumo eliksyrą – vaistą, galintį išgydyti visas ligas ir neribotai pratęsti gyvenimą. XVI a. atsirado nauja alchemijos kryptis – jatrochemija arba medicininė alchemija.

Kristupą II Radvilą alchemijos eksperimentais greičiausiai sudomino jo svainis Petras Goraiskis *(Piotr Gorajski)*, kuris net keletą kartų lankėsi Habsburgų dvare Prahoje. Ten jis ne tik gilinosi į alchemijos subtilybes, bet ir pats įvairių šalių pasiuntiniams demonstravo savo išradimą – cheminės medžiagos pavertimą į pinigus. Šis išradimas greičiausiai buvo susijęs su Olkušo švino, kuriame buvo didelis sidabro kiekis ir kažkoks procentas aukso, lydymu. 1615 m. Liublino tribunole suimti monetų kalyklos kalėjai P. Goraiskį apkaltino monetų klastojimu, bet jam pavyko išsiteisinti. P. Goraiskis taip pat domėjosi vaistažolėmis, vaistų gamyba ir juos pats gamino.

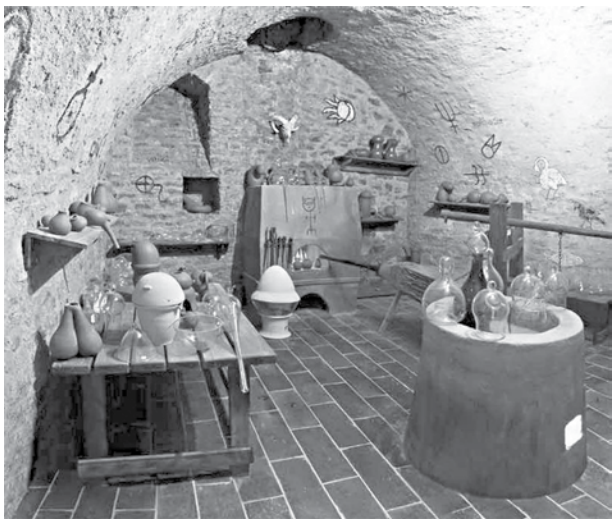

Alchemijos muziejus Čekijoje, Kutna Horoje, https:// malewy pody.pl/wp.

O ir pats Kristupas II Radvila, dar besimokydamas Europos universitetuose, greičiausiai jau buvo susipažinęs su alchemikų veikla. Radvilų bibliotekose, be knygų medicinos tema, buvo ir su alchemija susijusių veikalų: 1609 m. išleistas O. Crolijaus darbas apie cheminių vaistų gamybą ir kt. Medicinos, galbūt ir alchemijos, srities knygų būta ir vienoje turtingiausių, turėjusių per 1 000 veikalų, Kristupo II Radvilos dvariškio S. Risinskio bibliotekoje. Radvilos Lietuvoje turėjo per 20 rezidencijų. Tarp dažniausiai lankomų Biržų, Papilio, Svėdasų, Vyžuonų, buvo ir Alanta. Greičiausiai dėl laboratorijos įkūrimo Alantos dvaras pasirinktas kaip vienas nuošaliausių ir saugiausių. Įvairių karų ir suiručių metu Kristupas II Radvila iš savo pagrindinės rezidencijos Biržuose į Alantos dvarą gyventi laikinai perkeldavo žmoną ir vaikus. XVII a. pirmoje pusėje Alantos dvaro pagrindinis pastatas buvo medinis, statytas ant mūrinių rūsių, vadinamas ,,dideliu kryžiaus namu" ir išsiskyrė savo aukščiu. Iš viso komplekso statinių, be Alantos, savo aukščiu išsiskyrė tik Bielyčios, Kaidanavos ir dar kelios Radvilų rezidencijos. Rūmų rūsiai ,,buvo dideli ir gerai apsaugoti nuo ugnies ir kitų nelaimių". Tikriausiai dėl to rūsio patalpose vienu metu buvo saugoma Sinodo biblioteka ir Biržų Radvilų archyvas. Kristupas II Radvila, įkurdamas Alantoje alchemijos laboratoriją, greičiausiai siekė ne tiek to meto mados, o labiau pragmatinių tikslų. Pirmiausiai – greitu būdu papildyti pajamas, sumažėjusias dėl ilgalaikių karų. Istorikė Uršula Augustyniak tvirtina, kad 1609–1615 m. Kristupo II Radvilos pagrindinė problema buvo gauti pinigų skoloms padengti. Didelėse Lietuvos valdose (Vyžuonų, Alantos, Papilio, Liubčios, Biržų) buvo daugiau išlaidų nei pajamų. Jis net buvo priverstas prašyti savo dvarų anksčiau sumokėti nuomos mokesčius, nes neturėjo lėšų sumokėti algų savo tarnams. Geriau pažinti vaistinius preparatus ir jų gamybos paslaptis Radvilai padėjo domėjimasis alchemijos eksperimentais. Chemijos mokslo pirmtakės alchemijos svarbiausias dėmesys buvo sutelktas į medžiagų transmutaciją ir ypač į bandymus netauriuosius metalus paversti auksu. Kita galima priežastis kurti laboratoriją Alantoje buvo Kristupo II Radvilos artimųjų, ypač žmonos Onos Kiškaitės-Radvilienės, kuriuos didikas labai mylėjo ir rūpinosi, silpna sveikata. Laboratorijos įkūrimas turėjo padėti išrasti ir (ar) pagaminti naujų, efektyvesnių vaistų, kuriais galėtų gydytis žmona ir vaikai. Radvilos susilaukė 6 vaikų, tačiau iš jų išgyveno tik du – Jonušas ir Kotryna. Kristupas II ir Ona kartu pragyveno labai ilgą tiems laikams gyvenimą – net 34 metus. Nors ir ligota Ona Kiškaitė-Radvilienė sulaukė garbingo to meto moterims amžiaus.

Apie silpną žmonos ir vaikų sveikatą byloja ir istoriniai šaltiniai. Dalis jų susieta ir su Alantos dvaru, kuriame Ona Radvilienė su vaikais mėgo apsistoti. 1617 m. Alantoje Radvilų gydytojas Jokūbas Fabricijus (*Jakub Fabricius*) slaugė susirgusį 10 mėnesių Jurgį Radvilą. Vėliau O. Radvilienės ir jo vaikų sveikata rūpinosi gydytojas Dovydas Detelevesas (*David Deteleves*), kuris ne tik gydė, bet ir domėjosi cheminių vaistų gamyba. 1624 m. Alantoje, būdama silpnos sveikatos, Ona Radvilienė pagimdė sūnų Steponą, kuris po keturių mėnesių mirė. Po sūnaus gimdymo ir jo mirties pašlijo Onos Radvilienės sveikata – ji nebegalėjo turėti daugiau vaikų. Kristupas II Radvila, vykdamas į Livonijos karo kompaniją, savo tarnui Bžozovskiui liepė rasti Vilniuje moterį, kuri Alantoje rūpintųsi jo žmonos sveikata. Kristupas II Radvila, dėl aktyvios politinės veiklos dažnai negalėdamas būti su šeima, instruktavo prie sergančios žmonos liekančius tarnus, kad šie nuolat laiškais informuotų apie jos sveikatą ,,negailint nei pastangų, nei popieriaus". 1624 m., norėdamas kasdien turėti informacijos apie žmoną ir vaikus, Kristupas II Radvila įsakė, kad kiekvienoje laiško maršrute esančioje karčiamoje lauktų pasiuntiniai.

Alchemijos laboratorijos įkūrimas Alantos dvare – įdomus ir paslaptingas faktas iš spalvingos Radvilų giminės ir Alantos istorijos, kuris ateityje, tikiuosi, sulauks išsamesnių istorinių tyrimų.

Šaltiniai ir literatūra:

1. Archiwum Glowne Akt Dawnych w Warszawie, dz. V, nr. 9304.
2. Urszula Augustyniak. Dwor I klientela Krzysztofa Radziwilla. Odrodzenie iReformacja w Polsce. XXXVIII, 1994.
3. Deimantas Karvelis. Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 metais, Vilnius, 2015.
4. Deimantas Karvelis. Tarptautinis kunigaikščių Radvilų kelias, Spaudvita, 2013.
5. Raimonda Ragauskienė. Mirties nugalėti nepavyko: Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga – XVII Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, Vilnius, 2017.
6. Mariola Jarczykowa.Książka i literature w kręgu Radziwiłłow birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego Katowice, 1995.
7. Dainora Pociūtė. Niccollo Buccella Inkvizicijos kalinys. Karaliaus medikas. Heterodoksija, medicina ir italų egzilis XVI a. antroje pusėje. Vilniaus universiteto leidykla, 2022.

Kolovratai – de Raesai ir jų giminystės ryšiai

Dr. Irma RANDAKEVIČIENĖ,
Vilnius

De Raesų (*de Raes*) pavardė pirmiausiai asocijuojasi su Rachele de Raes-Romeriene, Trakų pataurininkio Pranciškaus de Raeso ir Juditos Jelenskytės dukra, Dembinos dvaro (Trakų apskritis) paveldėtoja, Vilniaus burmistro bei masonų ložės „Uolusis lietuvis" magistro, *Šubravcų* draugijos nario ir Vilniaus gubernijos bajorų maršalo, Daugirdiškių, Antazavės ir kitų dvarų bei namo Vilniuje savininko Mykolo Juozapo Romerio žmona (žymiojo teisininko Mykolo Romerio promočiute).

Gabrielė Giunterytė-Puzinienė savo prisiminimuose „Vilniuje ir Lietuvos dvaruose" rašė, jog Romerių namas stovėjo toliau nuo pagrindinių gatvių, turėjo erdvų kiemą su sodu, kuris leidosi link Safianikų (buv. Tymo, dab. Maironio g.). Šiame name Romeriai gyvendavo žiemomis, vasaras leisdavo rezidencijose, dažniausiai Dembinos dvare, skendėjusiame gėlynuose, stovėjusiame 8 km nuo Vievio.

Jaukiai ir šiltai Dembinos dvaro buitis aprašyta prof. Tamaros Bairašauskaitės knygoje „Mykolas Juozapas Romeris (1778-1853)": „Laiką, skirtą namų ir dvaro ūkiui, keitė pasivaikščiojimai, maudynės, medžioklė ir vistas, giminių bei kaimynų lankymas, bendros pramogos, sekmadienio mišios Vievio bažnyčioje, į kurią suvažiuodavo aplinkiniai dvarininkai, po mišių – giminės pietūs Dembinoje, arbatėlė Abromiškėse." Romerių šeima Dembinoje praleido didžiausią gyvenimo dalį, tačiau, kaip minėta, vėlyvų rudenių metu jie sugrįždavo į Vinių. Pati Rachelė de Raes-Romerienė gimė 1783 m. rugsėjo 22 d. netoliese Dembinos stovėjusiame Abromiškų dvare, kuris taip pat priklausė de Raesams. Rachelės vienintelis brolis Ignotas Henrikas Antanas Aleksandras gimė jau Dembinos dvare 1785 m. birželio 3 d. ir buvo pakrikštytas Kietaviškių bažnyčioje. Jo krikštamote tapo teta Konstancija de Raes, tėvo brolio Roberto Kazimiero žmona.

Istoriniuose šaltiniuose rašoma, jog de Raes giminė kilo iš Kolovratų, kurie buvo susigiminiavę su Čekijos ir Liuksemburgo karaliais bei kunigaikščiais ir išgarsėjo Habsburgų Čekijoje valdymo metais kaip užėmę daug valstybinių postų. Teigiama, jog šios giminės ištakos yra tokios gilios, jog jos nėra užfiksuotos jokiuose išlikusiuose Čekijos istoriniuose dokumentuose. Tik kelios legendos, pasakotos istorikų Bohuslavo Balbino ir Františeko Palackio, byloja apie šios giminės kilmę. Dinastijos įkūrėju laikomas Albrechtas Vyresnysis iš Kolovrato kaimo, nuo kurio ir kildinama pavardė. Būdamas Karolio IV žmonos Onos etmonu ir dvaro maršalu jis paminėtas 1347 m. istoriniuose dokumentuose, kai buvo parduota Rožmitalo pilis. Albrechtas Vyresnysis buvo vedęs tris kartus ir turėjo aštuonis vaikus, iš kurių šeši buvo sūnūs, pratęsę Kolovratų giminę. 1373 m. Albrechtas Kolovratas įkūrė Augustinų vienuolyną, kuriame vėliau jis pats buvo palaidotas.

Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomoje byloje (LVIA f. 391, ap. 1, b. 993) minimas Gotfrydas Kolovratas – de Raes giminės pradininkas.

Minėtoje byloje rašoma, jog 1640 -1642 m. į Lietuvą iš Liuksemburgo (Lotaringijos) karalystės atvyko Henrikas Kolovratas de Raesas ir apsigyveno Abiejų Tautų Respublikoje. Jis įgijo turto, t.y. dvarus prie Minsko, Rykantuose bei Trakų vaivadijoje ir su žmona susilaukė trijų sūnų: Stanislovo, Jono ir Kazimiero bei aštuonių dukterų. Jo sūnus Kazimieras de Raesas vedė Feliciją Eismontaitę ir taip pat susilaukė trijų vyriškos giminės palikuonių: dvivardžio Juozapo Mykolo, Tado ir Antano. De Raesų Henriko ir jo palikuonių giminystės schema yra nurodyta ir Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomoje byloje f. 394, ap. 4, b. 2406.

Išskirtinas Juozapas Mykolas de Raesas, kuris

Vilhelmas de Raesas. Nežinomas Lietuvos XIX a. I p. dailininkas. Inventorinis numeris LNDM T 280, Lietuvos nacionalinis muziejus

Rachelės de Raes-Romerienės portretas. Dailininkas nežinomas, inventorinis numeris RKM D 47, Rokiškio krašto muziejus

De Raesų giminės herbas iš Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomos bylos LVIA f. 391, ap. 1, b. 993

gyveno Lietuvoje ir susilaukė palikuonių. Juozapas Mykolas de Raesas buvo Trakų žemės teisėjas, bajorijos deputatas į Seimą, kaip santuokos su Ona Karpyte kraitį XVIII a. įgijo Abromiškių dvarą, pastatytą Abrahamo Poniatovskio. Teigiama, jog Raesų valdymo metais, dvaras suklestėjo: buvo rekonstruoti rūmai, iškastas tvenkinys, parkas užsodintas sodu, dvare buvo rengiami pokyliai, vaidinimai.

Juozapo Mykolo ir Onos de Raesų duktė Felicija gimė apie 1742 metus. Ji suaugusi ištekėjo už Juozapo Senkevičiaus (Sienkevičiaus). Tik neaišku, ar minėta mergaitė gimė Abromiškių dvare. Jaunesnė jos sesutė Brigita 1745 m. gegužę jau tikrai gimė minėtame dvare (jos krikšto metrikas įrašytas Kietaviškių bažnyčios metrikinėse knygose). Brigitos krikštatėviais tapo Antanas de Raesas, Trakų teisininkas bei Felicija Karpienė. Brigita de Raes 1763 m. sausio 16 d. Kietaviškių bažnyčioje susituokė su Ignotu Kučevskiu. Santuokoje liudijo Jonas Chreptavičius, Naugarduko kaštelionas, kuris Vilniaus šv. Jonų bažnyčioje po Loreto altoriumi buvo įrengęs savo šeimos mauzoliejų. Šioje kapavietėje kaštelionas palaidojo tris savo šeimos moteris: tetą, žmoną ir dukterį. Apie tai liudija juodo marmuro lenta su epitafija, įmūryta rytinėje bažnyčios pusėje, žvelgiant iš Pilies gatvės pusės. Jonas Chreptavičius kartu su žmona Ona Romeryte-Chreptavičiene taip pat Leonardu Pociejumi ir Kristina Karpiene pakrikštijo 1747 m. rugpjūčio 24 d. Abromiškių dvare gimusį Juozapo Mykolo ir Onos de Raesų sūnų trivardį Pranciškų Simforijoną Baltramiejų, jau minėtos Rachelės de Raes Romerienės tėvą ir Dembinos dvaro įkūrėją. Paminėtina, jog 1746 m. birželio 12 d. Abromiškių dvare de Raesams gimė dar vienas sūnus Robertas Kazimieras, kurio krikštynose dalyvavo visa puokštė didikų: ir Aleksandras Pociejus, kunigaikštienė Karolina Radvilienė, ir kunigaikštis Stanislovas Radvila, Ona Pociejienė. 1748 m. gruodžio 22 d. de Raesai Abromiškių dvare susilaukė sūnaus Tomo Vincento, o 1750 m. sausio 17 d. – sūnaus Henriko Tadeušo Ignacijaus.

Panašu, jog Abromiškių dvaras de Raesams buvo laimingas. Duktė Antanina Liutgarda šiame dvare gimė 1754 m. liepos 22 d., suaugusi ji ištekėjo už Juozapo Eitmino, duktė Marija Cezarija Abromiškių dvare gimė 1756 m. gruodžio 28 d., suaugusi ištekėjo už Juozapo Borevičiaus, duktė Eremencijana gimė 1759 m. gruodžio 22 d., suaugusi ištekėjo už Trakų teisėjų sūnaus Tadeušo Tanskio. Jos krikštynose figūruoja Ona Chlusevičiūtė, kuri, tikėtina, buvo Henriko Kolovrato de Raeso sūnaus Jono vienintelės dukters, ištekėjusios už Stanislovo Valavičiaus, vėliau už Chlusevičiaus, palikuonė.

Visos Juozapo Mykolo de Raeso dukterys ir jų vyrai išvardinti minėtoje Lietuvos valstybės istorijos archyvo byloje (LVIA f. 391, ap. 1, b. 993).

Juozapo Mykolo de Raeso sūnus Tadeušas de Raesas suaugęs ėjo Trakų vaivadijos liustratoriaus pareigas, 1776 m. buvo kandidatas nuo Trakų į Tribunolą, ėjo žemės teisėjo paeigas, turėjo generolo laipsnį, buvo vedęs Kauno pavieto teisėjo dukterį Barborą. Jis minimas ir Kietaviškių 1795 m. gyventojų surašymo duomenyse.

Kaip minėta, Mykolo Juozapo de Raeso sūnus Pranciškus įkūrė Dembinos dvarą (palivarką), atskyręs jį nuo Abromiškių dvaro. 1770 m. lapkričio 21 d. Abromiškių dvare mirė tėvas Mykolas Juozapas, tuomet Dembinos dvarą valdė Pranciškus, o Abromiškių – galbūt ir Pranciškus ir jo brolis Robertas Kazimieras. 1799 m. Abromiškių dvare susituokė Mykolas Juozapas Romeris bei Rachelė de Raes (Pranciškaus duktė). Nuotakai tuo metu buvo nepilni šešiolika metų, kaip rašoma prof. Tamaros Bairašauskaitės knygoje apie Mykolą Juozapą Romerį, našlaujanti, sunkiai serganti Rachelės motina Judita Jelenskytė skubėjo pasirūpinti vienturtės dukters likimu. Sūnus Henrikas jau buvo miręs.

Mykolo Juozapo de Raeso sūnus Robertas Kazimieras (Pranciškaus brolis) 1778 m. vedė Konstanciją Oranietę (Oranską) ir savo vaikus krikštijo Vilniuje. Šaltiniuose jis minimas kaip ėjęs Trakų žemės teismo prezidento pareigas, taip pat buvo Targovicos konfederacijos maršalu nuo Trakų pavieto.

Vilniaus bažnyčių metrikinėse knygose teko aptikti šešių Roberto Kazimiero de Raeso ir jo žmonos Konstancijos vaikų krikštynų metrikus. Įdomu, jog sūnaus Aleksandro Liudviko Kazimiero krikštynose dalyvavo kunigaikštis Čartoriskis. Paminėtina, jog Čartoriskių pavardė Vilniaus metrikinėse knygose itin reta. Vieno Roberto Kazimiero vaiko krikštamote pabuvo senelė Ona Karpytė, taip pat vaikus krikštijo Trakų teismo teisėjai Žilinskiai.

Šaltiniuose minima, jog pilnametystės sulaukė tik vienas Roberto Kazimiero de Raeso sūnus Vilhelmas (gimęs 1787 m.) ir trys jo dukterys: Ona, Aleksandra ir Salomėja. Kiti vaikai mirė kūdikystėje. Būtent, Vilhelmas de Raesas išlikęs vienintelis Raesų vyriškosios linijos palikuonis vėliau puoselėjo Abromiškių dvarą, pritaikė jį kultūriniam gyvenimui. Sabališkėse jis pradėjo statyti Raesų koplyčią – mauzoliejų, pradžioje numatytą kaip varpinę.

Vilhelmo duktė Kazimiera 1840 m. liepos 4 d. Kietaviškių bažnyčioje susituokė su grafu Pranciškumi Steponu Juozapu Broel-Pliateriu, Šateikių ir Vilkėnų dvarų paveldėtoju, Vilkėnų vandens malūno statytoju. Poros santuokoje dalyvavo Mykolas Juozapas Romeris bei grafas Stanislovas Tiškevičius. Nuo 1840 metų Abromiškių dvaras atiteko Pliateriams kaip jaunosios kraitis. Trakų apskrities maršalas Vilhelmas de Raesas mirė 1854 m. balandžio 16 d. Vilniuje nuo apopleksijos ir buvo palaidotas Sabališkių kapinėse įrengtoje de Raesų koplyčioje šalia prieš du metus mirusios žmonos. Šioje koplyčioje palaidota ir keletas Broel-Pliaterių. Vilhelmas de Raesas paliko tik vienintelę dukterį Kazimierą. Vilhelmo pusseserė Rachelė de Raes Romerienė mirė po metų, t.y. 1855 m. gegužės 20 d. ir buvo palaidota šalia vyro Romerių giminės koplyčioje Trakų Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčioje.

Straipsnio autorė dėkoja Arnoldui Janavičiui už Vilhelmo de Raeso kapavietės vietos patikslinimą.

Abromiškių dvaras – nuotraukos šaltinis vikipedija

Literatūra

Tamara Bairašauskaitė. Mykolas Juozapas Romeris (1778-1853). Bajoro viešoji ir privati erdvės XIX a. pirmojoje pusėje. Vilnius, 2011. ISBN 978-9955-847-40-3;

Romeriai Lietuvoje XVIII-XX a. Mokslinių straipsnių rinkinys, parengė dr. Jolanta Širkaitė, Kultūros filosofijos ir meno institutas, 2008, ISBN 978-9955-808-06-4;

Romer, Eugeniusz. Mykolas Juozapas Römeris. 1800–1815 // Livonijos ir Lietuvos Römerių giminės istorija. –Vilnius, 2009;

Kasper Niesiecki. Herbarz Polski, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1839-1845. herb Raes (t. 8 s. 83-84);

Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego, t. 2, Województwo trockie XIV-XVIII wiek, pod redakcją Andrzeja Rachuby, Warszawa 2009;

Raminta Česnauskaitė. De Raesų ir Broel-Pliaterių šeimų koplyčia-mauzoliejus Sabališkių kapinėse. „Elektrėnų kronika“. *https://www.kronika.lt/de-raesu-ir-broel-pliateriu-seimu-koplycia-mauzoliejus-sabaliskiu-kapinese/*;

Rūta Janonienė. Römerių namai Bokšto gatvėje Edvardo Mato Römerio gyvenime ir kūryboje. *https://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/menotyra/article/download/4240/3230?inline=1*;

Stanislav Varenov. Šv. Jonų bažnyčios rūsiuose prikelta legendinių 36 pranciškonų kankinių istorija. VU žurnalas „Spectrum“, 2019; *https://www.bernardinai.lt/2019-10-21-sv-jonu-baznycios-rusiuose-prikelta-legendiniu-36-pranciskonu-kankiniu-istorija/*;

Gabrielė Giunterytė-Puzinienė. Vilniuje ir Lietuvos dvaruose. 1815–1843 metų dienoraštis. Vilnius: Tyto alba, 2016. *ISBN 978-609-466-292-8*;

House of Kolowrat history. kolowrat.cz/en, *http://www.kolowrat.cz/en*;

Lisauskaitė Birutė. Abromiškių dvaro sodyba. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. – 2007, p. 256–259; *http://www.atl.lt/2007/256-259.pdf*;

Abromiškės. Interneto svetainės „Vilnijos vartai” pateikta informacija. https://www.vilnijosvartai.lt/vietoves/abromiskes/

Lietuvos valstybės istorijos archyve saugoma genealoginė byla – LVIA f. 391, ap. 1, b. 993;

Lietuvos valstybės istorijos archyve saugoma genealoginė byla – f. 394, ap. 4, b. 2406;

Rachelės de Raes krikšto metrikas 1783 m., Kietaviškių bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1783 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Ignoto Henriko Antano Aleksandro de Raes krikšto metrikas 1785 m., Kietaviškių bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1785 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Rachelės de Raes ir Mykolo Juozapo Romerio santuokos metrikas, Kietaviškių bažnyčios RKB santuokos metrikų knyga 1799 m. (LVIA f. 604, ap. 13, b. 96); Felicijos de Raes ir Juozapo Senkevičiaus santuokos metrikas 1762 m. Kietaviškių bažnyčios RKB santuokos metrikų knyga 1762 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Brigitos de Raes krikšto metrikas 1745 m., Kietaviškių bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1745 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Brigitos de Raes ir Ignoto Kučevskio santuokos metrikas 1763 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12), Kietaviškių bažnyčios RKB santuokos metrikų knyga 1763 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Roberto Kazimiero de Raes krikšto metrikas 1746 m., Kietaviškių bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1746 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Pranciškaus Simforijono Baltramiejaus de Raes krikšto metrikas 1747 m., Kietaviškių bažnyčios RKB gimo metrikų knyga 1747 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Tomo Vincento de Raes krikšto metrikas 1748 m., Kietaviškių bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1748 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Henriko Tadeušo Ignacijaus de Raes krikšto metrikas 1750 m., Kietaviškių bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1750 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Antaninos Liutgardos de Raes krikšto metrikas 1754 m., Kietaviškių bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1754 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Antaninos Liutgardos de Raes ir Juozapo Eitmino santuokos metrikas 1772 m., Kietaviškių bažnyčios RKB santuokos metrikų knyga 1772 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Marijos Cezarijos de Raes krikšto metrikas 1756 m. Kietaviškių bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1756 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Marijos Cezarijos de Raes ir Juozapo Borevičiaus santuokos metrikas 1773 m. Kietaviškių bažnyčios RKB santuokos metrikų knyga 1773 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Eremencijanos de Raes krikšto metrikas 1759 m., Kietaviškių bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1759 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Eremencijanos de Raes ir Tadeušo Tanskio santuokos metrikas 1781 m., Kietaviškių bažnyčios RKB santuokos metrikų knyga 1781 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Mykolo Juozapo de Raes mirties metrikas 1770 m., Kietaviškių bažnyčios RKB mirties metrikų knyga 1770 m. (LVIA f. 604, ap. 11, b. 12); Aleksandro Kazimiero Liudviko de Raes krikšto metrikas, Vilniaus šv. Jonų bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1775-1792 m. (LVIA f. 604, ap. 10, b. 13); Salomėjos Siuzanos Marijos de Raes krikšto metrikas 1781 m., Vilniaus šv. Jonų bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1775-1792 m. (LVIA f. 604, ap. 10, b. 13); Pranciškos Mikalinos de Raes krikšto metrikas 1785 m., Vilniaus šv. Jonų bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1775-1792 m. (LVIA f. 604, ap. 10, b. 13); Vincento Mikalojaus Gofrydo de Raes krikšto metrikas 1786 m. (LVIA f. 604, ap. 10, b. 13), Vilniaus šv. Jonų bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1775-1792 m. (LVIA f. 604, ap. 10, b. 13); Deklanos Fridrichos Honoratos krikšto metrikas 1790 m., Vilniaus šv. Jonų bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1775-1792 m. (LVIA f. 604, ap. 10, b. 13); Hermenegildos Praxedos Karolinos de Raes krikšto metrikas 1792 m., Vilniaus šv. Jonų bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1775-1792 m. (LVIA f. 604, ap. 10, b. 13); Onos Karpytės de Raes mirties metrikas 1804 m., Kietaviškių bažnyčios RKB mirties metrikų knyga 1802-1818 m. (LVIA f. 604, ap. 10, b. 188); Kazimieros Konstancijos Anastasijos de Raes krikšto metrikas 1817 m., Vilniaus šv. Jonų bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1815-1830 m. (LVIA f. 604, ap. 10, b. 240); Kazimieros Konstancijos Anastasijos de Raes ir Pranciškaus Stepono Juozapo Broel-Pliaterio santuokos metrikas 1840 m., Kietaviškių bažnyčios RKB santuokos metrikų knyga 1840 m. (LVIA f. 604, ap. 38, b. 69-71); Antaninos de Raes mirties metrikas 1852 m. Kietaviškių bažnyčios RKB mirties metrikų knyga 1852 m. (LVIA f. 604, ap. 38, b. 85); Vilhelmo de Raeso mirties metrikas 1854 m., Kietaviškių bažnyčios RKB mirties metrikų knyga 1854 m. (LVIA f. 604, ap. 38, b. 89).

Tado Stommos atsiminimai

Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko vaikaičio Tado Stommos atsiminimai iš įvairių gyvenimo laikotarpių

Dear Aunt Kiti,

Thank you for your letter and I apologize that it took me so long to reply. You ask to know something more about me, and how I came to live in the United States. It always is most difficult to write about oneself, so I will write mainly about my family as a whole.

When asked for the reason why my parents came to the US, I usually tell people that I have the Tsar to thank for that. My great-grandfather Ignacy was sent to Siberia after the Uprising of 1863 (actually just short of Siberia, at the foot of the Ural Mountains) and since the sentence was for three generations, my grandfather and father were both born in Russia. My father was in St. Petersburg during the Revolution of 1917 and had first hand experience with Communists and its then version in the form of Bolsheviks, so when the Red Army took over Lithuania in 1940, he took my mother and me and crossed the German border on a "shopping trip".

Let me digress a little. As my father told it, my grandfather Witold was the last fully educated member of our family. All of us since have been specialized in some faculty. My grandfather knew about everything, all the fields of knowledge and the arts, so besides being a renowned engineer, he wrote beautifully (I have some of his letters) and could also write in verse. One poem, which survived, was written after attending the wedding of a relative, in which he describes in a humorous fashion all the difficulties encountered by the young couple in getting to their wedding and, by the guests.

When a Polish language paper in Vilnius was looking for material of that nature, I sent in my grandfather's poem. They then asked me to write an introduction, which with pictures and the verse became a three-page layout. While I have not attempted to translate the poem, I have translated the introduction, which gives some of the history of that branch of the family and which I am enclosing.

[The Drabat Wedding]

Before 1940, my parents lived in Lithuania with my mother's parents (Donat and Zofia Malinowski) in Alvitas, in southwestern part of the country, about 8 km from the German border (East Prussia). Grandfather Witold lived with his other son and daughter–in-law (Władys³aw and Jadwiga Stomma) on the family estate called Jasiuliszki, near Ukmergė in Central Lithuania. My grandmother Julia had already passed away by then.

You may remember that the Soviets first established military bases within Lithuania and then one day in 1940 took over the whole country. The next day my father was arrested on the recommendation of local Communists, but since none of them spoke Russian, while my father was fluent in it, after a whole night of questioning, he was able to convince the Russian interrogator to release him. He then walked the 15 km to Alvitas, picked up my mother and me and the same day we crossed the German border. This was possible, because people living in the area had shopping passes and there was traffic back and forth.

My grandfather Malinowski did not want to leave his country and my grandmother was duty bound to stay with him and take care of him.

2

The Germans interned all refugees and after a while, assigned work for them. My parents were sent to the annexed part of Poland (Wartheland), where my father worked for someone called the Baron as an administrator of his estate. The Baron had a short temper and would often punish people for no reason, so one day he decided to send the three of us to a concentration camp. On route, we managed to escape with the help of the local Polish peasants, and went to a neighboring estate owned by a man named Spenemann. This Spenemann had higher standing in the Nazi Party than the Baron and was a fair man, so while the Baron was very upset when he later found out where we were, he could do nothing about it.

At the Spenemann estate my father performed similar work as for the Baron. One story, which I remember about Spenemann was that he would say, that as a Nazi, he didn't believe in God, but intended to live his life in such a way, that if there is a God, He could not hold anything against him.

In the meantime, the Soviets arrested my grandfather Witold, as well as my grandparents Malinowski and my grandfather's two older sisters (both in their 80's). They were all shipped to Siberia on June 14, 1941, together with over 35,000 other people. (June 14 is today a National Day of Mourning and a holiday in Lithuania.) One of the sisters died on the way, my grandfather Malinowski and his other sister died within a year, grandfather Witold died in 1946 and my grandmother in 1950.

There is a book (in English) relating similar experiences in Estonia during that time. It is called When the Soviets come ... and it is by Robert Raid.

After Hitler attacked the Soviet Union and occupied the Baltic states, we were able to return to Lithuania. I have a neighbor here in South Carolina, who was taken from Southeastern Poland to Siberia when she was seven and who wrote a book about her experiences. In it, she describes a time in Siberia when they were able to lure a chicken into their hut, kill it and cook it. She says that it was the best chicken she ever ate. All of us remember their best chicken and mine was upon our return to Alvitas. Marysia, my grandmother's cook, prepared it and although I was not quite five years old then, I still remember how it tasted.

We stayed in Alvitas till 1944, when the Soviets were coming back. My father was given the task of managing the estate for the Germans and we were given several rooms in our house. The rest was occupied by the Wehrmacht staff, which periodically was rotated. Several pictures from that period have stayed in my mind, but I am not sure if it is truly a memory, or if I remember my parents speaking about it later.

The buildings where we kept the cows and stored hay were taken over for a prisoner of war camp, where the Germans kept several hundred Russian prisoners. They were so malnourished, that every day 20 or 30 died. Not only were their food rations insufficient, but the soldiers used to steal their sugar and make alcohol out of it. No one was allowed to get close to the barbed wire fence or to have any contact with the prisoners. Anyone

3

seen doing so was shot by the guards, but my parents figured that they would not shoot children, so it became the duty of a couple of us to pretend that we are playing near the fence and to sneak some food over to the prisoners. The Russians would eat anything, raw potato peels and all other food scraps. When the soldiers saw us, they would just chase us away and nobody got shot.

My father felt, that if he can not save all the prisoners, at least he may be able save one. He went to the Germans and requested that he be given some help, because he did not have enough people for all the work he was required to perform. This is how the two Yegors were assigned to work for my father. One was tall and thin and the other short and stocky, this, of course, after they have been with us for some time. One winter, when the food was very scarce the two Yegors brought home a deer. We were not allowed to have any weapons, but they chased the deer onto the lake and while the deer was sliding on the ice and could not run, they caught it and killed it with their bare hands. We then learned to appreciate the primitive man. The Yegors elected to stay behind when we were leaving Lithuania and to wait for the Red Army. We often wondered if they survived, or if their countrymen shot them for looking different from the other prisoners.

In Alvitas we had a brewery, which made alcohol out of beets. In normal times, the alcohol was turned over to the State Monopoly and the leftovers were used to feed the cows. Limited work at the brewery was going on during the German occupation. There was a German overseer, who kept close count of alcohol produced, which then was shipped somewhere. It so happened, that one time there was a shortage. A special investigator was called in and everyone was interrogated. The first were my father and the brew master we employed. The question was: "Are you gentlemen von Stomma and von Gramadzki?" When they answered "yes", they were asked if they knew anything about the missing alcohol. When they answered "no", that ended the interrogation. Eventually the Germans did find out

Vytauto Didžiojo sarkafago projektas, 1930 metai, autorius Vincas Grybas

what happened to the missing alcohol, but I don't remember the details, however the story was told to me as a lesson, that a nobleman does not lie. It was also lucky that the German interrogator knew that.

About that time, the Germans started shooting all the Jews. I guess it was too far to send them to a gas chamber in a concentration camp, so they just shot and buried them in mass graves. Our family doctor was Jewish and he brought us his son. The boy, whose name was Zoria Shapiro, was about a year older than I and he stayed with us as my cousin. His parents were rounded up and shot a short time later. Zoria spoke Yiddish at home, which is similar to German, so he liked to speak and socialize with the soldiers. My parents were sure, that the soldiers figured out, that he was Jewish, but nothing happened. They attributed it to the fact, that at that time the Wehrmacht detail stationed in Alvitas was Austrian and many of them had little regard for Hitler. Of course, the whole district knew that we were harboring a Jew, but no one reported it to the authorities. If found out, our whole family would have been shot also. Before we left Alvitas a lady showed up and said that she was Zoria's aunt. He left with her and later my parents heard that he survived at least until the time when the Soviets returned. It occurred to me to try and find him, but the name Shapiro is very common, so where do you begin?

4

As the complexion of the war changed and the Germans began loosing in Russia, we were overrun by refugees. Some were relatives, acquaintances or just people who heard about us. Some also had children, so I had many playmates. The food was scarce, but somehow we managed and my mother would later speak of the miracle of the potatoes. It seems that we had just enough potatoes to sustain the family through the winter. The potatoes were kept underground in the ice chamber (ice from the lake was cut into big blocks and stored there packed with straw, which made it last through the summer). As it became necessary to feed more people, my mother would get more potatoes and this went on the whole winter. Somehow, the number of potatoes, which was supposed to just feed us, was able to feed many more.

Among the refugees was my uncle Stanisław Stomma with a group of his friends and his fiancé, the then 16 year old, Elwira. The men were sent to the shed to sleep on the straw and my mother prepared a couch for Elwira in the house, however, she preferred to stay with her group and also went to sleep on the straw. They stayed only a couple of days and then continued their travel to Poland. My mother thought it highly improper, that Elwira slept with the men and for a long time had a "reservation" about her. Her attitude only changed when she saw her again, after many years, in the United States and discovered that "she is really a nice person".

Dear aunt Kiti, I probably wrote in more detail than you care to read, but maybe I can save this letter for my children to read some day. I will stop now, because tomorrow morning I am flying to Milwaukee to visit my children and grandchildren and to attend Nicholas' 11th birthday party. I will resume my tale when I return in about 10 days.

Greetings to Tuomas, who is probably reading this to you.

Love,
Written in March, 2005

Miela teta Kiti,

Ačiū už laišką, atsiprašau, kad taip ilgai neatrašiau. Jūs prašote parašyti daugiau apie save, kaip aš atvykau gyventi į JAV. Apie save rašyti visada sunkiausia, todėl rašysiu daugiau apie savo šeimą apskritai.

Kai manęs klausia, kodėl mano tėvai atvyko į JAV, paprastai atsakau, kad jie turi būti dėkingi už tai carui. Mano prosenelis Ignacijus po 1863 m. sukilimo buvo išsiųstas į Sibirą (tiksliau, į vietovę neprivažiavus Sibiro, Uralo kalnų prieigose), o kadangi nuosprendis buvo trims kartoms, tai mano senelis ir tėvas gimė Rusijoje. Tėvas per 1917 m. revoliuciją buvo Sankt Peterburge ir akis į akį susidūrė su bolševikais, tuometine komunistų atmaina, todėl, kai 1940 m. Raudonoji armija užėmė Lietuvą, jis kartu su mano motina ir manimi išvyko „apsiprekinti" ir kirto Vokietijos sieną.

Dabar, Jums leidus, kiek nukrypsiu į šalį. Tėvas pasakojo, kad mano senelis Vitoldas buvo paskutinis taip visapusiškai išsilavinęs mūsų šeimos narys. Nuo to laiko mes visi specializavomės vienoje kurioje srityje. Mano senelis išmanė visas sritis, tiek mokslo, tiek meno, taigi, būdamas žinomas inžinierius, jis puikiai rašė (turiu keletą jo laiškų), kūrė eiles. Vienas jo išlikęs eilėraštis, sukurtas po giminaičio vestuvių, humoristine maniera aprašo sunkumus, su kuriais jaunieji, taip pat ir svečiai, susidūrė iki tuoktuvių.

Kai lenkų laikraštis Vilniuje ieškojo panašios medžiagos, aš nusiunčiau jiems savo senelio eilėraštį. Tada jie paprašė manęs atsiųsti įžangą su nuotraukomis, tad vienas eilėraštis virto trijų puslapių straipsniu. Eilėraščio neverčiau, tik įžangą, kuri nušviečia šią šeimos šaką ir kurią čia dabar pridedu.

[Drabatų vestuvės]

Iki 1940 m. mano tėvai gyveno Lietuvoje su mano motinos tėvais (Donatu ir Sofija Malinauskais) Alvite, pietvakarinėje šalies dalyje, apie 8 km nuo Vokietijos sienos (Rytų Prūsijos). Senelis Vitoldas gyveno su kitu savo sūnumi ir marčia (Vladislovu ir Jadvyga Stomomis) šeimos dvare Jasiuliškėse, netoli Ukmergės vidurio Lietuvoje. Mano senelė Julija tuo metu jau buvo mirusi.

Gal prisimenate, kad sovietai pirmiausia įkūrė Lietuvoje karines bazes, o paskui vieną 1940 m. dieną užėmė visą kraštą. Jau kitą dieną vietinių komunistų rekomendavimu mano tėvas buvo suimtas, bet kadangi nė vienas iš jų nemokėjo rusiškai, o mano tėvas kalbėjo laisvai, visą naktį tardomas jis sugebėjo įtikinto rusą tardytoją jį paleisti. Tada jis 15 km. pėsčiomis grįžo į Alvitą, paėmė mano motiną ir mane ir tą pačią dieną kirto Vokietijos sieną. Tai padaryti buvo įmanoma, nes pasienyje gyvenantys žmonės turėjo leidimus apsipirkti ir važiuodavo per sieną į vieną ir į kitą pusę. Mano senelis Malinauskas nenorėjo palikti šalies, o senelė jautė pareigą likti su juo ir juo rūpintis.

Vokiečiai internavo visus pabėgėlius ir po kurio laiko paskirstė į darbus. Mano tėvai buvo išsiųsti į aneksuotą Lenkijos dalį (Vartelandą), kur tėvas dirbo pas tokį žmogų, pavarde Baronas, dvaro administratoriumi. Baronas buvo ūmaus būdo ir dažnai bausdavo žmones be jokios priežasties, todėl vieną dieną sumanė išsiųsti mus visus tris į koncentracijos stovyklą, Kelionės metu, padedami lenkų valstiečių, mes pabėgome ir prisiglaudėme kaimyniniame Špėnemano dvare. Jis nacistų partijoje užėmė aukštesnį postą negu Baronas ir buvo doras žmogus, taigi, nors Baronas, vėliau sužinojęs, kad mes esame tenai, ir nusiminė, nieko negalėjo padaryti. Prisimenu pasakojant, kad Špėnemanas sakęs, jog Dievo netiki, bet gyventi ketinąs taip, lyg Dievas būtų ir neturėtų jam ko prikišti.

Alvito dvaras 1943 m. vokiečių kareivai ir su jais Tadas Stomma

Tuo tarpu sovietai suėmė mano senelį Vitoldą, taip pat ir senelius Malinauskus ir abi senelio vyresniąsias seseris (einančias devintą dešimtį). 1941 m. birželio 14 d. jie buvo išsiųsti į Sibirą drauge su kitais 35 000 žmonių. (Šiandien birželio 14 d. Lietuvoje yra minima kaip nacionalinė gedulo diena.) Viena iš seserų mirė kelyje, o senelis Malinauskas ir kita jo sesuo tais pačiais metais. Senelis Vitoldas mirė 1946 m., o senelė 1950 m.

Yra išleista knyga (anglų kalba), kurioje aprašomi panašūs to paties meto įvykiai Estijoje. Tai Roberto Raido knyga „Kai sovietai ateina...“

Kai Hitleris užpuolė Sovietų sąjungą ir okupavo Baltijos šalis, mes galėjome grįžti į Lietuvą. Čia, Pietų Karolinoje, aš turiu kaimynę, kuri būdama septynerių metų iš pietryčių Lenkijos buvo išvežta į Sibirą ir vėliau parašė apie tai knygą. Aprašinėdama gyvenimą tenai, ji mini epizodą apie tai, kaip jiems pavyko įsivilioti į trobą vištą, nukirsti jai galvą ir išsivirti. Ji sako, kad skanesnės vištos ji nėra gyvenime valgiusi. Visi mes prisimename savo skaniausią vištą, o savąją valgiau sugrįžęs į Alvitą. Ją paruošė mano senelės virėja Marysia, ir nors neturėjau nė penkerių metų, iki šiol prisimenu jos skonį.

Pasilikome Alvite iki 1944 m., kol grįžo sovietai. Mano tėvas turėjo prižiūrėti dvarą vokiečiams, o mums patiems buvo leista naudotis keletu savo namo kambarių. Visa kita buvo okupuota Vermachto

darbuotojų, kurie periodiškai keitėsi. Iš to laikotarpio atmintyje išliko keletas scenų, nors nesu tikras, ar pats jas atsimenu, ar tėvai vėliau pasakojo.

Pastatuose, kur laikydavome karves ir sukraudavome šieną, buvo įkurta karo belaisvių stovykla, kur vokiečiai laikė kelis šimtus rusų karių. Belaisviai buvo tokie išsekę, kad kasdien mirdavo 20–30 žmonių. Negana to, kad jiems trūko maisto, kareiviai vogdavo jų cukrų ir varydavo iš jo alkoholį. Niekam iš mūsų nebuvo leidžiama priartėti prie spygliuotos tvoros ar bendrauti su kaliniais. Jeigu sargybiniai pamatydavo ką nors taip darant, nušaudavo, bet mano tėvai nusprendė, kad vaikų jie nešaudys, todėl, apsimesdami, kad žaidžiame, kaišiodavome pro tvorą kaliniams maistą. Rusai valgė viską – žalių bulvių lupenas ir kitokias maisto atliekas. Pamatę mus, kareiviai nuvydavo šalin, bet nė vieno nenušovė.

Mano tėvas ryžosi išgelbėti bent vieną kalinį. Nuėjęs pas vokiečius paprašė pagalbininkų darbui, nes su tais, kuriuos turįs nespėjąs visko, ko iš jo reikalaujama, padaryti. Taip du Jegorai buvo duoti atlikti tėvo paskirtiems darbams. Vienas aukštas ir lieknas, o kitas žemas ir drūtas – žinoma, po to, kai kurį laiką pabuvo su mumis. Vieną žiemą, kai maisto buvo mažai, abu Jegorai parvilko namo elnią. Mums buvo draudžiama turėti ginklų, bet jie užvijo elnią ant ežero ledo ir, kol jis slydinėjo negalėdamas pabėgti, sugavo ir plikomis rankomis užmušė. Tada įvertinome pirmykštę žmogaus jėgą. Kai mes palikome Lietuvą, Jegorai nusprendė pasilikti laukti Raudonosios armijos. Dažnai pagalvodavome, ar jie liko gyvi, ar jų tėvynainiai juos sušaudė dėl to, kad atrodė kitaip negu likusieji kaliniai.

Alvite mes turėjome alkoholio daryklą, kurioje varydavome degtinę iš cukrinių runkelių. Normaliais laikais degtinę parduodavome valstybinei monopolijai, o runkelių atliekas sušerdavome karvėms. Per vokiečių okupaciją darykla veikė nepilnu pajėgumu. Paskirtas vokietis kontrolierius žiūrėjo, kiek degtinės išvaroma, paskui kažkur ją išveždavo. Vieną kartą paaiškėjo, kad butelių trūksta. Buvo pakviestas specialus tyrėjas ir visi apklausti. Klausimas skambėjo taip: „Ar jūs esate ponai fon Stoma ir fon Gramadskis?“ Kai jie atsakė “taip“, jų paklausė, ar jie ką nors žino apie dingusį alkoholį. Kai jie atsakė „ne“, apklausa buvo baigta. Po kurio laiko vokiečiai rado, kur dingo alkoholis, bet aš neprisimenu smulkmenų, o ši istorija man buvo papasakota kaip pavyzdys, kad aristokratai nemeluoja. Laimė, kad vokiečiai tardytojai tai žinojo.

Maždaug tuo laiku vokiečiai pradėjo šaudyti visus žydus. Matyt siųsti juos į dujų kameras koncentracijos stovykloje buvo per toli, todėl tiesiog sušaudė ir užkasė bendrose duobėse. Mūsų šeimos daktaras buvo žydas ir jis atvedė mums savo sūnų. Berniukas, vardu Zorija Šapiro, buvo metais vyresnis už mane ir pasiliko pas mus kaip mano pusbrolis. Netrukus jo tėvai buvo suimti ir sušaudyti. Zorija namie kalbėdavo jidiš, kuri panaši į vokiečių kalbą, todėl jis mėgdavo kalbėtis ir bendrauti su kareiviais. Mano tėvai buvo tikri, kad kareiviai suprato, jog jis žydas, bet nieko neatsitiko. Jie aiškinosi tą faktą tuo, jog tuometinis Vermachtio būrys Alvite buvo sudarytas iš austrų, kurių daugelis Hitlerio anaiptol negarbino. Žinoma, visa apylinkė žinojo, kad mes priglaudėme žydą, bet niekas nepaskundė valdžiai. Jeigu tai būtų paaiškėję, visa mūsų šeima taip pat būtų buvusi sušaudyta. Prieš mums paliekant Alvitą atėjo moteris, kuri pasisakė esanti berniuko teta. Zorija išėjo su ja ir vėliau mano tėvai sužinojo, kad jis išgyveno, bent jau iki sovietų sugrįžimo. Puoselėjau mintį pamėginti jį surasti, bet Šapiro pavardė labai dažna, tad nežinia buvo nuo ko pradėti.

Kai karo pobūdis pasikeitė ir vokiečiai ėmė prarasti pozicijas Rusijoje, mus užplūdo pabėgėliai. Tarp jų buvo giminaičių, pažįstamų arba tiesiog apie mus girdėjusių žmonių. Kai kurie turėjo vaikų, taigi man buvo su kuo žaisti. Maisto trūko, bet kažkaip vertėmės ir vėliau motina vis pasakodavo apie stebuklingąsias bulves. Mūsų šeima turėjo pakankamai bulvių išsimaitinti per žiemą. Bulvės buvo laikomos rūsyje, ledainėje (stambiais luitais sukapotas ledas iš ežero sudėtas kartu su šienu išsilaikydavo visą vasarą). Jeigu reikėdavo pavalgydinti daugiau žmonių, mama atnešdavo bulvių. Taip tęsėsi visą žiemą. Nežinia, kaip atsitiko, kad bulvės, kurių turėjo užtekti tik mūsų šeimai, pasotino kur kas daugiau žmonių.

Tarp pabėgėlių buvo mano dėdė Stanislovas Stomma su būreliu draugų ir savo sužadėtine, tada šešiolikmete Elvyra. Vaikinai buvo paguldyti daržinėje ant šieno, o Elvyrai motina paklojo patalą namuose, bet ji norėjo būti su draugais ir taip pat nuėjo miegoti ant šieno. Jie pabuvo tik porą dienų, paskui tęsė savo kelionę į Lenkiją. Mano motina manė, kad Elvyrai miegoti su vyrais visiškai nederėjo ir ilgai jos atžvilgiu buvo nusiteikusi nedraugiškai. Tik po daugelio metų, sutikusi ją Jungtinėse Valstijose, įsitikino, kad ji „iš tiesų puikus žmogus“.

Brangioji teta Kiti, gal ir nereikėjo leistis į tokias smulkmenas ir jūsų varginti, bet aš išsaugosiu šį laišką savo anūkams ir kada nors jie galės jį perskaityti. O tuomsyk ir užbaigsiu, nes rytoj rytą išskrendu į Milvokį aplankyti vaikų ir anūkų ir dalyvauti vienuoliktame Nikolo gimtadienyje. Grįžęs po 10 dienų pasakojimą pratęsiu.

Linkėjimai Tuomui, kuris, greičiausiai, ir skaitys Jums šį laišką.

Su meile

Parašyta 2005 m. kovą
Vertė Nijolė Chijenienė

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

IX fortas NKVD rankose: prižiūrėtojai, kaliniai ir buitis

Karolis SABUTIS,
Kauno IX forto muziejaus Ekskursijų vadovas, istorikas

XX amžius Lietuvos ir pasaulio istorijoje paliko gilių žymių, nuoskaudų ir traumų. Nepaisant to, kad pirmosios XX a. pusės istorijos gyvųjų liudytojų liko mažai, diskusijos visuomenėje netyla, ir šio amžiaus įvykiai sukelia bene daugiausiai prieštaringų vertinimų, nors atrodytų, jog viskas vyko visai neseniai.

Kauno IX forto muziejuje reprezentuojamos svarbiausios XX a. temos, kurios atsispindėjo ir paties forto istorijoje – Rusijos imperijos Kauno tvirtovė, Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo skyrius, NKVD persiuntimo punktas ir mirties stovykla nacistinės Vokietijos okupacijos metais. Muziejaus darbuotojai pristato šias temas ne tik kurdami ekspozicijas ir (ar) parodas, bet ir vesdami ekskursijas, edukacinius užsiėmimus, rengdami viešas paskaitas. Reikėtų pripažinti, jog ne visi laikotarpiai yra vienodai atskleisti.

Kauno IX fortas geriausiai žinomas kaip masinių žudynių vieta Antrojo pasaulinio karo metais. Per keletą pastarųjų metų daug nuveikta tyrinėjant Kauno tvirtovės laikotarpį ir Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo skyriaus veikimo metus 1924–1940 m. Šie laikotarpiai išsamiai ir informatyviai pristatomi.

Vis dėlto yra tarpsnių, kurie ne taip gerai ištyrinėti, vienas iš jų – NKVD tranzitinio kalėjimo veikimo laikotarpis pirmosios sovietinės okupacijos metu. Todėl dabartinis tikslas – sužinoti daugiau detalių apie šį itin svarbų, nors ir trumpą, laikotarpį, kai IX forte veikė sovietinių represinių struktūrų kalėjimas. Remiantis naujausia Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) atrasta informacija ir kalinių atsiminimais, mėginama plačiau nušviesti šį įdomų ir sudėtingą laikotarpį, apie kurį lakoniškai buvo kalbama, jog IX forte kaliniai buvo laikomi kelias savaites iki išvežant juos į GULAG'o sistemos lagerius.

Kauno IX fortas buvo statomas ne kaip kalėjimas, o kaip Kauno tvirtovės dalis Rusijos imperijos laikotarpiu. Taigi jo pirminė paskirtis buvo gynybinė. Pirmojo pasaulinio karo metu IX fortas beveik nenukentėjo. Tarpukariu, trūkstant kalėjimų, Lietuvos teisingumo ministerija 1924 m. čia įrengė Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo skyrių ir fortą pritaikė kaliniams laikyti. Daugiausia buvo laikomi kriminaliniai kaliniai ir politiniai kaliniai komunistai.

1940 m. birželio 15 d. Lietuva buvo okupuota Sovietų Sąjungos. Kone iškart sovietinės represinės struktūros pradėjo Lietuvos piliečių persekiojimą, kiekvieną dieną vis smarkiau įsisiūbavusį. Pirmosios sovietinės okupacijos metu buvo nusitaikyta, visų pirma, į aktyvius nepriklausomos Lietuvos visuomenės veikėjus, – kad ir kokia bebūtų buvusi jų tautybė. Buvo suiminėjami Lietuvos kariuomenės karininkai, sukarintų pajėgų ir religinių organizacijų nariai, kultūros veikėjai, politikai, stambūs verslininkai ir kiti žmonės, kėlę įtarimų sovietinei sistemai. Nukentėjo ne tik lietuvių, bet ir lenkų, žydų bei rusų organizacijų nariai.

1940 m. rugpjūčio mėnesį NKVD perėmė ir pradėjo kontroliuoti visus 11 Lietuvos kalėjimų, – jie atsidūrė bendroje SSRS kalėjimų sistemoje. Teoriškai tai reiškė, jog bet kuris asmuo, jau kalėjęs viename iš Lietuvos kalėjimų, galėjo patekti į bet kurį GULAG'o sistemos lagerį arba kalėjimą. Vis dėlto, pirmaisiais okupacijos mėnesiais tokie atvejai buvo reti – dauguma kalinių liko Lietuvoje esančiuose kalėjimuose. Tačiau patys kalėjimai buvo pertvarkyti pagal NKVD standartus[1].

Pirmiausia NKVD padidino kalėjimo prižiūrėtojų ir kitų darbuotojų skaičių. Dažniausiai pareigas ėję kalėjimų prižiūrėtojai buvo keičiami naujais – atvykėliais iš SSRS arba vietiniais komunistais ir patikimais nepartiniais. Pastarieji dažnai turėjo

[1] Anušauskas, A. *Teroras 1940–1958 m.*, Vilnius: Versus Aureus, 2013, p. 37, 38.

kriminalinę praeitį. LCVA fonduose saugoma medžiaga leido iš arčiau pažinti kalėjimo prižiūrėtojus, tiksliau – rašiusiuosius prašymus juos priimti į šią tarnybą Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Sunku pasakyti, ar jie iš viso buvo priimti į šį darbą ir – jeigu ir buvo priimti – lieka neaišku, ar dirbo centriniame kalėjime (dab. Kauno tardymo izoliatorius, A. Mickevičiaus g. 11), ar IX forte.

Kandidatų motyvaciniai laiškai suteikia įdomios informacijos apie būsimųjų prižiūrėtojų socialinę kilmę, įsitikinimus, šeiminę padėtį, išsilavinimą, pajamas ir – svarbiausia – atskleidžia motyvaciją tarnauti naujam okupaciniam režimui. Beveik visiems tyrinėtiems motyvaciniams laiškams būdingas bandymas įsiteikti. Skiriasi tai, *kaip* tą buvo bandoma padaryti ir ką akcentavo būsimieji prižiūrėtojai. Kai kuriuos iš šių motyvacinių laiškų verta išsamiau pristatyti ir išryškinti svarbesniuosius jų momentus.

Jonavos rajone, Guldėnų kaime gyvenęs Sergejus Pustelnikovas akcentuoja, jog yra baigęs karo tarnybą, turi šeimą ir tik 1,5 ha žemės, kurios jam nepakanka, norint išmaitinti šeimą[2]. Todėl jo pagrindinė motyvacija būti priimtam į kalėjimo prižiūrėtojus yra sunki finansinė padėtis. Dar sunkesnę savo ir šeimos padėtį pabrėžia kitas potencialus prižiūrėtojas Dominykas Aleksandravičius, kuris teigia, jog yra beturtis, 5 mažamečius vaikus auginantis ir pastovaus darbo neturintis Noreikiškių kaimo (Kauno apskr.) gyventojas. Kaip savo privalumą jis pateikia rusų kalbos mokėjimą[3]. O pats laiškas parašytas itin nuolankia, kone maldaujama forma. D. Aleksandravičius taip pat pridėjo ir savo gyvenimo aprašymą. Šiame dokumente prašytojas detaliau pristato savo biografiją, kurios pagrindinis akcentas tasai, kad D. Aleksandravičius, nors ir lietuvių tautybės, yra gimęs Minske (dab. Baltarusija), o į Lietuvą grįžęs tik 1923 m., nusistovėjus naujoms sienoms. D. Aleksandravičiaus teigimu, jam buvo sunku gauti darbo kaip „užsieniečiui“. Taip pat į akis krinta teiginiai apie nepriklausymą jokiai organizacijai tarpukariu bei tai, kad A. Smetonos valdymas vadinamas „Smetonijada“[4].

Be abejonės, buvo tokių prašančiųjų, kurie bandė save pateikti kaip A. Smetonos režimo aukas ir savo socialinę kilmę laikė lemiamu faktoriumi, dėl kurio jie neva turėjo būti priimami į tarnybą. Vienas iš tokių buvo Bronius Astrauskas, teigęs, jog yra „kumetis“ (padienis, sezoniškai samdomas darbininkas, neturintis ilgalaikio nuolatinio darbo – *aut. past.*) ir „Buožių Vergas“ (laiške abu šios frazės žodžiai parašyti didžiąja raide – *aut. past.*). Kaip papildomą savo privalumą B. Astrauskas pateikia priklausymą Žemės ūkio profsąjungai[5]. Tarp siekiančių įsidarbinti prižiūrėtojais buvo ir buvusių kalinių, kurie priklausė komunistų partijai[6] ir netgi buvo pasiryžę pristatyti Lietuvos komunistų partijos (toliau – LKP) pažymą, kad yra „patikimi liaudies žmonės“[7]. Darbuotojo charakteristika buvo dar vienas svarbus ir, galima sakyti, pamatinis sovietinės sistemos atributas darbiniuose santykiuose. Tokią charakteristiką galinti gauti teigė ir Kaune gyvenusi Marja Kalinauskaitė, taip pat norėjusi tapti kalėjimo prižiūrėtoja[8]. Moterų, siekiančių tapti prižiūrėtojomis, buvo nedaug, tačiau jų poreikis buvo jaučiamas, mat tam tikras procedūras, susijusias su kalinėmis moterimis (pavyzdžiui, jas nuodugniai apieškoti), galėjo atlikti tik moterys prižiūrėtojos. Tai nereiškia, kad (siekdami pasityčioti, pažeminti ar daryti psichologinį spaudimą) to negalėjo atlikti vyrai, bet, pagal procedūrinius reikalavimus, tai turėjo atlikti moterys, o, pavyzdžiui, vyrų tardytojų toks elgesys buvo veikiau nelyg improvizacija, siekiant išgauti norimus parodymus.

Okupaciniam režimui, siekusiam imituoti „lietuvių tautos savanorišką prisijungimą prie broliškų tautų šeimos“, reikėjo kuo daugiau vietinių kadrų. Dėl to, kad SSRS oficiali valstybinė kalba buvo rusų, įvairiose represinio aparato grandyse buvo reikalingi tokie darbuotojai, kurie galėtų komunikuoti su iš SSRS atsiųstais partiniais ir saugumo darbuotojais. Šias permainas pajutę vietiniai gyventojai, norėdami įsidarbinti kalėjimo prižiūrėtojais, ėmė akcentuoti kalbų mokėjimą kaip privalumą. Skaitant motyvacinius laiškus, gana dažnai galima pastebėti, kad užsienio kalbų mokėjimą, kaip savo privalumą, pateikia ne vienas prašytojas. Karmėlavos miestelyje gyvenęs Pranas Zakarauskas teigė mokąs lietuvių, rusų, lenkų ir latvių kalbas[9].

Buvo ir tokių kandidatų, kurie pretendavo ne į kalėjimo prižiūrėtojo poziciją, o ieškojo darbo pagal specialybę. Daugiausia tokių prašymų rašė norėję dirbti vairuotojais arba automechanikais, o prižiūrėtoju sutiktų dirbti, jeigu nebūtų vietos pagal profesiją. Kai kuriuose motyvaciniuose laiškuose išryškėjo netyčiomis mesti kaltinimai sovietinei sistemai. Povilas Dubovikas, norėjęs įsidarbinti vairuotoju, teigė, jog tarpukariu dirbo padavėju „Milžinų“ restorane, kurio patalpos buvo perduotos Raudonajai Armijai ir dėl to jis netekęs darbo[10]. Jam antrino ir Antanas Dlugolskis[11], dirbęs tame pačiame restorane. Paranojiškai įtarūs sovietinų saugumo struktūrų pareigūnai galėjo iš tokių prašymų padaryti išvadą, esą sovietai yra kalti dėl šių žmonių bedarbystės, o tai jau atsiduoda antisovietinėmis nuotaikomis. Taigi tokius argumentus dėstę kandidatai vargiai galėjo gauti darbo kalėjime.

[2] LCVA, f. 491, ap. 3, b. 98, l. 5.

[3] Ibid., l. 7.

[4] Ibid., l. 8.

[5] Ibid., l. 11, 12.

[6] Ibid., l. 74 (1940 m. spalio 13 d. Kazio Račkausko motyvacinis laiškas, siekiant kalėjimo prižiūrėtojo tarnybos).

[7] Ibid., l. 83 (1940 m. lapkričio 5 d. Stasio Žukausko motyvacinis laiškas, siekiant kalėjimo prižiūrėtojo tarnybos).

[8] Ibid., l. 104.

[9] Ibid., l. 20.

[10] Ibid., l. 81.

[11] Ibid., l. 69.

Ekspozicijos Kauno IX forto muziejuje fragmentas. Kauno IX forto muziejus (toliau – KDFM), Renata Vinckevičiūtė-Kazlauskienė

Feliksas Ivanauskas atskleidžia, kad sovietinės saugumo struktūros turėjo savo vertinimo kriterijus, kuriais vadovavosi priimdami į tarnybą kalėjime. Žinoma, pirmenybė buvo teikiama komunistams ir su jais susijusiems asmenims. Pats F. Ivanauskas teigia, kad jis yra baigęs kalėjimo prižiūrėtojo kursus, tačiau dėl to, kad tarpukariu nepriklausė jokioms prosovietinėms organizacijoms, jis lieka tik kandidatu dirbti prižiūrėtoju[12].

Taigi visi šie motyvaciniai laiškai padeda susidaryti tam tikrą vaizdą, kokie buvo sovietams tarnavę prižiūrėtojai. Jų motyvaciją tapti prižiūrėtojais dažniausiai lemdavo sunki finansinė padėtis. Žinoma, buvo ir komunistams simpatizuojančių asmenų, kurie akcentavo savo socialinę kilmę ir ištikimybę LKP. Nereikia pamiršti, jog prie pasunkėjusios finansinės padėties prisidėjo patys sovietai, – dėl to ir išaugo susidomėjimas užimti kalėjimo prižiūrėtojo pareigas. Kandidatai taip pat akcentavo kalbų mokėjimą, tarnybą kariuomenėje ir nepriklausymą jokioms organizacijoms tarpukariu.

NKVD „standartai“ taip pat reiškė ir keletą kitų „patobulinimų“, – jais buvo siekiama kankinti kalinius, kurių apie pusę sudarė dar tardomi kaliniai. Sudarydami sunkias gyvenimo sąlygas, NKVD pareigūnai tikėjosi greičiau priversti tarduomuosius pasirašyti po kaltinimais. Vienas iš sovietinių netiesioginio kankinimo metodų buvo užkalti kalėjimo langus mediniais skydais, kad kaliniai nematytų dienos šviesos ir negautų pakankamai oro. Taip pat iš kamerų buvo išnešami stalai, spintelės, suolai. Į kameras buvo talpinama tiek kalinių, kiek tik įmanoma. Dalis jų netilpdavo ant gultų ir todėl turėdavo miegoti po gultais arba tiesiog kur nors ant grindų[13].

NKVD kontroliuojamuose kalėjimuose žymiai suprastėjo sanitarinės sąlygos – kaliniai praktiškai neturėjo galimybės nusimaudyti, rūbai ir patalynė keičiami itin retai arba beveik nekeičiami, nesudarytos sąlygos drabužiams skalbti. Maistas buvo prastas ir jo buvo mažai, visiškai nesilaikoma maitinimo normų, indai buvo nešvarūs ir neplaunami. Dėl perpildytų kamerų ir bendrų antisanitarinių sąlygų plisdavo įvairios žarnyno ligos, o kalinius apspisdavo parazitai, pavyzdžiui, utėlės[14]. Visos šios įvardytos sąlygos neapibūdina kurio nors konkretaus kalėjimo, o pateikia visų jų apibendrintą vaizdą. Todėl realios kalinimo sąlygos IX forte kai kuriais atžvilgiais galėjo skirtis nuo pateiktų bendrųjų dėsiningumų.

Sovietinė represinė sistema, priklausomai nuo sulaikyto asmens svarbos, skirdavo kaliniui nuo 15 minučių iki kelių mėnesių trukusį tardymo ir teismo procesą. Jeigu žmogus buvo nuteisiamas ne mirties bausme, o įkalinimu GULAG'o sistemos lageryje, tuomet jo dar laukdavo ilga kelionė iki galutinės įkalinimo vietos. Prieš deportuojant nuteistuosius į GULAG'o lagerius, sovietų pareigūnai laikydavo

[12] Ibid., l. 24.

[13] Anušauskas, A. *Op. cit.*, p. 37, 38.

[14] Ibid.

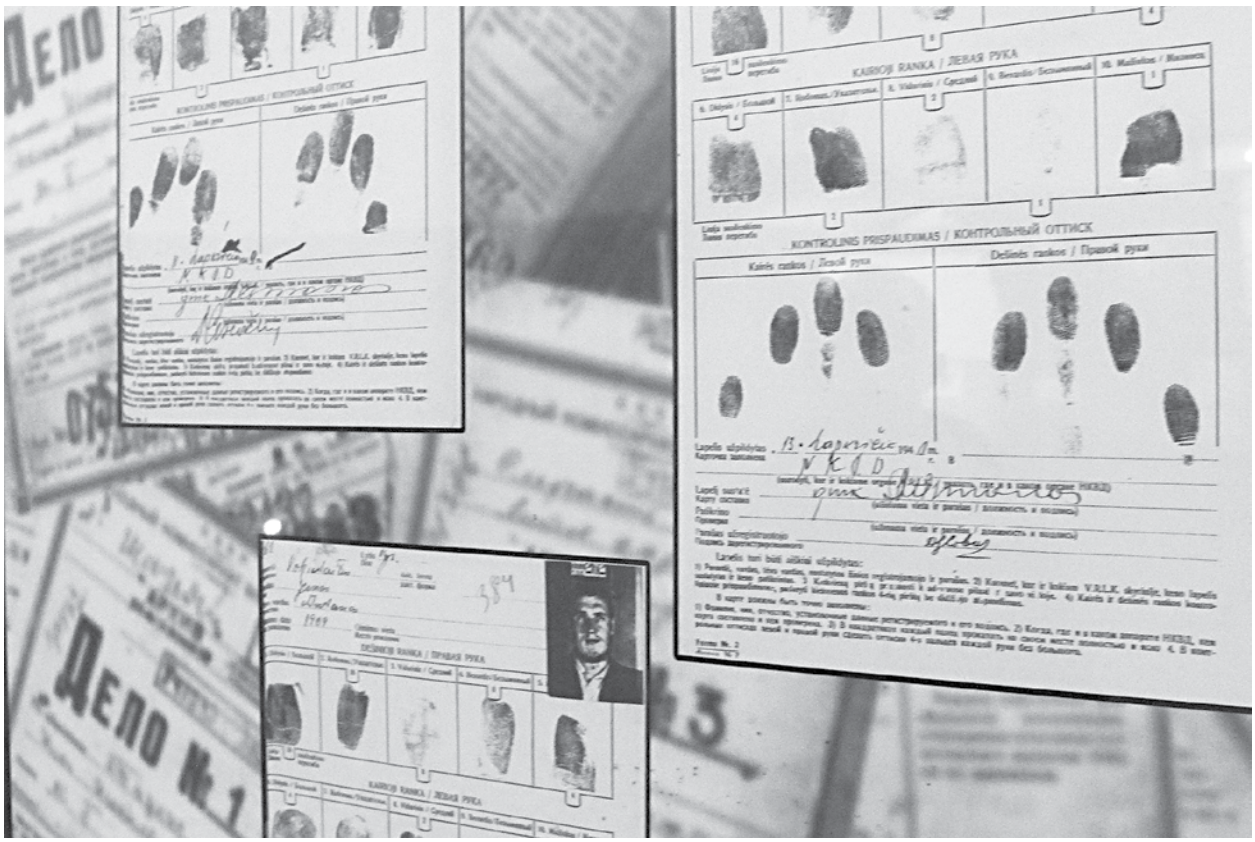

Ekspozicijos Kauno IX forto muziejuje fragmentas. KDFM, Renata Vinckevičiūtė-Kazlauskienė

nuteistuosius tranzitinėse stovyklose. Šis procesas galėjo trukti nuo kelių dienų iki kelių mėnesių, atsižvelgiant į tai, kaip greitai nuteistajam buvo priskiriama įkalinimo vieta ir suformuojamas traukinio sąstatas deportacijai. Dažniausiai kaliniai praleisdavo 2–3 savaites tranzitinėje stovykloje. Istorikas Arvydas Anušauskas mini, jog IX fortas buvo vienintelė tokia tranzitinė stovykla, į kurią specialiai atveždavo kalinius prieš deportacijas į GULAG'o lagerius[15]. Vis dėlto būta atvejų, kai kaliniai IX forte praleido visą pirmąją sovietinę okupaciją. Tokių asmenų buvo ne vien kriminalinių, bet ir politinių kalinių tarpe. Vienas tokių buvo Jurgis Berčiūnas[16], kalėjęs IX forte nuo 1940 m. liepos mėn. iki pat vokiečių–sovietų karo pradžios 1941 m. birželio 22 d.

Kalinių skaičius IX forte sovietinės okupacijos metu išaugo net dvigubai, lyginant su maksimaliu leistinu kalinių skaičiumi tarpukariu: nuo apytiksliai 250 iki beveik 500. Buvo padidintas ne tik kalėjimo prižiūrėtojų, bet ir kalinių skaičius, tačiau pačios erdvės išplėstos nebuvo. Tiesiog kamerose buvo įrengti dviaukščiai gultai – tai leido į kameras sutalpinti didesnį kiekį žmonių.

Kadangi Kauno IX fortas sovietinės okupacijos metu veikė kaip tranzitinė stovykla, tik dalis kalinių (pirmiausia – kriminaliniai) buvo čia laikomi sąlygiškai ilgesnį laiką, o kiti nuolat keisdavosi, nes būdavo deportuojami į lagerius SSRS gilumoje. Todėl kalinių skaičius nuolat kisdavo. Istorinėje literatūroje ir kalinių atsiminimuose yra nurodomi skirtingi vienu metu laikomų kalinių skaičiai. A. Anušauskas mini, jog 1941 m. sausio 4 d. IX forte buvo laikomi 436 kaliniai, iš kurių 150 buvo tardomi už kriminalinius nusikaltimus, o 286 jau buvo nuteisti ir laukė išvežimo[17]. Kitas istorikas – A. Bubnys, – remdamasis KSDK viršininko 1942 m. sausio 15 d. raštu Kalėjimų departamenui, mini, jog Vokietijos–SSRS karo išvakarėse IX forte buvo laikomi 449 kaliniai[18]. O J. Berčiūnas mini, jog jų buvo laikoma 550[19]. Kaip matyti, skaičiai skirtingi. Vargu, ar patys kaliniai galėjo tiksliai suskaičiuoti visus sulaikytuosius, ypač vykstant nuolatinei kalinių kaitai. Todėl, pavyzdžiui, kitas buvęs IX forto politinis kalinys – Kazys Bubnelis – mini, jog buvo laikoma apytiksliai 500 kalinių[20]. Nepaisant to, kad skaičiai skiriasi, kiekvienas šaltinis yra teisingas, bet teisingas tą dieną, kurią užfiksuodavo skaičių. Vis dėlto bendros tendencijos buvo tokios, kad kalinių skaičius svyruodavo apytiksliai nuo 400 iki 550.

Susipažinti su kalinimo sąlygomis IX forte galima skaitant čia kalintų žmonių atsiminimus. Gana išsamius atsiminimus apie kalinimo sąlygas IX

[15] Ibid., p. 37, 53.

[16] J. Berčiūno atsminimai, 1990 m. vasario mėn., Kauno IX forto muziejaus archyvas.

[17] Ibid., p. 37, 53.

[18] Bubnys, A. *Kauno sunkiųjų darbų kalėjimas nacių okupacijos metais (1941–1944)*, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2009, Nr. 1 (25), p. 30.

[19] J. Berčiūno atsminimai, 1990 m. vasario mėn., Kauno IX forto muziejaus archyvas.

[20] K. Bubnelio atsiminimai, 1989 m. balandžio 13 d., Kauno IX forto muziejaus archyvas.

forte paliko buvęs politinis kalinys Vladas Šarka. Jis IX forte buvo kalinamas 1941 m. gegužės–birželio mėnesiais. V. Šarkai iki deportacijos į GULAG'o lagerį teko pabuvoti ne viename kalėjime ir Lietuvoje. Laikymo sąlygos Vilniaus Lukiškių kalėjime jam atrodė sunkesnės nei Kauno IX forte. Pasak V. Šarkos, kalinimo sąlygos IX forte nebuvo tokios prastos ir kiek išsiskyrė iš bendrojo sovietinės okupacijos laikotarpio Lietuvos kalėjimų vaizdo, kuris, kaip minėta anksčiau, buvo blogas[21].

V. Šarka mini, kad kameroje buvo dviaukščiai gultai, o kalinių skaičius siekė 50. Vis dėlto jis mini, kad kazematas, kuriame jis buvo laikomas, buvo pakankamai erdvus[22]. Verta čionai paminėti, kad iš tiesų kazematai nebuvo tokie erdvūs, tačiau V. Šarka buvo laikomas ir kituose kalėjimuose, ne tik IX forte, todėl jam IX forto kazematai galėjo atrodyti erdvesni už kitų kalėjimų kameras.

Taip pat V. Šarka gana plačiai aprašė maitinimo ir bendrojo režimo sąlygas. Kaliniai buvo maitinami riebia sriuba ir tiršta koše su mėsos gabaliukais. Taip pat kaliniai turėdavo teisę pasimatyti su artimaisiais ir galėdavo iš jų gauti siuntinių. Pasimatymui reikėdavo užsirašyti iš anksto, pateikiant lankytojų adresus. Vienu metu vykdavo keli pasimatymai, todėl patalpoje buvo didžiulis triukšmas. Pasimatymai vykdavo pasimatymų kambaryje, veikusiame dar nuo tarpukario. Nors kaliniai ir turėjo teisę gauti siuntinius, šie dažnai dingdavo. Greičiausiai juos pasisavindavo kalėjimo prižiūrėtojai. V. Šarka mini, kad dalis kalinių kalėjime dirbdavo – tvarkė forto kiemą, kelią ir gėlynus. Užsimena ir apie tai, jog pasivaikščiojimo kiemas buvęs gana erdvus[23].

Buvęs forto kalinys taip pat mini, jog vieną dieną į jų kamerą buvo įleista 15 kriminalinių kalinių, kurie nakties metu apvogė politinius kalinius. Kaip mano pats V. Šarka, sovietai specialiai taip pasielgė, kad politiniai kaliniai į lagerius būtų deportuojami su „lengvesniu bagažu"[24].

Nors anksčiau minėta, kad bendros laikymo sąlygos Lietuvos kalėjimuose sovietinės okupacijos metu buvo iš tiesų varganos, tačiau IX forte kalintas V. Šarka tokio siaubingo vaizdo nepateikia. Vis dėlto, ne visų kalinių atsiminimai sutampa. Kai kurie iš jų yra gana prieštaringi. Jau minėtasis J. Berčiūnas teigia, jog sąlygos buvo kur kas prastesnės, ypač dėl higienos. Per praleistus metus IX forte jis maudėsi vos du kartus, o drabužiai visai nebuvo keičiami[25]. Jam antrina ir Antanas Čerkauskas, kuris mini, jog kaliniai buvo retai išvedami pasivaikščioti, maitinami du kartus per dieną, o už menkiausius prasižengimus grūdami į karcerius, ypač į „Kurortinį" karcerį po laiptais[26]. Pastaroji ištara leidžia teigti, jog karceriai buvo naudojami ne tik tarpukariu veikusiame kalėjime, – jais naudojosi ir okupantai. O Krizostomas Šimkus sąlygas IX forte apibūdina kaip visiškai tragiškas: „Kameroje buvo 70 žmonių. Vietoje lovų – mediniai dviaukščiai gultai. Patalynės nėra, miegame nenusirengę. Ant grindų nešvaru, šiukšlynas, sienos šlapios, nuo lubų laša vanduo, dvokia, maistas blogas."[27] Šie atsiminimai labiau koreliuoja su anksčiau išskirtomis bendromis tendencijomis Lietuvos kalėjimuose pirmosios sovietinės okupacijos metais.

Buvusių kalinių atsiminimai atskleidžia keletą įdomių IX forto, kaip tranzitinės stovyklos, aspektų. Vienas iš jų – prielaida, kad IX forto teritorijoje sovietai galimai šaudydavo kalinius. Tokius atvejus mini K. Bubnelis. Jis teigia, jog žmonės buvo sušaudomi ir kažkur išvežami[28]. Tikslios egzekucijų vietos buvęs politinis kalinys nemini. Jeigu tokie atvejai buvo tikri, tai, remiantis atsiminimais, sušaudyti žmonės buvo laidojami kažkur kitur, ne IX forto teritorijoje.

Šiek tiek apie IX forto kalėjimo vadovybę. Remiantis pranešimu (datuotu 1941 m. sausio 1 d.) apie operatyvinę veiklą Lietuvos SSR NKVD kalėjimuose, skirtu SSRS NKVD kalėjimų valdybos viršininkui majorui Zujevui, IX forto tranzitiniam persiuntimo punktui vadovavo Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo (KSDK) viršininko padėjėjas N. Petkevičius[29]. Iš to paties šaltinio aiškėja, kad kalėjimui jis vadovavo iki 1940 m. gruodžio mėnesio, kai buvo suimtas ir atleistas iš NKVD dėl kalinių naudojimo asmeniniams statybų darbams ir aplaidumo, dėl kurio įkalintieji Šuliauskas ir Urniežius pabėgo iš IX forto[30]. N. Petkevičių šiose pareigose pakeitė Lideikis. Šią pavardę sužinome iš vieno dokumento, datuoto 1941 m. sausio 17 d., kuriame jis rašo KSDK viršininkui dėl savo pavaldinių aplaidumo darbe, tačiau pasirašo tik pavarde[31]. Remiantis LCVA saugomu 1941 m. gegužės 15 d. KSDK tarnautojų sąrašu, galima daryti prielaidą, kad tuo metu Lideikį buvo pakeitęs Fiodoras Lavriščevas, kuris sąraše įvardijamas kaip kalėjimo viršininko padėjėjas[32]. Tiesa, jis nėra konkrečiai įvardytas kaip IX forto kalėjimo viršininkas, tačiau, remiantis anksčiau minėtuoju Zujevo raportu, kuriame IX forto kalėjimo viršininkas yra įvardijamas kaip KSDK kalėjimo viršininko padėjėjas, galima daryti prielaidą, jog būtent F. Lavriščevas vadovavo IX fortui.

1941 m. gegužės 15 d. KSDK tarnautojų sąrašas

[21] Šarka, V. *Taip vėl buvo ruošiamos naujos aukos į Sibirą...*, in: *Dirva*, 1993 m. balandžio 29 d., p. 6, 7.

[22] Ibid.

[23] Ibid.

[24] Ibid.

[25] J. Berčiūno atsminimai, 1990 m. vasario mėn., Kauno IX forto muziejaus archyvas.

[26] A. Čerkausko atsiminimai, Kauno IX forto muziejaus archyvas.

[27] K. Šimkaus atsiminimai, Kauno IX forto muziejaus archyvas.

[28] K. Bubnelio atsiminimai, 1989 m. balandžio 13 d., Kauno IX forto muziejaus archyvas.

[29] LYA, f. 139, ap. 1, b. 1, l. 21, 22.

[30] Ibid.

[31] LYA, f. R-756, ap. 6, b. 446a, l. 1.

[32] LCVA, f. 491, ap. 4, b. 366, l. 1.

Kauno IX forto siena su spygliuota viela ir sargybinių bokšteliu. KDFM, Renata Vinckevičiūtė-Kazlauskienė

atskleidžia, kad tuo metu visam kalėjimui vadovavo Michailas Kovoliovas[33]. Iš viso dirbo 203 žmonės[34], bet neįmanoma išskirti, kiek iš jų tiksliai dirbo IX forte.

Kalbant apie IX forto vidaus tvarką, dažna vadovybės kaita, o ypač N. Petkevičiaus atvejis, patvirtina seną liaudies patarlę, kad „žuvis pūva nuo galvos". Jeigu kalėjimo viršininkas leisdavo sau asmeniniais tikslais naudotis tarnybine padėtimi, tai kodėl gi tuo nepasinaudojus ir žemesnio rango kalėjimo administracijos darbuotojams... Korupcija, kuri SSRS buvo viena iš sudedamųjų valstybės kasdienio gyvenimo dalių, neaplenkė ir IX forto. V. Šarka buvo minėjęs, jog daugelis jam skirtų siuntinių tiesiog dingo[35]. Turbūt ne vienam kaliniui skirtos siuntos „dingdavo" ir jas, tarytum „radybas", mielai priglausdavo ir pasilikdavo kalėjimo prižiūrėtojai bei administracija.

Vis dėlto korupcija IX forte buvo fiksuojama ne tik kalinių atsiminimuose. Josios apraiškas patvirtina ir sovietinė dokumentacija. 1941 m. sausio 1 d. pranešime apie operatyvinę veiklą Lietuvos SSR NKVD kalėjimuose[36], skirtame SSRS NKVD kalėjimų valdybos viršininkui majorui Zujevui, minima, jog prižiūrėtojos Virlienė ir Vetrinaitė užmezgė kontaktus su kalinėmis Šerševskiene ir Ambroziene. Prižiūrėtojos už pinigus nelegaliai perduodavo kalinių laiškus jų giminaičiams laisvėje. Šis pranešimas dar įdomus ir dėl to, kad jis patvirtina, jog ir sovietinės okupacijos laikotarpiu IX forte buvo laikomos moterys. Be to, pateikiamas įdomus faktas, kad prižiūrėtojai kalėjime buvo ne tik vyrai. Būta ir moterų. O prižiūrėtojai Darvidas ir Keliauskas už pinigus perduodavo kaliniams nedidelius maisto siuntinius iš laisvės. Tokie sukčiavimo atvejai buvo gana įprasti daugelyje kalėjimų.

Buvo neišvengta ir amoralaus prižiūrėtojų elgesio, kuris dažniausiai pasireikšdavo girtuokliavimu. Remiantis 1941 m. sausio 17 d. IX forto kalėjimo viršininko Lideikio (būtent pagal šį dokumentą ir sužinome apie tai, kad jis pakeitė N. Petkevičių viršininko pareigose – *aut. past.*) raportu, kalėjimo prižiūrėtojas Stepas Zenkovas vėlavo į darbą, nes buvo girtas[37]. Tai Lideikis suprato kalbėdamasis su S. Zenkovu telefonu. Šypseną kelia paties S. Zenkovo pasiaiškinimas, kuriame jis teigia, kad „su savo žmogum užsukom *biški* išgerti" ir pasižada to daugiau nebedaryti[38]. Vis dėlto toks, gana vaikiškas, prašymas pasigailėti S. Zenkovui nepadėjo: po atliktos apklausos jis buvo atleistas iš prižiūrėtojo pareigų ir dar 15 parų įkalintas[39]. Belieka tik spėlioti, ar savo įkalinimo bausmę jis atliko tame pačiame IX forte, kurio prižiūrėtoju iki tol dirbo. Tokie pavyzdžiai kaip N. Petkevičiaus ar S. Zenkovo rodo, kad net ir sovietinė sistema turėjo savo ribą, iki kurios galėjo „nematyti" prižiūrėtojų ir viršininkų aplaidumo bei korupcijos. Peržengus ją, atleidimas iš pareigų atrodė kaip švelniausia įmanoma bausmė.

[33] Ibid.

[34] Ibid., l. 1–10.

[35] Šarka, V. *Taip vėl buvo ruošiamos naujos aukos į Sibirą...*, in: *Dirva*, 1993 m. balandžio 29 d., p. 6, 7.

[36] LYA, f. 139, ap. 1, b. 1, l. 21, 22.

[37] LYA, f. R-756, ap. 6, b. 446a, l. 1.

[38] Ibid., l. 2.

[39] Ibid., l. 9.

Nors IX fortas labiau žinomas kaip tranzitinė stovykla 1940–1941 m., tačiau kai kurie dokumentai leidžia daryti prielaidą, jog net ir sovietinės okupacijos metais kalėjimas atliko tam tikras buvusias funkcijas. Tai pirmiausia susiję su lauko darbais. Daug įdomių detalių pateikia Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo ūkio skyriaus vedėjas Linkevičius (pasirašyta be vardo – *aut. past.*) raporte KSDK viršininkui. Jis teigia, jog 1940 m. liepos mėnesį VI ir IX fortuose vyko remonto ir tvarkymosi darbai. Taip pat Linkevičius tvirtina, kad už derliaus nuėmimą IX forte buvo atsakingas šio kalėjimo viršininkas N. Petkevičius. Taigi IX forto teritorija ir toliau buvo naudojama žemės ūkio darbams. Daugiau dėmesio Linkevičius skiria netinkamai bulvių derliaus priežiūrai VI forte. Taip pat jis mini kadrų trūkumą 1940 m. vasarą, o tai patvirtina faktą, jog sovietinės okupacijos metu buvo atleista daug buvusių kalėjimo prižiūrėtojų; juos pakeitė nauji žmonės, dažnai ne vietiniai, ir tuo laikotarpiu apskritai trūko prižiūrėtojų[40]. Tik 1940–1941 m. sandūroje, dėl prastėjančios ekonominės situacijos, dalis žmonių ėmė rodyti didesnį susidomėjimą tapti prižiūrėtojais, taip siekdami išspręsti savo finansines problemas.

Pirmosios sovietinės okupacijos metu VI forte veikė RA VI armijos štabas. VI forto teritoriją sudarė 47,29 ha[41], kuri, anot Linkevičiaus ataskaitos, buvo naudojama žemės ūkio darbams. VI forte buvo auginamos bulvės, kurių derlius buvo sugadintas per 1940–1941 m. žiemą, nes netinkamai buvo įrengtos sandėliavimo patalpos. Dar žinoma, kad už derliaus nuėmimą 1940 m. rudenį buvo atsakingas Kiliauskas[42]. Galima daryti prielaidą, jog jis ir vadovavo VI forto kalėjimui, nes anksčiau minėtasis N. Petkevičius taip pat ėjo tokias pačias pareigas, o jis buvo ir IX forto kalėjimo viršininkas. Vis dėlto, dėl nesugebėjimo tinkamai išsaugoti nuimto derliaus per žiemą, Kiliauskas pareigų neteko, nes 1941 m. gegužės 15 d. tarnautojų sąraše jo pavardės nebėra. Neaiškus lieka kalinių kontingentas ir kalinių skaičius. Jis niekur neminimas.

Prasidėjus pirmajai sovietinei okupacijai, išaugo malonės prašymų. Žinoma, iš kalėjimų buvo paleisti politiniai kaliniai, kaip ir ilgametis LKP vadovas Antanas Sniečkus, kalintas IX forte. Šia situacija naudojosi ir kriminaliniai kaliniai, kurie bandė įrodyti esą nekaltai nubausti tarpukariu A. Smetonos režimo, todėl jiems turėtų būti dovanota bausmė, arba bent jau sumažinta. 1940 m. rudenį speciali komisija, kuri turėjo nagrinėti malonės prašymus, turėjo nemažai darbo. 1940 m. spalio 22 ir lapkričio 6 d. komisijos protokolai leidžia teigti, jog tokie prašymai buvo teikiami masiškai, kurių, atitinkamai, buvo 295 ir 403[43]. Vis dėlto tai nereiškia, kad visi malonės prašymai buvo patenkinami. Jeigu spalio 22 d. komisija likusį bausmės laiką dovanojo net 255 iš 295 prašymus pateikusiųjų[44], tai vėlesnė komisija patenkino vos 124 iš 403 prašymų[45]. Kai kuriems kaliniams bausmės buvo sumažintos, o kitiems liko galioti dar tarpukariu paskirti įkalinimo terminai. Malonės prašymai buvo teikiami ir vėliau, bet bendra tendencija rodo, jog tik pirmosios komisijos buvo linkusios patenkinti itin daug prašymų, – vėlesnės tai darė vis rečiau. Negaudami malonės prašymų patenkinimo, kaliniai niršo ir protestavo.

Remiantis spec. pranešimu jau minėtajam Zujevui, 1941 m. kovo 3 d. IX forte buvo surengtas organizuotas kalinių streikas, kuriame iš pradžių dalyvavo 78 kaliniai, o vėliau prie jų prisijungė dar 42[46]. Jie reikalavo, kad kaliniai, kurie buvo nuteisti dar nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, būtų paleisti iš kalėjimo, nes neva jie yra Smetonos režimo aukos. Apie rengiamą bado streiką kalėjimo vadovybė sužinojo iš savo vidaus agentų. Todėl gana greitai streikas buvo sustabdytas[47]. Dokumente nėra įvardijamos priemonės, kokiomis buvo užbaigtas bado streikas. Belieka tik spėlioti, ar kažką iš kalinių papirko, kad veiktų kaip streiklaužiai, ar panaudojo šiurkščią fizinę jėgą, gal net sušaudymus, kuriuos minėjo vienas iš politinių kalinių, laikytų IX forte.

Kalinius, laikytus KSDK ir jo filiale IX forte galima skirstyti ne tik pagal kategorijas (politiniai ir kriminaliniai), bet ir pagal tautybę bei pilietybę. Toliau išskiriamos tos kalinių grupės, kurių likimas yra mažiau žinomas, tuo pat metu labiau intriguojantis. Įdomiai susiklostė vokiečių kilmės kalinių likimas. 1939 m. iš Latvijos ir Estijos[48], o 1941 m. papildomai ir iš Lietuvos vyko Vokietijos piliečių, etninių vokiečių ir kitų, gebančių įrodyti savo ryšius su Vokietija, asmenų išvykimas. Dar 1939 m. rudenį Vokietija pasiekė susitarimą su vis dar nepriklausomomis Latvijos ir Estijos valstybėmis dėl etninių vokiečių repatriacijos. Šiose valstybėse buvo jaučiama gana didelė priešprieša vokiečiams, todėl Latvija ir Estija pačios buvo suinteresuotos vokiečių išvykimu. O Lietuvoje su vokiečiais tokios trinties nebūta, net ir nepamirštant fakto, kad 1939 m. kovo 23 d. Lietuva buvo priversta perleisti Klaipėdos kraštą Vokietijai.

Kai SSRS 1940 m. birželio mėnesį okupavo visas tris Baltijos valstybes, vokiečiams, kurie dar buvo likę jose, ėmė grėsti sovietinės represijos. Dar 1939 m. rugsėjo 28 d. Sienų ir draugystės sutartimi Vokietija ir SSRS susitarė, kad pastaroji valstybė netrukdys vokiečiams išvykti iš jos būsimų interesų

[40] LCVA, f. 491, ap. 3, b. 109, l. 117, 118.

[41] Bubnys, A. *Kauno sunkiųjų darbų kalėjimas nacių okupacijos metais (1941–1944)*, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2009, Nr. 1 (25), p. 21.

[42] LCVA, f. 491, ap. 3, b. 109, l. 117, 118.

[43] Ibid., b. 96, l. 8–34.

[44] Ibid.

[45] Ibid., b. 109, l. 117, 118.

[46] LYA, f. 139, ap. 1, b. 1, l. 54, 55.

[47] LYA, f. 139, ap. 1, b. 1, l. 54, 55.

[48] Schectman, J. B. *European Population Transfers, 1939–1945*, Oxford University Press, 1946, p. 69, 91. Iš Estijos išvyko 11 760, o iš Latvijos 48 641 vokietis.

Kalinių pasimatymo namelis. KDFM, Renata Vinckevičiūtė-Kazlauskienė

Kauno IX fortas ir prie jo pristatytas priestatas-garažas. 1940-1944 m. KDFM rinkiniai

zonų Baltijos valstybėse. O 1941 m. sausio 10 d. tarp abiejų totalitarinių valstybių buvo pasirašytas atskiras susitarimas, numatęs Vokietijos piliečių, etninių vokiečių ir kitų žmonių, gebančių įrodyti savo ryšį su Vokietija, repatriaciją į Vokietiją. Repatriacija vyko 1941 m. vasario–kovo mėnesiais. Žemiau pateikta lentelė atspindi, jog ne tik etniniai vokiečiai, bet ir kitų tautybių žmonės pasinaudojo proga sprukti iš sovietinio „rojaus".

1 lentelė – Repatriacija į Vokietija iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos 1941 m. vasario–kovo mėnesiais[49].

Tautybė	Lietuva	Latvija	Estija
Vokiečiai	44 434	9851	6306
Latviai	36	486	10
Rusai	375	84	107
Lenkai	290	16	6
Lietuviai	5091	9	1
Estai	14	7	614
Danai	-	6	1
Švedai	-	4	13
Prancūzai	-	4	-
Šveicarai	1	2	-
Suomiai	-	1	4
Anglai	1	1	-
Ispanai	-	1	-
Baltarusiai	8	-	1
Moldavai	5	-	-
Čekai	4	-	8
Totoriai	1	-	-
Gruzinai	-	-	1
Olandai	-	-	1
Iš viso:	50 260	10 472	7073

Įdomu ir tai, kad Vokietija su SSRS susitarė ir dėl atvirkštinės repatriacijos; tai buvo aktualu Lietuvai. Iš Klaipėdos krašto ir buvusios Suvalkų apskrities, greičiausiai ne savo noru, į Lietuvą repatrijavo 21 343 žmonės – lietuviai, rusai ir baltarusiai. O tie etniniai vokiečiai, kurie nepasinaudojo repatriacijos galimybe, 1941 m. birželį nukentėjo trėmimų į Sibirą metu. Prasidėjus SSRS ir Vokietijos karui, daugmaž 30 000 etninių vokiečių buvo leista grįžti atgal į Lietuvą, o grįžimo į Latviją ir Estiją atvejai tebuvo pavieniai[50].

Minėtoji repatriacija palietė ir kalinius, kurie sugebėjo įrodyti esą vokiečiai arba su Vokietija susiję kitų tautybių asmenys. Keli iš jų buvo laikomi Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, vienas jų – Edvardas Šmitas (1935 m. nuteistas 10 metų už apiplėšimą ir žmogžudystę) – 1941 m. žiemą pateikė prašymą repatrijuoti į Vokietiją[51]. Tardymo metu nuteistasis E. Šmitas tvirtino, kad net kelios jo giminės kartos yra vokiečių kilmės evangelikai liuteronai[52]. Galiausiai 1941 m. kovo 13 d. E. Šmito prašymas repatrijuoti buvo patvirtintas Lietuvos SSR NKGB vyr. majoro Aleksandro Guzevičiaus[53]. Lieka neaišku, ar repatrijavęs į Vokietiją toliau atliko bausmę kalėjime, ar buvo paleistas į laisvę.

Kur kas įdomiau susiklostė Algirdo Vanago, kalinamo KSDK, likimas. Remiantis 1941 m. birželio 17 d. A. Vanago skundu Lietuvos SSRS vyr. prokurorui, jis buvo suimtas be jokios priežasties 1940 m. spalio mėnesį, kelis mėnesius laikomas be tardymo, o galiausiai kovo 11 d. parašė prašymą repatrijuoti kaip vokiečių kilmės asmuo[54]. Net ir po prašymo repatrijuoti A. Vanagas toliau buvo laikomas įkalinimo įstaigoje. Skundas buvo parašytas likus vos penkioms dienoms iki Vokietijos–SSRS karo, taigi repatrijuoti į Vokietiją A. Vanagui tikrai nepavyko. Kaip susiklostė kalinio likimas prasidėjus karui, nežinoma.

Ir, ko gero, vienas įdomiausių bet kokio kalėjimo aspektų yra pabėgimų istorijos. Jų, žinoma, neišvengė ir IX fortas. Kai kurie pabėgimai iš IX forto vienu ar kitu laikotarpiu yra geriau nušviesti, parašytos knygos ir sukurti filmai, o kai kurie dokumentuoti tik NKVD ataskaitose. Anksčiau minėtoje ataskaitoje NKGB majorui Zujevui[55] nurodoma, jog 1940 m. gruodžio 14 d. iš IX forto pabėgo kalinys Guiga. Jis nupjovė geležines grotas ir išlindo iš naujai statomo pastato. Tas ataskaitoje minimas pastatas veikiausiai buvo garažas. Pabėgti kaliniui tiesiogiai padėjo prižiūrėtojas Simonas Petkevičius ir už tai jis perduotas teismui. Koks buvo pabėgusio kalinio likimas, neminima. Taip pat nėra nieko konkretesnio apie minėtą statomą pastatą.

Kitas, kur kas masiškesnis pabėgimas iš IX forto įvyko jau prasidėjus karui tarp sovietų ir vokiečių. Sovietams iš Lietuvos 1941 m. birželio pabaigoje pasitraukus, IX forte laikytiems kaliniams pasisekė, mat dėl karo sukelto chaoso NKVD pareigūnai tiesiog paliko kalinius ir spruko. Teoriškai jie privalėjo konvojuoti kalinius į naują paskirties vietą. Kaip parodė istorinė patirtis, jeigu buvo laikomasi nuostatų ir kaliniai realiai buvo evakuojami tolyn nuo fronto linijos, tai tiesiog reikšdavo mirtį. Atsitraukdami NKVD pareigūnai iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo

[49] *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне*, t. 2: *Начало*, kn. 1 (22 июня – 31 августа 1941 года), Москва: Русь, 2000, p. 27.

[50] Schectman, J. B. *European Population Transfers, 1939–1945*, Oxford University Press, 1946, p. 69, 91.

[51] LCVA, f. 491, ap. 3, b. 102, l. 38.

[52] Ibid., l. 39.

[53] Ibid., b. 121, l. 19.

[54] Ibid., b. 122, l. 6.

[55] LYA, f. 139, ap. 1, b. 1, l. 21, 22.

Mickevičiaus g. su savimi išsivežė apie 90 kalinių, kurie buvo pervežti į Minsko kalėjimą. Dalis kalinių buvo sušaudyti jau Minkse, o kiti su visais likusiais Minsko kalėjime laikomais žmonėmis, buvo išvesti Červenės kryptimi. Ne visiems net pavyko pasiekti Červenę, o ir tie, kuriems pavyko tą padaryti, ten buvo sušaudyti.

Apie šį masinį pabėgimą iš IX forto savo liudijimus pateikė ne vienas buvęs kalinys, dalyvavęs pabėgime. Anot J. Berčiūno[56], apie prasidėjusį karą kaliniams pranešė vienas iš prižiūrėtojų. Kalėjime buvo visiškai atjungta elektra ir vanduo, kaliniai visiškai negavo jokio maisto. Birželio 24 d. kalėjimo prižiūrėtojai ir raudonarmiečiai pasitraukė iš forto. Apie tai, kaip kaliniai išėjo iš forto, jų atsiminimai nesutampa. J. Berčiūnas teigia, kad vienas iš kalėjimo prižiūrėtojų atrakino lauko duris. Bet, anot Teodoro Reingardo, jokių atrakintų durų nebuvo, jas išlaužė patys kaliniai ir išėjo. Kaip mini T. Reingardas[57], pirmoji kalinių grupė, kuri apleido fortą, buvo nušauta, kai susidūrė su besitraukiančiais raudonarmiečiais ar NKVD daliniais, kuriuos plika akimi atskirti ne visada įmanoma, nes ir NKVD turėjo savo kariuomenę. Jeigu 1940–1941 m. IX forte NKVD vis dėlto nešaudė kalinių, tai šios pabėgimo iš IX forto aukos buvo pirmosios, žuvusios IX forte. O J. Berčiūnas mini dar vieną faktą: prieš pabėgdami, dalis kalinių iš kalėjimo komendantūros pasiėmė ir išsigabeno savo dokumentus arba sudegino juos[58].

Apibendrinant galima teigti, jog pirmosios sovietinės okupacijos metu Kauno IX fortas veikė kaip tranzitinė persiuntimo stovykla, kurioje vienu metu buvo laikoma apie 400–500 kalinių. Daugumą jų sudarė politiniai kaliniai, laukiantys tolimesnės deportacijos į GULAG'o sistemos lagerius. Dalis kalinių buvo tardomi, bet ne pačiame IX forte, o kriminaliniai kaliniai laikomi ilgesnį laiką, nuolat.

Nors IX fortas per pirmąją sovietinę okupaciją veikė labiau kaip tranzitinė stovykla, tačiau išsaugojo ir kai kuriuos tarpukario meto atributus, kai IX forte veikė KSDK filialas. Net ir sovietinės okupacijos laikotarpiu IX forte toliau buvo vykdomi žemės ūkio darbai.

Kalinių laikymo sąlygos žymiai pablogėjo, lyginant su tarpukariu, nes kameros buvo kone dvigubai perpildytos, beveik nevėdinamos, higienos sąlygos apgailėtinos, o kaliniams skiriamas maistas suprastėjo. Nors už tam tikrą papildomą mokestį prižiūrėtojams kaliniai galėjo tikėtis gauti laiškų arba siuntinių iš laisvės, tačiau prižiūrėtojai galėjo ir pasisavinti kaliniams skirtus daiktus. Prižiūrėtojų tarpe būta įvairaus tipažo asmenų, dalis kurių dirbo šį darbą skatinami ideologinių sumetimų, o kiti tiesiog bandė pagerinti sunkią finansinę padėtį. Prižiūrėtojų ir kalėjimo vadovybės tarpe gaji buvo korupcija, aplaidumas, kalinių išnaudojimas ir girtuoklystė. Net ir tolerantiška tokiam elgesiui sovietinė vadovybė kai kuriuos prižiūrėtojus ar net kalėjimo viršininkus atleisdavo iš darbo.

Taigi 1941 m. birželio 22 d. prasidėjęs Vokietijos ir SSRS karas užbaigė vienerius metus trukusią sovietinę okupaciją. IX forte kalinti žmonės, pasinaudoję sovietų tarpe tvyrojusiu chaosu, pabėgo iš kalėjimo ir daugelis jų išgyveno pereinamąjį okupacijų laikotarpį. Vis dėlto okupantų pasikeitimas, vieniems kaliniams suteikęs viltį gyventi, kitiems žmonėms, pirmiausia – žydų tautybės, atnešė pilnus skausmo ir netekčių metus: IX fortas į istorijos puslapius buvo įrašytas kaip mirties stovykla, kurioje nužudyta apie 50 000 žmonių.

■

[56] J. Berčiūno atsminimai, 1990 m. vasario mėn., Kauno IX forto muziejaus archyvas.

[57] Karvelis, J. (sud.) *Teodoras Reingardas: Jūrininkas, karininkas, mirtininkas. Prisiminimai*, Vilnius, 2000.

[58] J. Berčiūno atsminimai, 1990 m. vasario mėn., Kauno IX forto muziejaus archyvas.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Sovietinė propaganda „Komjaunimo tiesoje“ 1940 m. liepą ir rugpjūtį (II)

Viktorija JENCIŪTĖ,
Vilnius

Ankstesnėje straipsnio dalyje buvo aptarta komunistinė propaganda per marionetinės vyriausybės rinkimus, Antano Smetonos kritiką. Šioje straipsnio dalyje siekiama išsiaiškinti kokiais dar elementais pasižymėjo propaganda, kurią vykdė „Komjaunimo tiesos“ redakcija 1940 m. liepą ir rugpjūtį.

„Tėvas“, „mokytojas“, „vadas“: Stalino asmens kulto kūrimas

Regina Laukaitytė teigia, jog Sovietų Sąjungoje 1929 m. Josifui Stalinui švenčiant 50-etį baigė formuotis jo asmens kultas. [1] Okupuotoje Lietuvoje taip pat buvo pradėtas kurti Stalino kultas.

Jaunimui skirtame laikraštyje Stalinas vadinamas „šalies ir viso pasaulio jaunimo mokytoju ir vadu drg. Stalinu“. [2] Jis parodomas kaip siektinas pavyzdys visam jaunimui ne tik sovietinėje Lietuvoje, bet ir pasaulyje. Tai buvo nuolat pabrėžiama LKJS leistame laikraštyje „Komjaunimo tiesa“. J. Stalinas buvo aukštinamas straipsnyje „Leninas ir jaunimas“, įvardijamas „mūsų laikų Leninu“. [3] Stalino ir Lenino sugretinimas buvo dažnas dalykas to laikmečio propagandoje. Jaunimas turėjo tikėti, jog šie politikai buvo artimi bendražygiai ir siekė sukurti pirmą komunistinę valstybę pasaulyje. Leninas buvo tas asmuo, kuris siekė įvykdyti pasaulinę revoliuciją, o Stalinas – sukurti komunizmą vienoje valstybėje. Tuo jie skyrėsi.

1940 m. liepos 9d. trečiajame „Komjaunimo tiesos“ numerio straipsnyje „Per laukus, per žaliuosius. Darbo jaunimas ruošiasi Seimo rinkimams“ Josifas Stalinas yra įvardijamas „tėvu ir mokytoju Stalinu!“, apie kurį dainuojamas dainos. Šūkiu, – „Tegyvuoja draugas Stalinas!“, [4] siekiama parodyti begalinę meilę ir žavėjimasi šiuo asmeniu.

1940 m. liepos 13 d. „Komjaunimo tiesos“ penktajame numeryje idėtas sveikinimas J. Stalinui nuo Kauno darbo žmonių ir Lietuvos valstiečių. Sveikinime jis buvo liaupsinamas, į jį kreipiamasi, – „Mokytojau“, „Mylimasis Vade“. [5] Apibūdinimai skirti Josifui Stalinui turėjo polinkį kartotis. Aprašytame darbininkų ir valstiečių mitinge Pasvalyje taip pat šlovintas Josifas Stalinas lozungais: „Tegyvuoja draugas Stalinas – didžiausias pasaulio darbo jaunimo draugas“.

1940 m. liepos 13d. „Komjaunimo tiesoje“ rašoma, kad kultūros klubo, kur vyko jaunimo susirinkimas, „jau kuris laikas nebepuošia nei Antano Smetonos, nei kitų su juo susijusių asmenų portretai“. [6] Juos pakeitė Stalino, Lenino ir kitų sovietinių veikėjų paveikslai. [7] Josifo Stalino kultas buvo kuriamas pirmosios sovietinės okupacijos metu ne tik skambiais epitetais, – mokytojas, draugas, bet ir kitais būdais. Vienas iš jų buvo vizualinė propaganda. Ir Smetonos portreto pakeitimas Stalino portretu rodė ne tik valdžios kaitą Lietuvoje, bet ir ideologinį virsmą.

Rubrikoje „Komjaunimas veikia“ aprašoma, kaip

[1] Laukaitytė, Regina. „Stalino asmens kulto adaptacija ir demontavimas Lietuvos SSR (1944-1961)“. *Stalininis režimas Lietuvoje 1944-1953* Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014. [žiūrėta 2023-01-25] < https://www.lituanistika.lt/content/61676 >

[2] LKJS Centro Komitetas „Į Lietuvos jaunimą“ . *Komjaunimo tiesa*. 1940-07-04. P.1.

[3] „Leninas ir jaunimas“. *Komjaunimo tiesa*. 1940-07-04. P.2.

[4] Siomka - Ecka. „Per laukus, per žaliuosius. Darbo jaunimas ruošiasi Seimo rinkimams“. *Komjaunimo tiesa.* 1940-07-09. P. 2.

[5] „Sveikinimas Tautų Vadui Stalinui“. *Komjaunimo tiesa*. 1940-07-13. P. 2.

[6] Homo Similis. „Plungės pažangusis jaunimas sveikina kompartiją“. *Komjaunimo tiesa*. 1940-07-13. P. 8.

[7] Ten pat. P. 8.

Visų šalių proletarai, vienykitės!

KOMJAUNIMO TIESA

Lietuvos Komunistinės Jaunimo Sąjungos Centro Komitetas Organas

Nr. 18 ANTRADIENIS 1940 m. rugp. 13 d. Kaina 10 ct.

Plačiau vystykime komjaunuolių darbą mieste ir kaime

Žiupsnelis iš žemės reformos

Iš Rokiškio

Komjaunuoliai eina į talką valstiečiams

Dvare

Laikraščio pirmo puslapio faksimile. Šaltinis – <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0004604741-1940-Rugpj.13\>

skirtinguose sovietinės Lietuvos vietovėse pradėjo veikti komjaunimas. Džiaugiamasi legalizuota Komunistų partija Lietuvoje ir žadama dirbti dėl šviesesnio rytojaus. Neapseita ir be liaupsių J. Stalinui, tapusiu visos Sovietų Sąjungos „veidu“. „Komjaunimas veikia“ skyriuje buvo trumpesni skirsniai apie tai, kaip komjaunimas provincijoje šlovina ne tik Staliną, bet ir Raudonąją Armiją, Komunistų partiją. Stalinas įvardijamas darbo žmonių tėvu, mokytoju ar net viso pasaulio jaunimo mokytoju. [8] Nepaisant to, jog Stalino kartu su jaunuoliais nebuvo, jis liaupsių asmeniškai nepriėmė, šie lozungai dedikuoti Stalinui buvo palydimi ilgomis ovacijomis.

Kitame straipsnyje Stalinas buvo pavadinamas „Mūsų draugu mokytoju Stalinu“, teigiama, kad „jaunoji karta bus tokia, kokios nori mūsų tėvas Stalinas“ ir tai, jog jaunimas yra skatinamas mokytis iš „Markso, Lenino, Stalino ir kt. mokslo“. [9] Kuriamas įvaizdis, kad tik sekant šiomis asmenybėmis, jų tariamu indėliu į mokslą (ne kas kitas, o bolševizmo propaganda), sovietų okupuota Lietuva gali tapti SSSR dalimi.

Stalinas „Komjaunimo tiesos“, dažniausiai, vadinamas: „draugu Stalinu“, „vadu“, „mokytoju“ ir rečiau: „mūsų dienų Leninu“ ar „Sovietų Sąjungos veidu“. Po Lietuvos inkorporacijos į Sovietų Sąjungą, bolševikinė propaganda ir jos intensyvumas jaunimo atžvilgiu keitėsi.

„Komjaunimo tiesoje“ buvo prabrėžiama, jog visos respublikos, kurios buvo aneksuotos Sovietų Sąjungos, tai padarė savanoriškai, permainas palaikė vietinis jaunimas, kuris buvo pasirengęs kovoti už bolševizmo idealus. Siekiant parodyti kokias, tariamai, gilias šaknis šis jaunimo judėjimas turėjo A. Smetonos valdomoje Lietuvoje, rašoma apie komjaunimo persekiojimą. Norint sudaryti vaizdą apie savanorišką Lietuvos norą prisijungti į SSRS buvo pabrėžiamas liaudies vaidmuo šiame istoriniame procese. [10]

Siekis parodyti, kaip blogai buvo jaunimui smetoninėje Lietuvoje

Jaunimui skirtoje spaudoje stengtasi akcentuoti koks buvo varganas kaimo jaunuolių gyvenimas. Taip buvo siekiama pasėti ir daiginti neapykantą buvusiai kapitalistinei santvarkai ir dvarininkų kultūrai. Pabrėžiama, kad kaimas prieš ateinant į valdžią sovietams pasižymėjo lošimu kortomis, jaunimo girtavimu ir muštynėmis, chuliganizmu po išgertuvių. [11] Norėta sustiprinti įspūdį, kad „smetoninė santvarka“ buvo visų blogybių šaltinis. Todėl, pasak sovietų valdžios propagandos, jaunimas buvo labai aktyvus rinkimuose į Liaudies seimą.

Jaunimo perauklėjimas vyko ne tik mokyklose, bet universitetuose. Šalies universitetai turėjo skleisti naująją bolševikų ideologiją. Buvo pradėtos diegti naujos vertybės (dėstomas marksizmo-leninizmo kursas, mokoma rusų kalbos, dėstoma SSRS istorija, Stalino konstitucija, naikinamamos bet kokio politinio ar pilietinio pasipriešinimo apraiškos, besipriešinantys įvardijami „reakconieriais“). [12]

1940 m. rugpjūčio 1 d. laikraščio „Komjaunimo tiesa“ redakcijos jaunimas skatinamas rašyti temomis, atitinkančiomis sovietų propagandos gaires, t. y. apie laimingą okupuotos šalies jaunimą, kaip jis tampa SSRS dalimi, soclenktynes pavadintas darbo našumo kelimu, Stalino konstituciją. [13]

Kairiosios lietuvių inteligentijos, sudariusios Lietuvos TSR delegaciją į Maskvą, parašais Lietuvos okupacija virto aneksija. Lietuva buvo inkorporuota į SSRS 50-čiai metų su trijų nacių okupacijos metų pertrauka. 1940 m. rugpjūčio 3 d. Kauno komjaunuoliai vykdė propagandinę kampaniją, kuria buvo siekiama atšvęsti aneksiją. Jos metu surengti koncertai, rodyta

[8] Įvairūs autoriai. „Komjaunimas veikia“. *Komjaunimo tiesa.* 1940-07-13. P. 8.

[9] Rd. „Komjaunimo susirinkimas meta šūkį įsijungti Lietuvai į Sovietų Sajungą“. *Komjaunimo tiesa*. 1940-07-19. P.1.

[10] Jakobsonas, S. „Šešiolikos Sovietų respublikų jaunimas pirmyn į naujas pergales!” *Komjaunimo tiesa.* 1940-07-24. P.2

[11] Vs., E. „Štai kodėl kaimo jaunimas troška sovietų socialistinės tėvynės“. *Komjaunimo tiesa*. 1940-07-24. P. 5.

[12] Elta. „Naujos gairės mūsų universitetams“. *Komjaunimo tiesa*. 1940-08-01. P. 4.

[13] Redakcija. „Mokykimės rašyti“. *Komjaunimo tiesa.* 1940-08-01. P. 8.

komjaunuolių saviveiklininkų programa, t. y. propagandinė kampanija, parodant aneksiją, kaip teigiamą dalyką. [14] Manipuliacija jaunimu tęsiasi ir po Liaudies seimo įvykdyto „įstojimo į SSRS“.

„Komjaunimo tiesa“ aprašė, kaip komjaunimas rengė šventes šalies okupacijos proga ir į tai įtraukdavo jaunimą. Tai vyko Šančiuose [15], Rokiškyje [16], Kėdainiuose [17] ar mažesniuose miesteliuose pvz. Želvoje [18], kuris yra dabartinės Ukmergės rajone.

Išvados

Sovietinė okupacija į Lietuvą atnešė naują santvarką ir ideologiją. Jos diegimas vyko atitinkamai veikiant jaunimo nuomonę, parodant norimą už esamą. Jaunimui skirtame laikraštyje „Komjaunimo tiesa“ 1940 m. liepos ir rugpjūčio mėnesiais, vyko intensyvi propagandinė kampanija. Liepą – siekiant pritraukti kuo daugiau žmonių į surežisuotus rinkimus, o rugpjūtį – džiaugsmingai sutinkant šalies aneksiją. Jaunimas buvo indoktrinuojamas per spaudą, naują švietimo, studijų turinį mokyklose ir universitete.

[14] Liaudies šventės rengėjai. „Rytoj džiaugsmo manifestacijos Kaune“ *Komjaunimo tiesa.* 1940-08-01. P. 8.

[15] J. Psk. Kavaliauskas, B., „Šančių komjaunuoliai žengia“. *Komjaunimo tiesa*. 1940-08-08. P. 8.

[16] A.D. „Rokiškis“. *Komajaunimo tiesa*. 1940-08-08. P. 8.

[17] J.R. „Didžiausi džiaugsmo mitingai ir demonstracijos Kėdainiuose“ *Komjaunimo tiesa.* 1940-08-08. P. 8.

[18] Valdybos nariai. „Želvos komjaunimas“. *Komjaunimo tiesa.* 1940-08-13. P. 8.

„Vorutos“ nr. 2 (880), 2023 m. birželis, spausdintą pirmą straipsnį iliustruojančios faksimilės šaltinis – <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0004604741-1940-Rugpj.13>.

Ažulaukės, Bieliškių kaimų vardai ir jų rašyba

Lietuvos Respublikoje ir jos paribiuose daugelis gyvenamųjų vietų vardų (oikonimų) yra tradiciniai lietuviški vietovardžiai (plg. *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai*.Vilnius, VLKK, 2002). Tokie yra ir Vilniaus rajono *Ažulaukės, Bieliškių* kaimų pavadinimai. Šių kaimų autentiškus (tradicinius) pavadinimus 1939 metų pabaigoje ir 1940 metais nustatė Lietuvos Respublikos kalbininkų komisija ir paskelbė Antano Salio raštų II tome (Roma, 1983, p.305, 632, 648).

Ažulaukės yra septynios (*Lietuvos vietovardžių žodynas* (toliau – LVŽ), LKI, t. 1, 2008, p. 263). Jos yra etninėse lietuvių žemėse, Vilniaus regione: keturios - Gervėčių apyl., dvi – Utenos raj., viena – Vilniaus raj. Iš jų du yra oikonimai ir penki – mikrotoponimai (miško, lauko, dirvos, pievų pavadinimai).

Vietovardžių su šaknimi *Biel-* Lietuvoje buvo dvidešimt septyni (LVŽ, p. 470), iš jų su kamienu *Bielišk-* dešimt: trys oikonimai Lazdijų, Ukmergės, Vilniaus rajonuose, vienas hidronimas Ukmergės raj. ir šeši mikrotoponimai.

Tikrinis žodis *Ažulaukė* kilęs iš lietuviško rytų aukštaičių žodžio *ažu-laukė* (priešdėlis *ažu* ir *laukas*) „vieta už lauko , galulaukė“. Nauja slaviška forma *Orzelowka* (*Ože- luvka*) yra priartinta prie slaviškos tarties, bet nutolo nuo buvusios formos ir reikšmės. *Ažulaukę* tiksliau išvertus į slavų kalbas gal būtų *Zapolje* ar panašiai.

Vietovardis *Bieliškės* reiškė vietą, kur gyveno lietuviai *Biela*, *Bielis*, *Bielys* ar *Bielius*. Suslavintoje formoje *Biel-iszki* galūnė –ės pakeista į –*i,* bet liko žodžio šaknis ir lietuviška priesaga –*išk-*. Vilniaus, Šalčininkų, Švenčionių, Ignalinos rajonuose panašiai slavinti ir kiti lietuviški tradiciniai oikonimai (plg. *Bendrinė kalba* 2022, Nr. 95, p. 162-176; *Voruta* 2022, Nr. 4 p. 4-10).

XVI a. valstybei netekus nepriklausomybės ir neturint savo valstybinės kalbos, lietuviai pradėjo nutautėti (žr. Z.Zinkevičius. *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*. Vilnius, 1993; H. Turska. *O powstaniu polskich obszarow językowych na Wilenszczyznie*. Vilnius, 1995 ir t.t.). Mokslinėje kalbotyroje tai vadinta terminais *slavinimas, polonizacija, lenkinimas, rusinimas, vokietinimas* (plg. V.Maciejauskienė. *Lietuvių pavardžių susidarymas*. Vilnius, LKI, 1991, p. 169-214; *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius, 2008, p. 311; Z. Zinkevičius. *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius, LKI, 2008, p. 46-57 ir t.t.).

Diskusijoje šiais klausimais reikia daugiau remtis kalbotyra, moksline literatūra, įstatymais ir jų neiškraipyti saviems tikslams. 1920 metais Lenkijai sulaužius Suvalkų sutartį ir Rytų Lietuvą okupavus, etninių lietuvių žemių vietovardžiai oficialiai toliau buvo slavinami. Tradiciniai vietovardžiai čia yra senieji lietuviški, o vėliau apslavinti nėra tradiciniai vietovardžiai. Valstybinės kalbos inspekcija yra visiškai teisi dėl oficialiųjų lietuviškų vietovardžių vartosenos visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje.

Habil. dr. Kazimieras GARŠVA,
Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos bendraautoris

Apie senelį Boleslovą Dzimidavičių, Lietuvos šaulių sąjungos Trakų V rinktinės Gegužinės šaulių būrio narį, ir jo šeimą

Laimutė DZIMIDAVIČIŪTĖ,
Vilnius

100-ojo gimtadienio proga (08.23 d.) skiriu savo tėvelio broliui, partizanui Antanui Dzimidavičiui Riteriui atminti

Šaknys

Mano senelis Boleslovas Dzimidavičius gimė 1902 m. Cecilijos ir Jono Dzimidavičių šeimoje, Jačiūnų kaime, Kaišiadorių rajone. Anksti mirus mamai, tėvas vedė antrą kartą ir susilaukė dviejų sūnų – Prano ir Stasio. Tačiau ir antrai žmonai mirus, vedė trečią kartą ir susilaukė dar vieno sūnaus, Kazimiero. 1922 m. mano senelis Boleslovas su piršliu pasibeldė į Uršulės ir Simono Grendų duris gretimame Klūsų kaime, kur jų jau laukė net keturios seserys. Simonas primygtinai siūlė vyriausiąją dukterį, nes jai jau buvo suruoštas kraitis ir atriekta žemės. Tačiau mano senelis jau buvo nusižiūrėjęs jauniausiąją, savo vienmetę Marcelę. Tuomet tėvas pasakė, kad jauniausiajai kraičio neturi ir žemės neduos, o mano senelis, pabučiavęs motinai ranką, atsakė, kad turtai uždirbami, o jam svarbiau, kas bus jo vaikų motina. Ir parsivedė Marcelę į savo tėvų namus Jačiūnų kaime. Ten jiems gimė trys vaikai – 1923 metais Antanas, 1925 metais – Pranas (mano tėvelis) ir 1930-aisiais – Danutė. Praėjus dviem savaitėms po vestuvių, mirė senelio tėvas Jonas (jo trečioji žmona taip pat jau buvo mirusi), o jauniausias brolis Kazimieras 9-erių metų liko visiškas našlaitis. Senelis jį užaugino su savo šeima.

Mano senelis neakivaizdiniu būdu baigė Kaune „Lietūkio“ technikumą, daug skaitė, tačiau žemės dirbti nenorėjo, todėl 1931 metais, palikęs 7 ha žemės ir namus jauniausiajam broliui Kazimierui, pats su šeima persikėlė gyventi į nedidelį miestelį ant Neries kranto – Gegužinę, Kaišiadorių r. Abu su žmona dirbo dviejose parduotuvėse, senelis buvo paskirtas vedėju. 1933 metais jie susilaukė ketvirto vaiko – sūnaus Vytauto.

Senelis Boleslavas Dzimidavičius su žmona Marcele

Savo vaikus auklėjo patriotine dvasia, stengėsi išleisti į mokslus. Vyresnysis Antanas baigė Kauno dailės mokykloje keramiką, buvo labai gabus, meniškos sielos, rašydavo eilėraščius, mėgo lipdyti įvairias figūrėles, gražiai piešė. Sulaukęs laisvės, svajojo ir toliau tobulintis.

Visa šeima su aukle 1933 m.

O jaunesnysis sūnus Pranas Rokiškyje baigė prekybos mokyklą, ten ir dirbo pardavėju.

Pats senelis visada buvo labai aktyvus ir veiklus – Gegužinėje giedojo bažnyčios chore, labai mėgo skaityti knygas, vaidino teatre, buvo įstojęs į Lietuvos šaulių sąjungą, buvo Trakų 5-osios rinktinės, Gegužinės 3-iojo būrio šaulys. Gegužinėje senelis glaudžiai bendradarbiavo su tuo metu kunigo pareigas ėjusiu, gerai žinomu kraštotyrininku, rašytoju, partizanų rėmėju Nikodemu Švogžliu-Milžinu.

Kadangi abu mano seneliai buvo tarnautojai, tad gyvenimas priklausė ne nuo jų pačių. 1937 metais „Lietūkis“ senelio šeimą perkėlė į Vievį Trakų apskrityje, o 1939 m. – į Obelius Rokiškio apskrityje, kur senelis buvo paskirtas parduotuvės vedėju ir vyriausiuoju banko buhalteriu.

Už Tėvynę

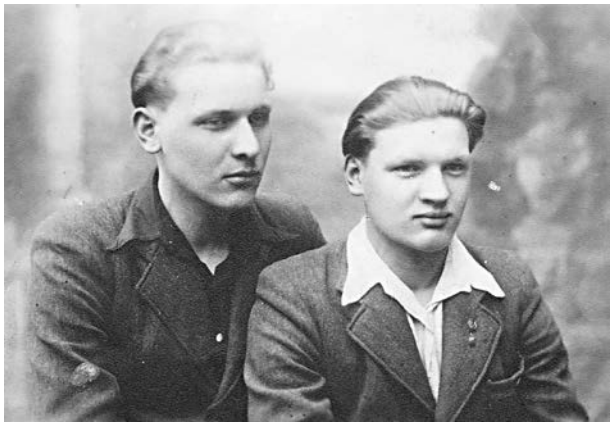

Broliai Antanas ir Pranas Dzimidavičiai

Užėjus vokiečiams, abu vyresnieji sūnūs buvo užrašyti į Reicho darbo tarnybą, todėl šeimai teko bėgti iš Rokiškio. 1943 m. jie grįžo į tėviškę, o karui pasibaigus, 1944 m., abu sūnūs buvo pašaukti į sovietinę armiją, tačiau, atsisakę tarnauti, patraukė į mišką partizanauti. Vyresnysis, Antanas Dzimidavičius, partizanaudamas pasirinko slapyvardį Riteris. Didžiosios Kovos Apygardos vadas Jonas Misiūnas-Žalias Velnias juo pasitikėjo. Antanas buvo paskirtas A rinktinės bataliono vadu. Vėliau perėjo į Prano Jaromsko-Perkūno būrį. 1947 metų rugpjūčio iš 10-osios į 11-ąją buvo išduotas vietinio Gegužinės gyventojo Antano Balnio. Sužeistas ir paimtas į nelaisvę, pirmiausia buvo nuvežtas į išdaviko namus. Ten buvo ilgai kankintas. Kadangi buvo sužeistas, paprašė vandens. Išdaviko sesuo atnešė puoduką

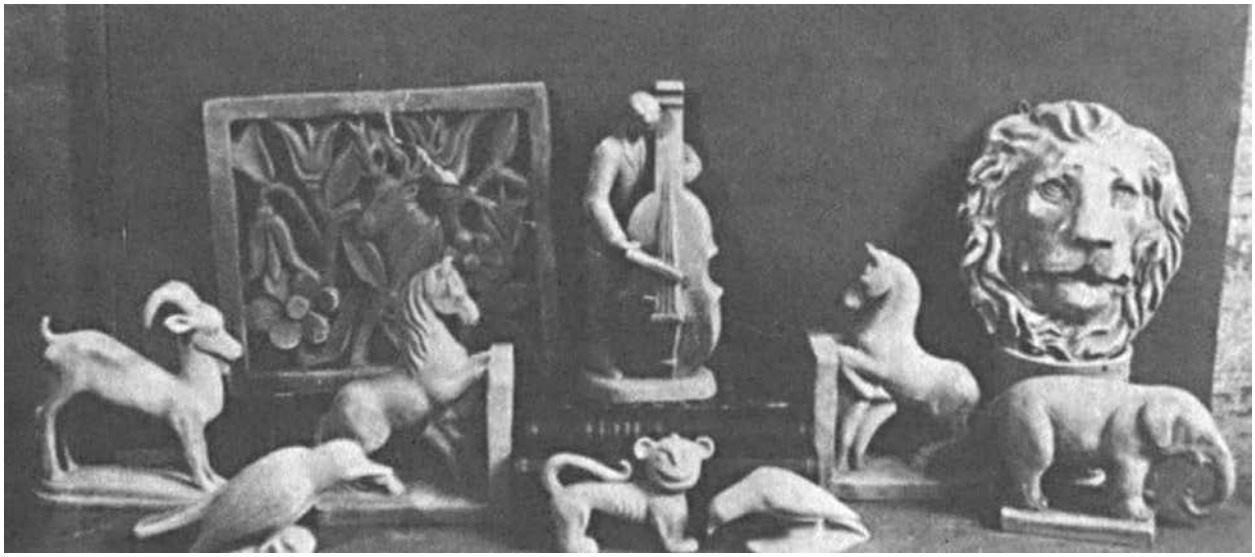

Antano Dzimidavičiaus diplominiai darbai Kauno dailės mokykloje

Perkūno būrys – Pranas tupi pirmas iš dešinės, virš jo stovi brolis Antanas

Miško broliai-iš kairės Antanas-Riteris, Pranas-Puntukas, jų pusbrolis Stasys Grenda-Smarkuolis

vandens atsigerti, tačiau stribas išspyrė jį iš rankų. Vėliau, kaip ir kiti partizanai, buvo nužudytas, išrengtas ir numestas Kaišiadorių miestelio aikštėje. Po to įmestas į pelkę su kitais likimo broliais. Šeimai jau neteko viso to pamatyti, nes dar 1945 m. liepos 17 d. močiutę, pasiligojusią nuo visų pergyvenimų dėl sūnų, su 15-mete dukra Danute ir 11-mečiu Vytautu išvežė tremtin į Permės sritį (gal būtų galėję kažkaip slapta pasiimti, palaidoti...).

Relikvijos

Dar būdamas gyvas, Antanas su broliu į tremtį rašė jautrius, kupinus meilės ir ilgesio dėl išsiskyrimo su šeima, dėl tokios neteisybės, laiškus seseriai Danutei, pasirašydami kaip jos draugės Antosė ir Pranė, nes laiškus tikrino. Keletą originalių laiškų Danutė yra išsaugojusi ir dabar jie atiteko kaip relikvija man. Tai man pati brangiausia dovana, kurią saugau.

Ištrauka paskutinio laiško, datuoto 1947 m. sausio 24 d.

Brangiausioji sesut,

Sveikiname jus visus ten prie tolimųjų Uralų, mes čia likę Tėvynėje ir liūdim sesut, kad negalim pasimatyti ir pasikalbėti žodžiu, o ne per laišką, per kurį negalima visko išreikšti. Rodos pradėtum rašyti, tai prirašytum daug, daug, bet kai paimi rašyti, tai liūdesys suspaudžia širdį ir nežinai nuo ko pradėti ir ką rašyti.

Dabar pas mus slenka dienos niūrios ir liūdnos, kiekvieną dieną pamąstai apie ateitį, koks likimas dar laukia, ar lemta bus mums dar pasimatyti, bet Dievo valia, Danut, turėkime vilties, o Jis mūs neapvils.

Kalėdas mes praleidom neblogai, buvo pas mus Adulis atėjęs... Kūčias visi bendrai valgėme „savo namuose", bet mintys buvo ten, pas jus, kaip jūs praleidžiate tą baisų vargą vargdami.

Gavom nuo Vytuko laišką su trispalviuke, kurį visiems parodėm... Atsiųsčiau dar kokią fotografiją, bet abejoju, kad kartais nežūtų, nes aš manau, kad tu nujauti , kokios jos yra...

Tavo geriausia draugė Antosė.

Tremtinys Vincas Grenda, taip pat iš Kaišiadorių, sužinojęs, kad žuvo Antanas-Riteris, parašė jam skirtą eilėraštį.

Uralas, Šarvolis
1947 m. rugsėjo 21 d.

MIŠKO BROLIUI ATMINTI
Antanui Dzimidavičiui – Riteriui

Laukuose verkšlena ruduo nusiminęs,
Miške ašaroja rasota gamta,
O pilkasis rūkas ją apsikabinęs...
Tai liūdi žemelė vargų pavergta.

Tyloj automatų garsai pasigirsta,
Sudrebina gamtą jų aidas baisus.
Štai bėgęs prie miško brolelis pasvirsta
Ir peršautas krinta lietuvis narsus.

Jau leidžias saulutė toli vakaruos,
Rausvais spindulėliais dabina medžius.
Prie gelstančio beržo paplūdęs kraujuose
Jis mirdamas taria Tėvynei žodžius:

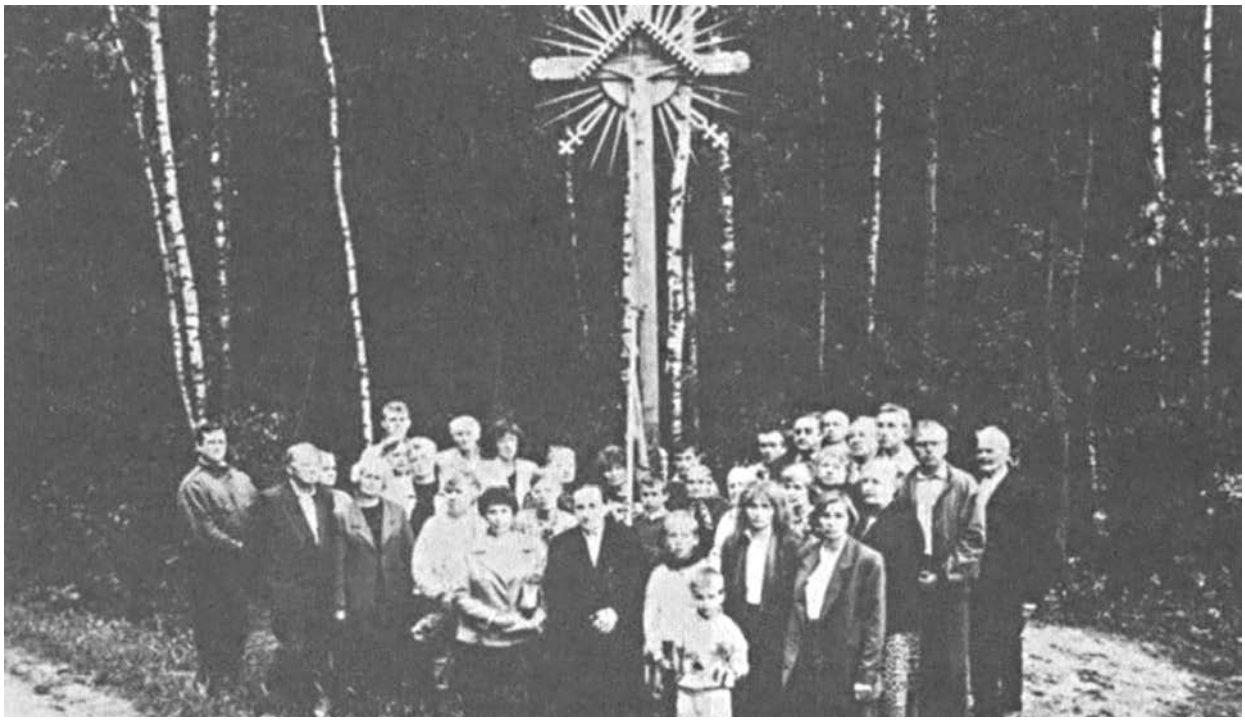

Kryžiaus pašventinimas Neprėkštoje

„O Lietuva, mano šalele gimtoji!
Tirono vergijoj dabar tu esi,
Jų barbarų smurtą kenti nekaltoji,
Likimą Tau lemia gadynė baisi.

Per girias ir pelkes, kulkas ir pavojų,
Mes laisvę Tau nešam sunkiausiais keliais.
Mes tikim – išauš Tau šviesesnis rytojus,
Apšvies nakties tamsą skaisčiais spinduliais.

Tau laisvę apginti šventai nusiteikę,
Be baimės numirti mes ginam Tave,
Nes laisvei atpirkti aukų tikrai reikia.
Aš Tau štai aukoju ir patsai save!“

Žodžius šiuos ištaręs, jisai užsimerkė.
Ir miršta už laisvę lietuvis narsus.
Gimtoji žemelė jo gailis ir verkia,
Ją vakaro gedulas gaubia tamsus.

Jam žiūri į veidą nuliūdęs mėnulis
Ir klausos, gal plaka krūtinėj širdis,
O jis užsimerkęs aukštielninkas guli,
Nes jį apkabinus baisioji mirtis.

Jo nieks neateina čionai apraudoti, –
Dar nieko nežino šeima ištremta,
Tik verkiančio beržo lapeliai rasoti,
Jį ašarom laisto ir liūdi gamta.

Ne veltui brolelio širdyje užgeso:
Karšta meilė, kerštas, drąsumas,viltis.
Už kraujo pralieto kiekvieną jo lašą,
Šviesesnė Tėvynei išauš ateitis.

1992 m. rugpjūčio 15 d. sesuo Danutė Dzimidavičiūtė-Karankevičienė savo lėšomis Antano atminimui, jo žūties vietoje, Neprėkštoje, Kaišiadorių r., pastatė, pašventino kryžių ir perskaitė jam skirtą pačios sukurtą eilėraštį:

Broliui
Sudie Mamytei nepasakęs,
Į amžinybę išėjai
Į amžinus tolius lyg našlaitis,
Iš kur negrįžta niekados.

Ėjai be puotos paskutinės,
Be šermenų puošnios lentos,
Be Vyčio kryžiaus ant krūtinės.
Be žvakių mirgančios šviesos.

Be juodo rūbo išeiginio,
Be palydovų, be maldos,
Kely nakčia apuokas uoks,
Benamis šuo sudie sulos.

Saulutei švelniai nusileidus,
Dabar miegi Tu jau namuos .
Neglostė Tavo šalto veido,
Mamos švelni ranka namuos.

Nekrito gintaro karoliai
Ant plakt nustojusios širdies.
Prie šalto, kieto Tavo guolio,
Sesutė neverkė išties.

Ir niekas neverks prie Tavo kapo,
Jo kryžiaus nežymės akmuo.
Tiktai šlamės pageltę lapai
Ir ašarom prapliups ruduo.

Virš plyno lauko stūgaus vėjai,
Nuo medžių pūs lapus,
Jis kentė daug, betgi labai mylėjo –
Tėvynę, laisvę ir namus!

Antanui-Riteriui atminti

Skaudės iki paskutinės gyvenimo minutės

Šiemet rugpjūčio 23 d. Antanas Dzimidavičius būtų šventęs savo 100-ąjį gimtadienį. Kas žino – gal būtų buvęs didis menininkas, būtų turėjęs gražią šeimą, deja... liks mūsų atmintyje visada jaunas, paaukojęs savo gyvybę už Lietuvos laisvę.

Jaunesnysis brolis Pranas Dzimidavičius (mano tėvelis) 1945 metais taip pat įstojo į Prano Jaromsko-Perkūno būrį, pasirinkęs Puntuko slapyvardį.

Foto iš Ypatingojo archyvo bylos, rasta suėmimo metu

Šiame būryje be brolių Dzimidavičių buvo dar dešimt aplinkinio kaimo vyrų: Jonas Stankevičius-Lašas, Stasys Grenda-Smarkuolis, Pranas Stanislauskas-Patrimpas, Jokūbas Sidaras-Tarzanas, Bronius Lukauskas-Lokys, Jonas Ožeraitis-Vaidotas, Vaclovas Vaicekauskas-Vilkas, Pranas Čėsna-Baiba, Kazimieras Griesis-Pikuolis. Kadangi mano tėvelis buvo raštingas, spausdindavo rašomąja mašinėle laikraštukus ir atsišaukimus.

Po daugybės kautynių žuvo daug partizanų, o likusieji išsisklaidė po įvairius kampelius, ieškodami poilsio ir ramybės. Po vienų tokių kautynių 1947 metų vasario 25 dieną Kalniškių kaime mano tėvelis Puntukas su Kaziu Bauru-Varguoliu užsuko pas Kazį Savicką, kur buvo pamaitinti, o šeimininkas leido jiems pernakvoti kluone ant šieno. Tačiau susiruošę miegoti išgirdo šaukiant: ,,Išeikit, pasiduokit, mes žinom, kad jūs ten. Jei ne – sudeginsime kluoną". Vyrai aiškiai suprato, kad buvo išduoti. Puntukas, pasitaręs su Varguoliu, nutarė bėgti, nes būtų buvę gaila, jei per šeimininkų gerumą būtų sudegintas kluonas. Tačiau abu nusprendė bėgti į skirtingas puses. K. Bauras buvo nušautas vietoje – šūviu į galvą, o mano tėvelis labai sunkiai sužeistas į kojas ir į petį. Stribai mano kraujuojantį tėvelį įmetė į vežimą, patys atsisėdo ant jo, o K. Savickui prisakė kinkyti arklį ir vežti į Kaišiadoris. Pakeliui vienas stribas, bemosikuodamas šautuvu, netyčia nušovė arklį. Tuomet K. Savickui liepė grįžti į kaimą ir atvesti kitą arklį... Tėvelį kalėjime kankino, tačiau jis nieko neišdavė, nurodė vieną bunkerį, iš kurio partizanai jau buvo seniai pasitraukę, pasakė, kad K. Savicko daržinėje apsistojo be šeimininko žinios – taip išgelbėjo Savickų šeimą nuo tremties. O pats K. Savickas labai rėmė ir padėdavo partizanams.

Aš labai didžiuojuosi savo šeima – ji liko ištikima savo Tėvynės Lietuvos patriotė (nors buvo galimybė trauktis į Vakarus, bet liko Lietuvoje), tik labai skauda ir širdis kraujuoja dėl tokio žiauraus likimo, kurio jie nenusipelnė, bet taip skaudžiai sumokėjo. Skaudėjo ir skaudės iki paskutinės gyvenimo minutės...

Nuotraukos iš šeimos archyvo

Burbonių kaimo tremtinių kelias iš Sibiro į Lietuvą

Irma STADALNYKAITĖ,
Lentvaris

Karai, tremtys – laikas, kai žmones smelkė siaubo ir vargo liūtys, kai buvai toks menkutis ieškodamas laimės ir gręždamasis į saulę, kad sugautum šypsnį. Tie, kurie visa tai patyrė, išgyveno, dar ir dabar nubraukia šaltą ašarą, kuri lyg plieninis peilis perrėžia skruostą. Prieini prie tokių žmonių, savo virpančiais pirštais nubrauki tą skausmą ir tyli, nes pritrūksta žodžių. Kad paguostum, neužtenka žodžių, negali žadėti, nes ir pačiam kartais būna per daug sunku patikėti. Girdint pasakojimus apie skaudžią praeitį, kurie galop perauga į raudas, nejučiomis pradeda virpėti rankos, o giliai širdyje atsiranda nebylus akmuo...

Spengianti tyla ir kažin iš kur tas gausmas. Eini, eini artyn ir jau girdi smuiko, o gal mergaitės raudą. Skaudūs ir žvarbūs garsai skverbiasi į tavo širdį ir ši atšąla. Jei šiuo metu girdėtum vien tylą, net ir ji tave kankintų. Visa tai – 1945 m. rugpjūčio 11-osios kančia Varėnos rajone, Burbonių kaime gyvenančiai šeimai. Kelias jau tuščias. Kelias jau tuščias, bet motina dar tiesia rankas į savo vyrą, kuris jau toli. Vaikai stovi prie raudančio lango, jie verkia nežinodami, kada tėtis sugrįš. Tas pilkas kelias, toks niūrus, tamsus ir šaltas, be gailesčio šaldo ir marina Onos Sinkevičienės (1915-02-26-1995-07-23) bei jos dukrelių, Vladislavos (g. 1936-09-11) ir mažosios Onutės (g. 1940-07-25), Sinkevičiūčių širdis. Tądien jos išgyveno išsiskyrimą su vyru ir tėčiu.

Šią siaubingą dieną Vincas Sinkevičius (1905-02-05–1971-02-15) buvo atskirtas nuo savo šeimos laimingų veidų, nuo artimo ir pažįstamo krašto. Šis žmogus vežamas į Vorkutos lagerius, kur jį atiduos tik ilgesiui ir nevilčiai atšiauriame krašte, kur visą žiemą nesimato saulės, kur nėra spindinčių dukrelių akių ir vienišomis sienomis plaukia raudos. Ten kalintiems žmonėms gyvybę palaikė tik tai, kas tolima, kas liko praeityje. Galop viskas susiklostė taip, kad Vincas Sinkevičius 1946 m. sugrįžo į Lietuvą, į savo gimtąjį kraštą. Jis čia tikėjosi surasti žydinčią žmoną, augančias dukras. Deja, kančios nesibaigė ir likimas pakišo koją. Burbonių ir aplinkiniuose kaimuose, praėjus septynioms dienoms nuo Vinco ištrėmimo iš Lietuvos, t. y. 1945-08-18, vyko antrasis gyventojų trėmimas į Sibiro kraštą, pirmasis čia buvo 1941 m., o trečiasis – 1948 m. Per pirmąjį trėmimą Vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD) atstovai ištrėmė daugiausia gyventojų, tai buvo išsilavinę žmonės: mokytojai, gydytojai ir t. t. O per antrąjį trėmimą trėmė žmones, kurie, nors ir neturėjo galimybių mokytis, įgyti išsilavinimą, tačiau labai mylėjo tėvynę. Tuomet ir ištrėmė besiilginčią žmoną su dukromis bei sergančią Vinco motiną Leonorą Sinkevičienę (1863–1946-09-28). 1945-08-18 šios dvi moterys buvo apkaltintos, kad į jų namus užeidavo pavalgyti partizanai. Kažkada savo namuose Vladislava ir Onutė girdėdavo į mišką išėjusių vyrų dainas, pasakojančias apie laisvę ir laimę. Tuomet mergaitės, nors šiek tiek ir prisibijodavo vyrų su ginklais, bet vis vien buvo laimingos, o dabar kažin kokie žmonės, kitų vadinami stribais, sodino jas į sunkvežimius ir per Dusmenų, Ūtos kaimus vežė į Varėnos geležinkelio stotį. Buvo baisu, iš baimės verkė širdys. Laimė ir laisvė liko kažkur labai toli, o nusilpusios akys žvelgė į skausmą ir didelę kančią. Stotyje laukė traukinys su vagonais, kuriuose anksčiau buvo vežami gyvuliai. Šis traukinys nežadėjo gyvenimo, džiaugsmo, kurio daugelis ir nepatyrė. Leonora, Ona ir abi mergaitės, nors viena jų turėjo penkerius metukus, buvo įlaipintos į traukinį tvirtais užraktais užrakintomis durimis, mažais grotuotais langeliais, kurie buvo labai aukštai. Traukinys, palikdamas žmonių viltis, judėjo per Vilnių, Molodečną, Minską, Oršą, Smolenską, Viazmą, Maskvą, Jaroslavlį, Kirovą ir nudardėjo į Mendelejavo geležinkelio stotį. Kelionė truko savaitę. Keleiviams kalinių veidais tai buvo ne savaitė, o amžinybė. Tamsiuose vagonuose merdėjo žmonės. Jie verkė ir duso dėl deguonies trūkumo. Vaikai buvo keliami prie langų, kad gautų oro. Tačiau net ir tokiomis akimirkomis lietuviai nepamiršo savo krašto dvasios – jie dainavo, raudojo dainomis. Vienai iš Vinco ir Onos dukrelių, devynmetei Vladislavai, giliai į širdį įsmigo šių raudų žodžiai: „Kai vežė į Uralą vagonai užkalti, maži vaikeliai verkė nuo tėvų atskirti...“ Šio košmaro nepajėgė užmiršti nei vienas iš tremtinių.

Ties Oršos geležinkelio stotimi žmones išlaipino ir nuvedė į pirtį. Tačiau sugrįžę į vagonus daugelis pasigedo iš Lietuvos vežto maisto ir daiktų. Vėl pajudėjęs siaubo traukinys sustojo paskutinėje – Mendelejavo traukinių stotyje. Ten iš karto po ilgos kelionės suaugusieji, darbingo amžiaus žmonės, buvo jėga nuvaryti dirbti į javų lauką, o senukai ir vaikai turėjo likti pašiūrėje. Tada vėl pasitaikė vagysčių, kurios dar labiau žalojo nelaimingų žmonių širdis ir sielas. Vėliau žmonės sunkvežimiais buvo gabenami keliais, kurie vedė į kitonišką ir labai vargingą gyvenimą. Taip šeima iš Burbonių kaimo atsirado Pikanovo kaime, o vėliau arklių traukiamu vežimu juos vežė į Dojego kaimą (Jusvos r., Molotovo sr. (dab. Permės sr.), kuriame gyveno iki 1948 metų. Buvo sunku. Kad gautų maisto, mergaitės pirmus metus turėjo lankyti darželį,

Pirmoji nuotrauka tremtyje. Ona Sinkevičienė (Trečiokaitė) su dukromis Ona (kairėje) ir Vladislava Dojege, Jusvos r., Molotovo sr. (dab. Permės sr.), 1946 m. Nuotr. iš Vladislavos Junevičienės (Sinkevičiūtės) asmeninio archyvo

Sugrįžus į Lietuvą. Seserys Ona (kairėje) ir Vladislava Sinkevičiūtės su pussesere Gene Januškevičiūte (centre) per atlaidus, 1960 m. Nuotr. iš Vladislavos Junevičienės (Sinkevičiūtės) asmeninio archyvo

Ona Sinkevičienė kurį laiką dirbo virėja Dojego vaikų darželyje, apie 1947 m. Nuotr. iš Vladislavos Junevičienės (Sinkevičiūtės) asmeninio archyvo

Lietuviai Dublionove, Jusvos r., Molotovo sr. (dab. Permės sr.), 1949 m. Sėdi (iš kairės): Ada Povilaitytė (vėliau Baranovienė), Ona Sinkevičiūtė (vėliau Šimkienė), Mindaugas Sikorskis, Audronė Povilaitytė (vėliau Petkevičienė), Vladislava Sinkevičiūtė (vėliau Junevičienė). Stovi (iš kairės): Adelė Povilaitienė (Mazaliauskaitė), Aldona Sikorskaitė, Marija Mazaliauskienė, Ona Sinkevičienė (Trečiokaitė), Leonora Sikorskienė. Mazaliauskų ir Povilaičių šeimos buvo ištremtos iš Merkinės, Varėnos r. Nuotr. iš Vladislavos Junevičienės (Sinkevičiūtės) asmeninio archyvo

Dojego mokyklos ketvirtos klasės mokiniai su mokytoja Natalija Aleksejevna (pirma iš dešinės), 1948 m. Ketvirtokė Vladislava sėdi pirma iš dešinės, pirmokė Onutė sėdi centre. Mokytoja leido nusifotografuoti abiem mergaitėms, šią nuotrauką jos išsiuntė savo tėčiui. Nuotr. iš Vladislavos Junevičienės (Sinkevičiūtės) asmeninio archyvo

Vladislavos ir Onos Sinkevičiūčių teta Marija Kareivienė (Trečiokaitė). Nuotr. iš Vladislavos Junevičienės (Sinkevičiūtės) asmeninio archyvo

Vaikaitis Dominykas labai padeda močiutei. Jis šiemet pradėjo tarnybą Lietuvos kariuomenėje. Juozo Vercinkevičiaus nuotr.

Vladislavos krikštatėvis, Kareivonių dvaro (Varėnos r.) savininkas Vladas Kareiva su sūnumi Petru (stovi kairėje) ir sesers vaikais Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu. Nuotr. iš Vladislavos Junevičienės (Sinkevičiūtės) asmeninio archyvo

Vladislava Junevičienė (Sinkevičiūtė) prie savo namų Kareivonių k. (buv. Burbonių k.), Varėnos r., 2023 m. liepa. Juozo Vercinkevičiaus nuotr.

nors Vladislava Lietuvoje jau buvo baigusi dvi pirmas klases. Net praėjus daugiau nei penkiasdešimt metų jos atsimena juodos spalvos žirnių sriubą su asilo mėsa. Po metų, praleistų Dojego kaime, vyresnioji dukra turėjo eiti į rusišką mokyklą ir iš karto į trečią klasę, nors ji tada dar temokėjo tik savo gimtąją kalbą. Trūko visko: maisto, drabužių, apavo, bet svarbiausia – namų šilumos. Mergaičių motina labai sunkiai dirbo miške – ne kartą yra įsikirtusi kirviu į koją, tačiau ir tuomet ji verkė dėl batų, kuriuos įsigijo skaičiuodama prakaito lašus. Būdama labai toli nuo namų, jų labai pasiilgo. Vėliau Ona dirbo virėja vaikų darželyje, tačiau buvo nuspręsta, jog lietuvė neturi teisės dirbti su vaikais. Taigi jos vėl laukė darbas miške.

Vincas daugiau neišvydo savo sergančios motinos. Ji paliko šį gyvenimą, kaip ir daugelis lietuvių, svetimoje šalyje, be lietuviškos dangaus žydrynės ir be žiupsnelio lietuviškos žemės rankoje.

1948 metais sergančiai motinai su dviem vaikais, dėl kurių ji gyveno, teko persikelti į Dublionovo (Jusvos r., Molotovo sr.) gyvenvietę, kur gyveno iki 1960 metų. Tuo metu gyventi buvo vis lengviau vien todėl, kad 1952 m. Vincą Sinkevičių dėl žmonos prastos sveikatos atvežė pas šeimą. Atvykęs į Dublionovą, Vincas įsidarbino miške, o vėliau – ir kelių tarnyboje (darė rogutes rąstams iš miško vežti). Gyvenimo sąlygos gerėjo ir dėl to, kad dirbo ne vienas, o trys žmonės. O baigiant gyvenimą svetimame krašte, jau dirbo ir dešimt klasių baigusi jaunesnioji Vinco ir Onos dukra Onutė. Ji dirbo kioske pardavėja. Vladislavai teko padirbėti pardavėja, virėja bei valgyklos vedėja, bet ir ji neišvengė sunkaus darbo miške.

Tik paskelbus visos šeimos reabilitaciją, atsirado vilties, jog jie išvyks į Lietuvą, galės vėl pajusti gimtinės šilumą, pajusti pievų gėlių ir žaliojo miško kvapą, klausytis ne svetimo krašto dainų, o dainų apie save – tikrą lietuvį, kuris nepabūgo ir grįžta ten, kur jo šaknys.

Taigi, 1960-04-10, sekmadienio naktį, šeima sunkvežimiu išvyko į Mendelejevo geležinkelio stotį, o iš Mendelejevo – į Vilnių. Jie grįžo į išsvajotą kraštą 1960 m. balandžio 15 d., penktadienį. Praėjus dviem dienoms nuo grįžimo, balandžio 17-ąją, šie žmonės šventė Velykas. Šį kartą šventė buvo ypatingesnė nei visuomet. Šeima šventė ne tik Kristaus Prisikėlimą iš numirusiųjų, bet ir savo atgimimą.

Neįmanoma nupasakoti viso to skausmo, kurį jautė žmonės, „plėšiami“ iš Lietuvos, ar Lietuvos gynėjai, matantys draugų žūtį. Tokio skausmo negali numalšinti net ir švelnūs paguodos žodžiai, jį pamažu gydo laikas bei aplinkinių rūpestis, meilė, gerumas. Tik taip galime žengti į ateitį, nepalikdami kažkur šešėlyje mūsų istorijos.

Nuo redakcijos. *Straipsnis rašytas 2003 m., kai autorė mokėsi Trakų r. Lentvario M. Šimelionio gimnazijoje, kurią baigė 2007 m. Jis skirtas konkursui „Lietuvos kovų už laisvę, kariuomenės bei netekčių istorija“ (lietuvų kalbos mokytoja Augenija Markauskienė). Beje, autorė yra Vladislavos Sinkevičiūtės-Junevičienės vaikaitė ir rengia knygą apie močiutės šeimos ir giminių tremtį į Sibirą bei sunkų gyvenimą okupuotoje Lietuvoje. Rugsėjį Vladislava švenčia 87-ąjį gimtadienį, šia proga ir redakcija prisideda prie visų sveikinimų, linkėdama Trakų Dievo Motinos globos ir palaimos.*

„Toks jaunas esi, berneli...“, arba kas nužudė kunigą Jakavonį?

Jonas Karlonas,
Vilnius

1944 m. balandį, šv. Velykų dieną, buvo nužudytas Eitminiškių parapijos (dab. Vilniaus r.) klebonas kunigas Ambraziejus Jakavonis. Iki šiol jo nužudymo aplinkybes gaubia nežinomybės šydas. Vis dar nesurastas kunigo kūnas. Uždegti žvakutę ar sukalbėti maldelę galima nebent ant Neries upės kranto ties Balinavu, kur kunigo lūpos ištarė paskutinius žodžius. Atlikus įvairių šaltinių analizę, galima susidaryti vaizdą apie jo žūties aplinkybes. Tačiau ar įminta kun. A. Jakavonio žūties mįslė? Pabandysiu aprašyti paskutines Eitminiškių parapijos klebono gyvenimo dienas bei mirties aplinkybes.

Prie Kriaučiūnų 1944 m. liepos 13 d. mirus 1-osios Vilniaus Armijos Krajovos (AK) brigados „Jurand“ vadui, dingo jo ataskaita, be to, nuginklavus karius, kanceliarijos vadovas Adolfas Zablockis (*Adolf Zablocki*) 1944 m. liepos 18 d. sunaikino brigados archyvus, tad tiriant kunigo mirties aplinkybes tenka naudotis esamais informacijos šaltiniais.

Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomoje „Jurando“ reguliarioje ataskaitoje vadovybei už 1944 m. balandžio mėn. nėra žinių apie kun. A. Jakavonio likvidaciją.

Rašydamas šią kunigo A. Jakavonio gyvenimo apžvalgą remiuosi tokiais šaltiniais kaip jo bendramokslio kunigų seminarijoje kun. Prano Bieliausko knyga *Iš Slabados kaimo – į Vilniaus katedrą* (Trakai, 2013), Antano Patacko *Kunigas Ambraziejus Jakavonis* (Trakai–Vilnius, 1993), Irenos Juknevičiūtės straipsniu „Kunigo Ambraziejaus Jakavonio žūties mįslė“ (žr. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 19, 2001, Vilnius, **p. 179–194**), Tomasz Balbus studija *Fakir* (t. 2, Varšuva, 2020).

Klierikas Ambraziejus Jakavonis
Fotografuota Vilniuje, 1904 m.

Kai kuriuose šaltiniuose A. Jakavonio vardas ir pavardė rašoma *Ambrozy Jakowanis*. Ir ne tik lenkiškuose. Antai dienraštyje „Aidas“ skaitome tokią žinutę: „Randamonys, Gardino apskr. *Ištrėmė*. Gegužės 9 dieną Randamonių kaimo gyventojas Daminykas Jakovanis gavo iš Gardino starostijos įstaigos raštą, kuriuo uždrausta jam gyventi pasienio ruože. D. Jakovaniui įsakyta iš Randamonių išsikelti per dvi dienas. Ištremtas 10 metų. Bet dar duota teisė apeliuoti vaivadijon.“[1]

Kunigo gimtinė Dainavos krašte

Randamonių kaimo pavadinimą paminėjau neatsitiktinai. Šiame tuometinės Merkinės parapijos kaime 1886 m. vasario 5 d. Karolio Jakavonio ir Reginos Valevičiūtės (kitur – Balcevičiūtės (*Regina z*

1„Korespondencijos“, *Aidas*, 1938, Nr. 6, p. 3.

Bolcewicyów)[2] šeimoje šį pasaulį išvydo penktas vaikas, trečias sūnus, kuriam tėvai suteikė Ambraziejaus vardą. Be jo, šeimoje augo broliai Petras ir Tomas bei seserys Agota ir Vincenta.

Dzūkijos žemė nebuvo derlinga, todėl šeima vertėsi ir papildomais sezoniniais darbais – rinko bei pardavinėjo uogas, grybus. Abu vyresnieji sūnūs laimės ieškoti išvyko svetur, į Jungtines Amerikos Valstijas. Vėliau Petras grįžo ir pradėjo ūkininkauti, Tomas pasiliko užjūryje. Ten jis prakuto, padėjo jaunėliui broliui mokytis.

Merkinės parapijoje pamaldos vyko lenkų kalba. 1890 m. parapijon atvažiavo lietuvis kunigas Jagminas. Jis pastebėjo, kad beveik visi parapijiečiai yra lietuviai ir pradėjo sakyti pamokslus bei bažnytines giesmes giedoti lietuviškai. Maldaknyges parapijonys irgi galėjo įsigyti ir lietuvių kalba. Tad kun. Jagmino dėka Merkinės parapija atlietuvėjo.

Mokymosi lietuvių kalba galimybės buvo sudėtingos. Tėvai mokino vaikus rusiškai tik todėl, kad vėliau šie galėtų įstoti į rusišką mokyklą, o lietuviškai mokino daraktoriai. Įsimintini buvo Kulieša ir Pelanis. Kuliešos, kilusio iš Pelankių sodžiaus Merkinės valsčiuje, mokymu tėvai buvo patenkinti, nes ji gerai mokęs vaikus. Kitas daraktorius, Pelanis, dirbo neilgai, nes buvo rusų suimtas ir išvežtas.

Vėliau daraktoravo vietiniai gyventojai Kazys ir Daminykas Akstinai bei Kristina Čyžienė.

1923 m. randamoniečiai Vilniaus „Ryto“ draugijos valdybai nusiuntė prašymą įsteigti kaime lietuvišką mokyklą. Jų pageidavimas buvo patenkintas.

Tuo sodiečių noras išsaugoti lietuvybę nesibaigė. 1927 m. kovo mėnesį randamoniečiams prašant savo skyrių įsteigė Šv. Kazimiero draugija, veikusi devynerius metus. Į ją gyventojai stojo noriai. Jau pirmomis dienomis įstojo 60 narių. Tai buvo pirmoji lietuviška organizacija. Pirmuoju skyriaus vadovu buvo išrinktas Julius Jakovanis. Be septynių lietuviškų vaidinimų, paskaitų ir kitų renginių, skyrius savo rūpesčiu buvo įsigijęs lietuvišką bažnytinę vėliavą, kurios vienoje pusėje puikavosi Šv. Kazimiero atvaizdas, o kitoje – meniškai išsiuvinėti Gedimino stulpai.

1936 metų gegužės 9 d. (koks sutapimas su 1938 m. gegužės 9 d. nurodymu D. Jakovaniui palikti gimtuosius namus (!) Gardino starostija skyriaus veiklą suspendavo, o birželio 25 d. visiškai nutraukė .

Štai tokioje lietuviškoje aplinkoje gyveno ir mokėsi būsimieji kunigai Ambraziejus Jakavonis ir Tadas Akstinas[3].

Privačiai baigęs mokslus, 1904 m. Ambraziejus Maskvoje išlaikė egzaminus, ketindamas tapti vaistininku[4].

[2]Tomasz Balbus, *Fakir*, t. 2, Warszawa, 2020, p. 488.

[3]B-nas, „Randamonių sodžiaus praeitis“, *Jaunųjų darbai*, Vilnius, 1938, spalio mėn., p. 26–30.

[4]Tomasz Balbus, *Fakir*, t. 2, p. 488.

„Dėl pašaukimo į kunigus“

„[...] Kadangi kunigų luomas reikalauja tam tikro gyvenimo būdo, todėl labai dažnai kalbama apie pašaukimą. Tai turėdamas galvoje, mūsų jaunimas į kunigų luomą stoti lyg ir prisivengia. Žinoma, kunigų gyvenimas nuo gyvenimo pasauliečių skiriasi, bet esminio skirtumo nėra: juk atsiranda ir pasauliečių, kurie gyvena panašiai. Esminis skirtumas – neturėjimas šeimos.

Šeima yra labiau svarbus ir mūsų tautai reikšmingas veiksnys, nes lietuviška šeima yra mūsų tautinio elemento ugdymo pradas.

Inteligentiškos šeimos yra mums taip pat reikalingos; bet kunigai, neturėdami šeimų, gali sutelkti apie save gimines, auklėti gabesnius mūsų tautiečių vaikus, arba teikti medžiaginę paramą kokiam nors fondui.

Kas nori, tas ir turi pašaukimą. Kai kalbama apie pašaukimą, turima galvoje noras išsirinkti kunigišką profesiją. Nenoriu kalbėti apie tikėjimo reikalą, *nes mūsų jaunimas yra religingas*; nuo kūdikystės dienų jis yra pratinamas mylėti ir garbinti Dievą ir eiti į bažnyčią. Žodžiu, mūsų lietuvės motinos taip įskiepija į savo vaikų sielą tikėjimą, kad jis ir pasilieka. *Mūsų jaunimo tariamoji bedievystė, tai kvailos mados dalykas, o ne ilgų galvojimų vaisius. Todėl religingumo atžvilgiu daugelis mūsų jaunuolių galėtų tikti į kunigus.*

„Ašaros yra dorybių motinos, o nelaimės – laiptai pakilti į dangų“, – sako Šatobrianas [...].“[5]

Tikriausiai Maskvoje jaunasis A. Jakavonis apsisprendė tarnauti Dievui. Kaip rašė A. Patackas, „pamaldžių tėvų, ypač motinos, išauklėtas, jis lankė bažnyčią, galbūt susipažino su kunigais ir apsisprendė būti kunigu. Maskvoje jam buvo leista kreiptis į kunigų seminariją dėl priėmimo[6].

1906 m. įstojęs į Vilniaus kunigų seminariją, P. Bieliauskas sutiko joje paliktą kartoti kursą A. Jakavonį. Sklido kalbos, kad jis buvo paliktas dėl silpnos sveikatos, kiti, tarp jų ir A. Jakavonis, sakė, kad seminarijos vadovybė jame įžvelgė litvomaną. Šią padėtį seminaristas bandė taisyti palaikydamas gerus santykius su klierikais lenkais, jiems pasirašinėdamas vardadienio proga dovanojamas knygas[7]. Kun. dr. Juozo Vaišnoro MOC knygoje *Erzbischof Jurgis Matulaitis* („Arkivyskupas Jurgi Matulaitis“, Stein a. R, 1982) randame tokių žinių apie Vilniaus kunigų seminariją: „Lietuviai, stodami į seminariją ir mažai mokėdami lenkiškai, dažnai užsirašydavo lenkais iš baimės būti per egzaminus atmesti. Mat

[5]K. Kelkis, „Dėl pašaukimo į kunigus“, *Aidas*, 1938 liepos 5, Nr. 19, p. 2.

[6]Tomasz Balbus, *Fakir*, t. 2, p. 488.

[7]Pranas Bieliauskas, *Iš Slabados kaimo – į Vilniaus katedrą: kunigo Prano Bieliausko užrašai, 1883–1911 metai*, Trakai, 2013, p. 154.

prieš egzaminus kiekvienas turėjo pasisakyti, kokios tautybės esąs. O visų buvo tokia nuomonė, lietuvių ir gudų į seminariją nenorima įsileisti. Patekę į seminariją lietuviai patirdavo daug nemalonumų tiek iš vadovybės, tiek iš draugų lenkų: buvo kimbama net į lietuviškas pavardes – jos lenkinamos [...].“[8]

Nepaisant draudimų, seminarijoje buvo vykdoma lietuviška veikla. P. Bieliauskas aprašo tokį atvejį: „Kartą laisvu laiku „Draugijoje“ skaičiau prel. A. Dambrausko (Adomo Jakšto) straipsnį lietuvių – lenkų klausimu. Netikėtai įvirto į kambarį kun. Leonas Žebrovskis. Pastebėjęs, ką skaitau, pasiėmęs „Draugiją“ išsinešė. Po kelių dienų visiems *Ex cathedra* paskelbta, kad niekam neleidžiama skaityti laikraščių – nei lenkiškų, nei lietuviškų. [...] Klierikai vogčiomis pradėjo skaityti laikraščius. Seminarijose skaityti dienraščius buvo uždraudęs šv. Tėvas Pijus X.

Man šovė mintis – visus lietuvius klierikus (19 lietuvių, arba 34,6 proc. visų klierikų) įrašyti į Šv. Kazimiero draugiją Už sumokėtą draugijai 1,5 kap. mokestį galima buvo nusipirkti knygų už 3 rublius. Paklausinėjęs vieno kito draugo ir gavęs jų sutikimą, padariau sąrašą ir per bažnytinį dieduką Antaną Maželį nusiunčiau į Kauną kartu su pinigais.“ Sąraše buvo ir Ambraziejus Jakavonis. Be klierikų, sąraše figūravo šešių seminarijos skalbėjų pavardės[9].

Kunigas inspektorius atsiųstas knygas sulaikė ir įskundė klieriką P. Bieliauską už nelegalų knygų gabenimą. Grėsė dideli nemalonumai, bet kunigams Maliukevičiui ir Braziui užstojus ir paaiškinus kad Šv. Kazimiero draugijos tikslas yra platinti katalikiškos dvasios knygas, viskas pasibaigė laimingai.

Iš dešimties I kurse buvusių lietuvių klierikų 1911 m. Vilniaus kunigų seminariją baigė penki lietuviai: Pranas Bieliauskas, Kristupas Čibiras, Vaclovas Giedrys, Ambraziejus Jakavonis ir Jonas Mališauskas (I kurse lenkų klierikų buvo 33, seminariją baigė 10, lietuvių klierikų I kurse buvo 10, per ketverius metus atkrito 6)[10].

Kunigas Ambraziejus Jakavonis

1911 m. birželio 12 d. A. Jakavonį į kunigus Vilniaus katedroje įšventino vyskupas Augustinas Losinskis (bp. *Augustyn Łosiński*). P. Bieliauskas rašė, kad visi, baigę kunigų seminariją 1911 06 14, pasižadėjo būti ištikimais carui.

Pirmoji kunigo Ambraziejaus Jakavonio parapija buvo Gervėčiai (dabar Baltarusija, Astravo r.). Tenykštis klebonas Antanas Dalinkevičius, kilęs nuo Ukmergės, buvo silpnos sveikatos, mažai kišosi į parapijos reikalus, tad jaunam vikarui teko didelis darbo krūvis. Lietuviškos pamaldos buvo neseniai panaikintos, vikaras ėmėsi veiklos, stiprindamas lietuvių tautinę savimonę, Dėl sunkios kun. A. Dalinkevičiaus ligos rugsėjo 19 d. A. Jakavonis buvo paskirtas laikinai eiti klebono pareigas. 1912 m. jis parapijos lietuviams pradėjo laikyti pamaldas gimtąja kalba, savo lėšomis samdė giedotojus, kad šie Mišių metu pagiedotų lietuvių kalba, subūrė bažnyčios chorą. 1913 m. kun. A. Jakavonis pradėjo steigti „Ryto“ draugijos skyrius.

Kas mėnesį, atvykęs į Vilnių, pripirkdavo lietuviškų maldaknygių, kitokios lietuviškos literatūros ir kalėdodamas ar lankydamas ligonius parduodavo pigiau, nei pirkdavo. Kad nepasirodytų šališkas, taip pat darydavo ir lenkams parapijiečiams, tik jiems parduodavo brangiau.

Lietuviškuose kaimuose jaunimą pradėjo mokyti lietuviškų giesmių. Kunigas nebuvo geras giesmininkas, be to, trūko patirties, tačiau kai paruošė choristus, laukė progos pagiedoti. Kai Juozas Naujalis parašė Marijos giesmę keturiems mišriems balsams, kuri pirmiausia būdavo giedama Vilniaus katedroje gegužinių pamaldų metu, ją išgirdęs kun. A. Jakavonis nupirko reikiamą kiekį egzempliorių ir išmokė savo lietuvišką chorą. Šis išmoko giedoti taip gražiai, kad lenkai ėmė pavydėti.

Kunigas lankė lietuviškus parapijos kaimus, skatino parapijiečius eiti į bažnyčią. Rūpinosi ir švietimu – skatino žmones steigti lietuviškas mokyklas, pasirūpindavo, kad jose būtų mokytojų. Vakarais mokytojai rašto mokydavo ir suaugusiuosius. Buvo rengiami klojimo teatro spektakliai, šokiai, žaidimai.

1915 m. spalio 21 d., klebonui mirus, vikaras buvo paskirtas eiti jo pareigas.

Prabėgus keleriems metams ir gen. L. Želigovskio kariuomenei užėmus Vilniaus kraštą, lietuviškumui iškilo nauji pavojai. Lenkų valdžia nepalankiai žiūrėjo į tautiškumo atgimimą, nesaugūs buvo ir kunigai. Lenkija savo reikalams ginti sukūrė pakraščių sargybą (*Straž kresowa*). Jos nariai pradėjo griauti tautinį ir tikybinį darbą. Prieš kun. A. Jakavonį buvo pradėtos skleisti melagingos, pramanytos paskalos.

1919 m. Varšuvoje buvo išleista Adomo Vankevičiaus brošiūra *Straž kresowa* („Pakraščių sargyba“). Joje buvo rašoma, dėl „ko lenkų kareivis įžengė į Lietuvą ir Baltagudiją“. Iš jos kun. A. Jakavonis sužinojo, kad lenkų kareiviams čia bus dalinama žemė. Šios informacijos kunigas nuo žmonių neslėpė, parapijiečiams atskleidė atėjūnų kėslus. Lenkams tai nepatiko. Kun. A. Jakavoniui buvo primetama, kad jis, steigdamas Varnionių bendruomenę, suagitavo žmones taip, kad į ją buvo išrinkti jis pats ir jo parinkti kandidatai, nenumatyti kandidatai lenkai. Buvo sušauktas bendruomenės

[8] Antanas Patackas, „Kunigas Ambraziejus Jakavonis“, prieiga internete: https://www.voruta.lt/kunigas-ambraziejus-jakavonis/ [žiūrėta 2023 06 30].

[9] Pranas Bieliauskas, *Iš Slabados kaimo...,* p. 133, 134.

[10] *Ibid.*, p. 154.

susirinkimas, kuriame lenkai rinko parašus po jų suredaguotu pareiškimu J. Pilsudskiui, kad valsčius nori susijungti su Lenkija ir turėti savo atstovą seime. Tokius pareiškimus pasirašė visi okupuoti kaimai. Tie pareiškimai skambėjo taip: „Garbusis Lenkijos Seime Varšuvoje! Mes, lenkai ir katalikai, prašome Jūsų, broliai, kad kuo greičiau paskirtumėt mūsų žemėje rinkimus į Seimą Varšuvoje, norime būti kartu su jumis ir vadovauti mūsų kraštui. Broliai Kristuje, ištieskite ranką, nes žūstame (*bo giniemy*).“[11]

Savaime aišku, kunigas su savo atstovais prašymą pasirašyti atsisakė, aiškindamas, kad neturi tokių įgaliojimų. Prieš kunigą prasidėjo arši agitacija.

Gruodžio 11 d. lenkų žandarų ir agitatorių suvarytas Vilniaus apskrities „kaimiečių

suvažiavimas“ „lenkų, lietuvių ir gudų vardu“ turėjo nubalsuoti lenkų pareiškimą, jog jie norį būti prijungti prie Lenkijos, taip pat ir laišką Vilniaus vyskupui J. Matulevičiui, kad jis iš krašto parapijų pašalintų lietuvius kunigus: Navicką, Buivį, Bertulį, Čibą, Sodūną, Slabščinskį, Jakavonį, Matevičių, Bandzevičių, Michnevičių ir kitus[12].

1921 m. Gervėčiuose buvo uždrausta giedoti lietuviškai, o kitų metų gruodžio viduryje uždaryta „Ryto“ mokykla. Tačiau lietuviai nenurimo. Jie įkūrė lietuviškas mokyklas su vakariniais kursais suaugusiems kituose kaimuose, kūrė Šv. Kazimiero draugijos skyrius, blaivybės draugijas.

Tų metų balandžio 20 d. apie dvidešimt ginkluotų vyrų, vadovaujamų puskarininkio Visockio, apsupo kleboniją ir be raštiško leidimo atliko kratą, ieškodami kunigą kompromituojančios medžiagos.

A. Jakavonis neteisėtus veiksmus užprotestavo, kariai išvyko iš klebonijos, tačiau netrukus grįžo su įgaliojimais atlikti kratą ir kunigą suimti. Pateikė ir kaltinimus.

Po kratos pasiėmė rastą legaliai leidžiamą spaudą, suėmė kunigą ir su dvidešimties žandarų palyda išsivežė į Vilnių. Prokuratūroje buvo apklaustas, jam pateikti kaltinimai: a) kun. A. Jakavonis, važinėdamas pas žmones, jiems sakęs, kad lenkai čia neužsibus, juos išvarys lietuviai su vokiečiais; b) plėšė lenkiškas maldaknyges ir neklausė lenkų išpažinčių; c) iš sakyklos burnojo prieš lenkų valdžią ir kariuomenę; d) teigė, kad Lenkija turinti daug skolų, tad apkrautų gyventojus mokesčiais, tuo tarpu Lietuva skolų neturi; e) aiškino, kad žemė vietiniams gyventojams nebus dalinama, tik atvykusiems iš Lenkijos; platina lietuviškus laikraščius.

Po apklausos buvo paleistas ir apgyvendintas privačiai, prižiūrimas policijos.

Nesulaukę sugrįžtant nuodėmklausio, parapijiečiai užvertė Vilnių prašymais su daugybe parašų, nepaisant skirtingų tautybių, su prašymu kunigą paleisti. Jie kunigą užstojo kaip gerą ir teisingą. Po kelių savaičių jis sugrįžo, tačiau nebuvo paliktas ramybėje.

1923 m. jam vėl buvo priekaištaujama, jog meldėsi už Lietuvos kariuomenės sėkmę kovojant su lenkais. J. E. vyskupas Jurgis Matulevičius (Matulaitis) turėjo rūpesčių ginant A. Jakavonį ir kitus lietuvius.

Mokyklų Inspektoratas Romos katalikų Vilniaus Konsistorijai pranešė, kad „1923 m. vasario 17 d. kun. A. Jakavonis Gervėčiuose aukojo iškilmingas Mišias Lietuvos nepriklausomybės dienos 5-ųjų metinių proga ir privertė į jas atvykti vaikus iš aplinkinių kaimų. Tokias kunigo Jakavonio kalbas per lietuvišką provokaciją Lenkijai patekus į neutralią juostą Mokyklų Inspektoratas vertina kaip nelojalumą, vaikų įtraukimas į politiką yra nepedagogiškas. Žmonės kalba, kad pamaldos buvo laikomos ir už Lietuvos kariuomenės sėkmę [...]. Mokyklų Inspektoratas prašo kun. Jakavonį iškelti į kitą parapiją.

Jeigu Inspektorato prašymas nebus patenkintas, pastarasis prašys visuomenės [...] poveikio, už pasekmes atsakys Konsistorija“, – rašoma laiške[13].

1927 m. spalio 4 d., valdant metropolitui Romualdui Jalbžykovskiui (*Romuald Jałbrzykowski*), kunigas su daugeliu kitų kunigų bei pasauliečių lietuvių buvo suimtas ir įkalintas Lukiškių kalėjime. Tų pačių metų gruodžio 15 d. metropolitas raštu prašė prokuratūros paleisti kunigą į laisvę.

Prokuratūra sutiko patenkinti šį prašymą su sąlyga, kad A. Jakavonis negrįš į Gervėčius. Prokurorui buvo išsiųstas tokio turinio laiškas: „Ponui Prokurorui prie Vilniaus apylinkės teismo. Šiuo Kurija maloniai praneša, kad kunigas Ambraziejus Jakavonis 1927 gruodžio 21 d. paskirtas į Kliukščionis,

Švenčionių apygarda. Į Kliuščionis išvažiuos šiandien, t. y. [1927] gruodžio 21 d. ir po keleto dienų nuvažiuos į Gervėčius pasiimti daiktų. Kurijos Kancleris X. A. Savickis.“[14]

Čia jis užsibuvo neilgai, apie metus, bet ir per tokį trumpą laikotarpį įgijo didelį žmonių pasitikėjimą. 1928 m. rugpjūčio 27 d. parapijiečiai kreipėsi į arkivyskupą prašydami nekelti A. Jakavonio į kitą parapiją, nes jis gerai atliekąs savo pareigas ir netgi padedąs gyventojams pinigais statyboms.

Švenčionėliuose

Nepatenkinti susiklosčiusia situacija 1928 m. balandžio 25 d. Vilniaus lietuviai parašė skundą Popiežiaus nuncijui Varšuvoje (esmė išdėstyta šešiuose punktuose). Pateiksiu čia ištrauką iš jo: „Sunki ir vis blogėjanti Lietuvos katalikų padėtis

[11] J. O., „Głosy Ziemi Synów“, *Dziennik Wileński*, 1919, Nr. 59, p. 3.

[12] Algimantas Liekis, „II Rytų Lietuvos pavergtųjų lietuvių kančios kronikos dalis“, p. 57.

[13] „Do Konsystorza Rzymsko-Katolickiego w Wilnie“, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), F-318, ap. 19063, l. 4.

[14] *Ibid.*, l. 53.

Rytų Lietuvoje, esančioje Lenkijos valdžioje, Rytų Lietuvos visuomenei kelia rimtą susirūpinimą ir verčia mus, kaip šios šalies Lietuvos atstovus, kreiptis į Jūsų Ekscelenciją su prašymu atkreipti dėmesį į lietuvių katalikų poreikius bei skriaudas Vilniaus ir Lomžos diecezijose.

Visa eilė J. E. Vilniaus arkivyskupo R. Jalbžykovskio priemonių lietuvių katalikų klausimu įtikino lietuvius, kad arkivyskupas R. Jalbžykovskis nėra nešališkas pastorius, o tik lenkinimo vykdytojas mūsų krašte, lietuvių skriaudėjas (*nie jest pasterzem bezstronnym, a tylko krzewicielem polskości w kraju naszym z krzywdą litewską*). Dėl anksčiau paminėtų priežasčių vardiname šiuos faktus:

1. Perimdamas valdžią J. E. Vilniaus arkivyskupas sukūrė arkidiecezijos aparatą tik iš lenkų kunigų; Metropolijos kurijoje, Kapituloje nei teisme nėra nė vieno lietuvio kunigo.

2. Mišriose Švenčionių, Adutiškio, Rodūnės parapijose arkivyskupas pakeitė pamaldų tvarką lietuvių nenaudai. Pirmose dviejose parapijose įvestos dalinės pamaldos, nors tose parapijose lietuvių yra daugiau [...].

3. J. E. arkivyskupas, neduodamas raštiškų nurodymų, žodžiu verčia klebonus įvesti lenkiškas pamaldas tose parapijose, kuriose iki šiol jos nebuvo praktikuojamos dėl mažo lenkų skaičiaus, kai kada kelių šeimų, dar suprantančių lietuviškai [...].

4. Be rimtų kanoninių priežasčių buvo perkelti iš lietuviškų parapijų į slaviškas patyrę klebonai, kurie su pasišventimu dirba dvasinį ir švietėjišką darbą tarp savo tautiečių. Toks likimas ištiko: kun. I. Kuzminskį, kurį iš Nočios iškėlė į Krypną, kun. A. Michailą (iš Kaltanėnų į Slabadą), kun. A. Jakavonį (iš Gervėčių į Kliuščionis), kun. M. Pšemeneckį (iš Lazdūnų į Užberžes).

Dėl šių išvardintų perkėlimų lietuviams susidaro įspūdis, kad į blogesnes ir nelietuviškas parapijas perkeliami lietuviai kunigai, kurie uoliai dirbo savo poste, ir nubuvo perkelti tie kunigai, į kuriuos palankiai žiūri arkivyskupas ir kurie mažiau pasišventę dirba savo parapijose. [...]

6. Perkeldamas nusipelniusius lietuvius kunigus iš lietuviškų parapijų į nelietuviškas arkivyskupas teisinasi, kaip kartais tenka girdėti, kad tai pasaulietinės valdžios reikalavimas. Taip buvo perkeliant kun. Šimašių iš Dūkšto, kun. A. Michailą iš Kaltanėnų, kun. A. iš Gervėčių, kun. J.Karvelį iš Valkininkų. Lietuvių visuomenė negirdėjo apie tai, kad arkivyskupas tvirtai gintų nekaltus kunigus [...]."

Laikinojo Lietuvos komiteto Vilniuje vardu pasirašė pirmininkas K. Stašys, vicepirmininkas P. Karazija, iždininkas V. Budrevičius ir sekretorius R. Mackevičius[15].

Nežinia koks buvo (jei buvo) atsakymas išnagrinėjus šį skundą. Šiaip ar taip, 1928 m. rugpjūčio mėnesį kun. A. Jakavonis sutiko važiuoti į mišrią Švenčionėlių parapiją, kurioje tarnauti atsisakė aštuoni kunigai. Nuvykęs į Gervėčius sutvarkyti reikalų sulaukė grasinimų areštu, jei dar kada pasirodys šioje parapijoje ir kalbėsis su žmonėmis.

Švenčionėliuose buvo tokia padėtis: nuo 1915 m. veikusi lietuvių mokykla 1924 m. buvo uždaryta. Lietuvybės išsaugojimu ėmė rūpintis Švenčionių „Ryto" draugijos skyrius Švenčionėliuose. Draugijos pastangomis ir lėšomis veikė privati pradinė mokykla ir skaitykla.

Susikūrė Šv. Kazimiero draugija. Jos veikla rūpinosi čia atvykęs kun. A. Jakavonis.

1934 m. vietos lietuvių pastangomis, kunigų A. Jakavonio ir K. Pukėno dėka ir talkinant parapijiečiams, pastatyti mediniai lietuvių Tautos namai. Jų statybą dviem trečdaliais finansavo kun. A. Jakavonis, vienu trečdaliu kun. K. Pukėnas. Augant gyventojų skaičiui, Janas, energingas Vilniaus krašto patriotas kunigas A. Jakavonis gavo leidimą statyti naują bažnyčią. Parengtas projektas (archit. Janas Borovskis (1890–1966) ir padėti pamatai. Bažnyčioje atliekamos pamaldos, sakomi pamokslai, ir choras giesmes giedojo lietuviškai.

Klebono Ambraziejaus Jakavonio pastangomis 1929 m. pradėta statyti mūrinė trijų

navų bažnyčia. Parapijiečiai laukuose rinko ir vežė akmenis, mūrijo šventyklos pamatus,

kurie buvo padėti jau 1932 m.

Kun. A. Jakavonį perkėlus į Eitminiškių parapiją, statybos darbus baigė kun. K. Pukėnas.

Čia vėl susilaukė priekaištų, atseit, lietuvių reikalais rūpinosi labiau nei lenkų[16].

Paskutinė parapija

1938 m. kun. Jakavonis buvo iškeltas į Eitminiškes (Kalvarijų dekanatas). Jo iškėlimo iš Švenčionėlių priežastis ir buvo tie baigiami statyti Tautos namai. Tai buvo lenkų ir jų dvasinio vadovo arkivysk. Jalbžykovskio „atpildas" kun. A. Jakavoniui už tai, kad lietuviškai veiklai buvo sukurtas patogus, jaukus židinys.

Parapija buvo menkutė, grynai lenkiška, bet kunigui nieko netrūko, turėjo ir santaupų, nes paremdavo brolis iš Amerikos. Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą, kun. A. Jakavonis tame kaime norėjo atidaryti didelę parduotuvę, tačiau brolis, lengvai gavęs turtą, lengvai ir išeikvojo. Parduotuvė subankrutavo.

[15] „Skarga Litwinów Wileńskich (Memoriał Komitetu Litewskiego w Wilnie, złożony Nuncjuszowi papieskiemu w Warszawie)", *Przegląd Wileński*, 1928, Nr. 9, p. 2, 3.

[16] Plg. Nadežda Spiridovienė, „Švenčionėliai", *Sandrava*, 2017, Nr. 1 (67), p. 15–16; Ramunė Čeburčenko, „Švenčionėlių Švč. Mergelės Marijos Sopulingosios bažnyčios 60-metis: skausmų, netekčių ir džiaugsmų metas", *Voruta*, 2019, Nr. 12, p. 7.

Anuometinė bažnytinė valdžia (konkrečiai – Kalvarijų dekanatas) rūpinosi blaivybės draugijų kūrimu. Kai kurios jų buvo įkurtos dar 1926 m. (pvz., Šilėnuose). Dekanatas buvo išsiuntęs jam pavaldžių bažnyčių klebonams raštą, prašydamas surašyti kada buvo įkurta blaivybės draugija, kiek narių (atskirai vyrų ir moterų) ji vienija. Neseniai į Eitminiškių parapiją atvykęs kun. A. Jakavonis atsakė: „Gerbiamam Kalvarijų dekanato Vilniuje Kunigui Dekanui. Atsakydamas į Metropolito Kurijos š. m. rugpjūčio 15 d. laišką Nr.161 [...] pranešu, kad Eitminiškių parapijoje Blaivybės draugijos iki šiol nėra, yra organizavimo stadijoje. Savo veiklą Blaivybės draugija pradės po pastoralinės vizitacijos kalėdojimo metu 1938 metais." Draugijos nebuvo ir gretimose Nemenčinės bei Sužionių parapijose, o ir pačioje 1936 m. įkurtoje Kalvarijų parapijos draugijoje tebuvo tik 7 nariai (2 vyrai ir 5 moterys). Palyginimui: Paberžės parapijoje (draugija įkurta 1930) buvo 190 narių (35 vyrai ir 155 moterys)[17].

1939 m. birželio 7 d. Eitminiškių klebonas A. Jakavonis prašė Vilniaus metropolijos Arkivyskupo dėl sveikatos būklės perkelti į laisvą Strūnaičio (Švenčionių r.) klebono vietą[18].

1941–1944 metų karui Lietuvoje artėjant prie pabaigos, kunigo lietuvio padėtis buvo gana sunki. Prieš lietuvius veikė Armijos Krajovos (AK) būriai. Klebonas buvo gavęs įsakymą nutraukti pamaldas lietuvių kalba, ką jis ir padarė, tačiau padėtis nepagerėjo.

Buvęs Eitminiškių mokyklos mokytojas (nuo 1943 metų) Vytautas Rėkus, bendravęs su kunigu, pasakojo, kad sekmadieniais ir šventadieniais eidavo į bažnyčią pasimelsti. Lietuvių balsai buvo puikūs, giesmės skambėdavo už kaimo ribų. Vargonininkas bandė sutrukdyt giedoti lietuviškai, tačiau parapijiečiai nekreipė į tai dėmesio. Klebonas gailėjo vargonininko: „Ką gi jis, vargšas, darytų, jei aš jį atleisčiau iš bažnyčios? Kur jis pasidėtų su savo vaikais?"

Gavęs klebono kvietimą apsilankyti, mokytojas mielai tai padarė. Kunigas jam paliko malonų įspūdį. „Paskubomis priėjau prie kun. A. Jakavonio, kuris pasveikino mane abiem rankomis, ir iš karto pajutau nuoširdumą jo šypsenoje. [...]

Kun. Jakavonis atrodė vidutinio ūgio, sportiškos laikysenos, bent dvidešimt metų tarnavęs Dievui dvasiškis – tai galima buvo pastebėti jo kalboje ir laikysenoje, elgesyje. Tai vienas iš tų, kurie suartina žmogų su Dievu ir padeda pajusti Jo saugumą. Jokiu būdu neleido pasijusti žemesniu, mažiau suprantančiu ar išsilavinusiu. Už mano kai kurias pažiūras apkaltino jaunyste ir patyrimo stoka. Švara ir tvarka jo namuose – tai pavyzdys parapijiečiams. Laikė savo pareiga tarnauti žmonėms, nepaisant jų įsitikinimų nei tautybės. Buvo visiems vienodai geras, teisingas, palankus ir paslaugus. [...] Turiu pripažint, kad kun. Jakavonis lenkiškai kalbėjo taisyklingiau nei vietiniai (*tuteišiai*). Toks jis buvo griežtas sau, tik netoleravo vagių ir žmogžudžių."[19]

„Raportas Nr. 7"

Antilenkiška kunigo veikla aprašyta Vilniaus apygardos vyriausybės delegato 1943 metų pirmo ketvirčio ataskaitoje Varšuvos valstybės krašto delegatui (*Delegaturze Rządu na Kraj w Warszawie*):

„Iki 1943 m. sausio pabaigos truko lenkų perkėlimas iš kai kurių Vilniaus krašto vietų, kuris prasidėjo praėjusių metų gruodžio viduryje. Keli tūkstančiai lenkų ūkininkų iš Riešės, Paberžės, Maišiagalos valsčių, buvo iškeldinti.

Trėmimas, matyt, nebuvo pagrįstas jokiu Vokietijos ar Lietuvos valdžios įsakymu. Tai padarė vietinė Lietuvos policija, sudaryta iš imigrantų. Lenkai buvo žiauriai išmesti, atėmus iš jų turtą, gyvulius, grūdus ir asmeninius daiktus. Į jų vietą buvo atvežti smulkūs ūkininkai ar bežemiai Lietuvos valstiečiai, kuriems nemokamai atiduota visi Lenkijos ūkiai. Bet kokius bandymus

išsaugoti turtą ir paslėpti nuo artimesnių ar tolimesnių kaimynų įnirtingai trukdė policija ir atvykę lietuviai. Šioje akcijoje labai uoliai su policija bendradarbiavo Paberžės valsčiaus Eitminiškių klebonas, žinomas Lietuvos šovinistas, kadaise Vilniaus arkivyskupo pastebėtas už kraštutinį šovinizmą.

Šis kunigas, Ambraziejus Jakavonis, savo uolumu nuėjo taip toli, kad pats nurodė policijai vietas, kur buvo paslėpti smurto būdu išvarytų lenkų daiktai, taip prisidėdamas prie visiško savo lenkų parapijiečių žlugdymo."[20]

Eilučių autorius žeria daugiau kaltinimų: „Beje, prieš karą kun. Jakavonis buvo žinomas dėl savo nelojalumo Lenkijai, pavyzdžiui, kad įtikino šauktinius vengti karo tarnybos ir pabėgti nuo šaukimo į užsienį, Lietuvą [...]. 1942–1943 m. jis persekiojo buvusias lenkų mokytojas Juzefą Sankovską (Józefa Sankowska) ir Budrevičuvną (Budrewiczówna), gyvenusias Avižonyse (?) (Owsianiki), įtardamas jas vykdant slaptą mokymą.

Tęsinys kitame numeryje

[17] „Proboszcz R-K Kościoła Parafjalnego w Jączmieniszkach dn. 8 sierpnia 1937 r. Nr. 219. Do Przewielebnego Księdza Dziekana Kałwaryjskiego w Wilnie", LMAVB RS, F-318, ap. 19063, l. 1, 3.

[18] „Eitminiškių klebono A. Jakavonio 1939 06 07 raportas Vilniaus metropolijos Arkivyskupui", LMAVB RS, F-318, ap. 5709.

[19] Vytautas Rėkus, „Auka", *Voruta*, 1993, bal. 22–28, p. 4.

[20] Roman Korab-Żebryk, *Biała księga w obronie Armii Krajowej na Wileńszczyznie*, Lublin, 1991, p. 85.

Garbės piliečio monsinjoro V.P. Rūko portretas perduotas savivaldybei

Nuotraukoje: Trakų rajono garbės piliečio monsinjoro V. P. Rūko portretas nuo šiol bus eksponuojamas savivaldybėje. Iš kairės – vicemeras J. Kietavičius, mero patarėja J. Sajavičienė, meras A. Šatevičius, vicemerė J. Abucevičienė, R. Rūkas, S. Matulionis, A. Traubas, V. Januškevičius, K. Matulionienė, Kultūros skyriaus vedėja A. Baltutienė, Tarybos narė I. Židonytė.

Šiandien Trakų rajono savivaldybės meras Andrius Šatevičius priėmė ypatingą misiją – Trakų rajono garbės piliečio monsinjoro Vytauto Pranciškaus Rūko portretą. Portretas bus eksponuojamas savivaldybės Didžiojoje salėje, kur vyksta Tarybos posėdžiai, svarbūs sutikimai, konferencijos.

„Iš paveikslo į mus žvelgiantis monsinjoras tikrai palies širdis. Jis buvo labai mylimas ir gerbiamas, daug nusipelnęs kraštui, šaliai, visuomenei žmogus. Tai viena iš legendinių Trakų asmenybių“, – sakė meras, paveikslą priimdamas iš monsinjoro sūnėno gydytojo Rimanto Rūko, dirbančio ir gyvenančio Norvegijoje, rankų.

Monsinjoro portretas yra ir didelės meninės vertės darbas, jo autorius – žymus šalies dailininkas prof. Antanas Kmieliauskas. Abi iškilias asmenybes supažindino „Vorutos“ istorijos žurnalo ir Trakų rajono laikraščio „Trakų žemė“ redaktorius Juozas Vercinkevičius. Jo iniciatyva paveikslas yra perduotas eksponuoti savivaldybėje. Tai bene vienintelis atvejis šalyje, kai taip yra pagerbiamas kraštui nusipelniusio žmogaus atminimas.

Prof. A. Kmieliauskas ne vienerius metus artimai bendravo su monsinjoru ir jo noru sukūrė skulptūrą „Gerasis Ganytojas“, kuri pastatyta Trakų bazilikos šventoriuje.

Perduodant monsinjoro V. P. Rūko portretą dalyvavo meras A. Šatevičius, vicemerai Jolanta Abucevičienė, Jonas Kietavičius, mero patarėja Jovita Sajavičienė, kiti savivaldybės atstovai, parapijiečiai Stanislovas Matulionis su žmona Kazimiera, Vytautas Januškevičius.

Monsinjoras V. P. Rūkas išėjo į anapilį prieš trejus metus. Trakų parapijoje jis gyveno ir dirbo net 54 metus. Jis ilgus metus saugojo neįkainojamą, Trakų bazilikoje paslėptą ir vėliau ateities kartoms perduotą lobyną – Trakų Dievo Motinos – Lietuvos globėjos – karūnas ir kitus bažnyčios reliktus. Monsinjoro iniciatyva buvo užmegzta tarptautinė partnerystė su Vokietijos miestu Reine ir jos dėka įgyvendinti reikšmingi kultūros, švietimo, socialinės srities projektai. V.P. Rūkas buvo Trakų krašto žmonių širdžių monsinjoras, išminties, santarvės simbolis.

Trakų rajono savivaldybė šiemet vienai iš Trakų gatvių suteikė V. P. Rūko vardą, yra parėmusi knygų apie monsinjoro gyvenimą ir veiklą leidybą.

Trakų rajono savivaldybės informacija
Sigitos Nemeikaitės nuotr.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Maskvos patriarchatas – prieš baltarusių graikų apeigų katalikų bažnyčią

Dr. Aleksandras ADAMKAVIČIUS,
Vilnius

Apie tai pareiškė baltarusių stačiatikių bažnyčios tarnas (BSB) egzarchas metropolitas Benjaminas susitikime su Popiežiaus pasiuntiniu arkivyskupu Klaudijum Gudžeročiu (Claudio Gugerotti), kuris Popiežiaus Pranciškaus paskelbtas kardinolu.

Proteste parašyta, kad ypatingas dėmesys buvo skirtas 2023 m. kovo 30 d. Popiežiaus sprendimui Baltarusijoje įsteigti Apaštališkąją administraciją Bizantijos apeigų tikintiesiems. Pagal Romos katalikų bažnyčios kanonų teisės kodekso normas (371 kanono 2 dalis) Apaštališkoji administracija savo statusu prilygsta vyskupijai, kuri savo ruožtu numato hierarchijos nustatymą ir vyskupos įšventinimą. Apaštalinis administratorius turi vyskupo rangą. „Priimtas sprendimas dėl Baltarusijos graikų katalikų sukėlė nuostabą Baltarusijos Respublikos ortodoksams, nes šis sprendimas neprisideda prie taikos Baltarusijos žemėje įtvirtinimo, o, priešingai, gali sukelti įtampą tarpreliginiuose santykiuose Baltarusijoje. BSB apie tai oficialiai pranešė Romos katalikų bažnyčios atstovams“, – rašoma komunikate.

Aiškindamas Popiežiaus sprendimo Rytų apeigų Romos katalikų bendruomenėms Baltarusijos Respublikoje suteikti Apaštališkosios administracijos statusą priežastis, arkivyskupas Klaudijus Gudžerotis pažymėjo, kad tai tiesiogiai susiję su įvykiais Ukrainoje. Dar visai neseniai Baltarusijos graikai katalikai, besiruošiantys tapti kunigais, buvo rengiami religinėse mokymo įstaigose – daugiausia Vakarų Ukrainos teritorijoje; Ukrainos graikų katalikų vyskupai įšventino kunigus ir diakonus Baltarusijos graikų katalikų bendruomenėms. Kadangi tiesioginiai ryšiai tarp Ukrainos ir Baltarusijos graikų katalikų tapo neįmanomi nuo 2022 m. vasario mėnesio, Popiežius nusprendė Baltarusijos graikų katalikams nustatyti specialų kanoninį statusą, suteikiantį jiems nepriklausomybę nuo graikų katalikų hierarchijos Ukrainoje, įsteigiant jiems Apaštališkąją administraciją.

Baltarusių stačiatikių bažnyčia tvirtina, kad susitikimo metu arkivyskupas Klaudijus Gudžerotis pripažino, kad šiuolaikinės baltarusių graikų katalikų bendruomenės mūsų šalies teritorijoje susikūrė 1990-ųjų pradžioje ir jos nėra Bresto unijos 1596 m. unitų bažnyčios, atsiradusios Baltarusijoje, įpėdinės. BSB taip pat pažymi, kad „Baltarusijos graikų katalikų bendruomenės praktiškai neturi potencialo vystytis Baltarusijos Respublikoje“. Šia proga BSB taip pat primena, kad Baltarusijos graikų katalikų apaštališkasis administratorius kunigas Sergejus Hajekas (Siarhei Hayek) yra lenkų tautybės, buvo pakrikštytas pagal lotyniškas apeigas ir priklauso marijonų vienuolijų ordinui. BSB nurodė, kad Klaudijus Gudžerotis patikino metropolitą Benjaminą, kad Vatikanas neketina įšventinti dabartinio apaštališkojo administratoriaus ar jo įpėdinio į vyskupų rangą. Taip pat susitikimo metu sutarta, kad naujus kunigus (kunigus ar diakonus) Baltarusijos graikų katalikų bendruomenėms ateityje įšventins Romos katalikų bažnyčios Baltarusijos vyskupijų lotyniškųjų apeigų vyskupai arba apaštaliniai nuncijai.

***

1596 m. Bresto unijos dėka sukurta graikų katalikų bažnyčia dabartinės Baltarusijos Respublikos teritorijoje egzistavo iki carinės valdžios likvidavimo 1839 m. Palenkės teritorijoje šis graikų katalikų bažnyčios tikėjimas tęsėsi iki 1876 m. XVIII–XIX amžiuje absoliuti baltarusių dauguma buvo graikų katalikai. Bažnyčia turėjo galimybę tapti tautine bažnyčia, nes

atskyrė baltarusius ir nuo lenkų, ir nuo rusų. Galicijoje, kur Austrijos imperijoje buvo išsaugotas unionizmas, ši bažnyčia sukūrė stiprią paramą pilietinei visuomenei ir nacionaliniam ukrainiečių judėjimui. Sekuliarizuotoje posovietinėje Baltarusijoje atgimusi graikų katalikų bažnyčia netapo masiška. Oficialioji stačiatikybė liko Maskvos kontroliuojama ir neseniai virto ideologine diktatūros struktūra, o katalikai, protestantai ir graikų katalikai išlaiko nepriklausomybę nuo valstybės.

***

Baltarusijos Liaudies Respublikos taryba protestavo prieš tokį metropolito Benjamino ir stačiatikių bažnyčios elgesį. Ji pareiškė:

RUSŲ STAČIATIKIŲ BAŽNYČIA YRA PAGRINDINIS TARPRELIGINĖS ĮTAMPOS BALTARUSIJOJE ŠALTINIS (BNR TARYBOS PAREIŠKIMAS)

Baltarusijos Liaudies Respublikos taryba smerkia Rusijos stačiatikių bažnyčios kišimąsi į kitų Baltarusijos religinių bendruomenių veiklą, įskaitant Rusijos stačiatikių bažnyčios bandymus sutrukdyti Baltarusijoje sukurti Apaštališkąją administraciją Bizantijos apeigų tikintiesiems. Baltarusija tradiciškai buvo religinės tolerancijos ir taikaus skirtingų religinių bendruomenių sambūvio vieta: graikų katalikų daugumos, taip pat Romos katalikų, stačiatikių ir protestantų mažumų, taip pat nekrikščioniškų mažumų. Šiai religijai pirmiausia atstovauja musulmonai ir žydai, kurie rado prieglobstį Baltarusijoje. Tolerancija ir pagarba įvairioms religijoms buvo, yra ir išliks viena pagrindinių Baltarusijos žmonių vertybių. Pagrindinis tarpreliginės įtampos šaltinis Baltarusijoje yra Rusijos stačiatikių bažnyčia, kurią XIX amžiaus pirmoje pusėje prievarta įteisino baltarusiai, o dabartine forma ji susiformavo stalininėje SSRS 1943 m. ir šiandien atstovaujama

Susitikimas su ortodoksų metropolitu Veniaminu. Iš kairės: apaštališkis nuncijus Baltarusijoje arkivyskupas Ante Jozič, Rytų bažnyčios kongregacijos vadovas kardinolas Claudio Gudžerotti, metropolitas Veniaminas

Iš kairės: Baltarusių Graikų katalikų bažnyčios ordinarijus archimandritas Siargejus Gajekas, Slovakijos Graikų katalikų bažnyčios vyskupas Milanas Lechas; iš dešinės: Baltarusių katalikų bažnyčios konferencijos pirmininkas Vitebsko vyskupas Alegas Butkevičius, Rytų bažnyčios kongregacijos vadovas kardinolas Klaudio Gudžericci

Baltarusių Graikų katalikų bažnyčios ordinarijus archimandritas Siargejus Gajekas tarp kitų Baltarusių katalikų bažnyčios vyskupų. Iš kairės: Archimandritas Siargejus Hajekas, Minsko-Mogiliovo vyskupas augzilaras Jurijus Kasabuckis, Minsko-Mogiliovo mitropolitas emiritas arkivyskupas Tadeušas Kondrusevičius, Minsko-Mogiliovo mitropolitas arkivyskupas Juozas Stanevskis, Gardino vyskupas Aleksandras Kaškevičius, Baltarusių katalikų bažnyčios konferencijos pirmininkas Vitebsko vyskupas Alegas Butkevičius, Minsko-Mogiliovo vyskupas emeritas Kazimieras Velikaselcas, Minsko-Mogiliovo vyskupas augzileras Aleksandras Jaševskis

nepriklausomo egzarchato netikru pavadinimu – „Baltarusijos stačiatikių bažnyčia“.

Veikdama Baltarusijos teritorijoje, ši organizacija pirmiausia pasireiškė ne kaip bažnyčia, o kaip Rusijos kolonijinė institucija, rusinimo ir spaudimo tradicinėms Baltarusijos krikščionių bažnyčioms priemonė, kuriai nepriklauso net pati Rusijos stačiatikių bažnyčia. Sovietmečiu Rusijos stačiatikių bažnyčia buvo totalitarinio sovietinio režimo instrumentas rankose, vykdžiusiose baltarusių etnocido politiką ir politinį terorą prieš bet kokius disidentus. Daugelis stačiatikių bažnyčios hierarchų buvo SSRS nusikalstamos KGB organizacijos darbuotojai ir tebėra Lukašenkos ir Putino Rusijos autoritarinių režimų specialiųjų tarnybų agentai. Šiuolaikinėje Baltarusijoje stačiatikų bažnyčia yra vienas iš ideologinių A. Lukašenkos režimo ramsčių ir naudojasi nepagrįstomis autoritarinės Lukašenkos valstybės privilegijomis, o daugelis kitų Baltarusijos krikščionių bažnyčių kenčia nuo diskriminacijos, turto konfiskavimo ir represijų prieš kunigus. Baltarusijos autokefalinė stačiatikybė, kuri yra tikra vietinių stačiatikių tradicijų tąsa baltarusių žemėse nuo viduramžių ir daugelį metų buvo ir tebėra viena iš daugelio tremtyje gyvenančių baltarusių dvasinių atramų, Baltarusijoje priversta egzistuoti ypač sunkiomis sąlygomis, yra persekiojama.

Priešingai krikščioniškojo mokymo pagrindams, vadinamoji „Baltarusijos ortodoksų bažnyčia“ nesmerkia smurto, žmogžudysčių ir kankinimų, už kuriuos atsakingas Lukašenkos režimas. Atvirkščiai, iš Baltarusijos Rusijos stačiatikių bažnyčios egzarchato gretų sistemingai ir tikslingai išstumiami kunigai ir aktyvistai, kurie laikosi sąžiningų krikščioniškų ir net demokratinių probaltarusiškų pozicijų. Dešimtmečius Rusijos stačiatikių bažnyčia indoktrinuoja stačiatikius baltarusius rusų nacionalizmo ir „rusiškojo pasaulio“ dvasia. Rusijos stačiatikių bažnyčia iškalbingiausiai išreiškė savo esmę dabartinio Rusijos ir Ukrainos karo kontekste. Rusijos stačiatikių bažnyčios ir jos Baltarusijos eksarchato vadovybė atvirai palaiko Rusijos karinę agresiją ir laimina Rusijos įsibrovėlius, vykdančius karo nusikaltimus Ukrainos teritorijoje. Buvo matyti, kad vadinamosios BOC struktūros renka materialinę pagalbą Rusijos agresoriams. Baltarusijos Rusijos stačiatikių bažnyčios eksarchato veiklą būsimoje demokratinėje Baltarusijoje turėtų atidžiai tirti teisėsaugos ir konstitucinės tvarkos organai. Maskvos patriarchato vadinamoji „Baltarusijos stačiatikių bažnyčia“ yra atsakinga už ekstremistinės antivalstybinės ideologijos propagavimą, Rusijos agresijos Ukrainoje ir diktatorinio režimo Baltarusijoje palaikymą. Tradicinės Rytų apeigų Baltarusijos bažnyčios, įskaitant Baltarusijos graikų katalikų bažnyčią, Baltarusijos autokefalinę stačiatikių bažnyčią, turi visišką teisę savarankiškai nustatyti savo vidinę organizacinę struktūrą ir turėtų gauti visą būsimos demokratinės Baltarusijos valstybės paramą kaip institucijos, kurios formuojasi, istorinę ir dvasinę vertę. ■

Aštuonioliktą kartą vykusios Gyvosios archeologijos dienos lankytojus perkėlė į kitus laikus

Neringa TUŠKEVIČIENĖ,
Kernavė

Jau aštuonioliktą kartą Kernavėje (Širvintų rajonas) vyko tarptautinis eksperimentinės archeologijos festivalis „Gyvosios archeologijos dienos Kernavėje“. Jį tradiciškai organizuoja Kernavės archeologinės vietovės muziejaus darbuotojai.

Didžiausias Lietuvos gyvosios archeologijos renginys vyko net keturias dienas, tad visi norintys tikrai galėjo apsilankyti ir nusikelti į praeitį šimtus, o gal net tūkstantį metų. XVIII gyvosios archeologijos festivalyje Kernavės viduramžių miestelyje lanktojai sutiko net akmens amžiaus žmonių, dalyvavo dešrų gamybos procese, ragavo prieskonius, mokėsi žiesti puodus, gaminti papuošalus ir ginklus. Čia pat žvangėjo ginklai ir vyko viduramžių egzekucijos – virte virė gyvenimas. Tarsi laiko mašina iš šių dienų lankytojai nukeliami į praeitį.

„Eksperimentinė archeologija yra neatsiejama festivalio dalis. Kaip mokslinis tyrimo metodas, eksperimentinė archeologija dažnai lieka nematoma visuomenei, tad Gyvosios archeologijos dienos yra unikali proga prisiliesti ir prie praeities, ir prie mokslo paslapčių. Šiais metais mūsų misija – įkvėpti vaikus tapti naujaisiais Lietuvos archeologais,“ – sako archeologė, festivalio organizatorė Austėja Luchtanaitė.

Viena iš įdomiausių detalių yra tai, kad visas veiksmas vyksta Kernavėje esančiame muziejuje po atviru dangumi. Mediniame, pagal archeologinius Pajautos slėnio radinius rekonstruotame miestelyje apsigyveno viduramžių amatininkai, kelioms dienoms pavertę senąją Kernavę gyvais namais.

Vyrams – vyriška veikla

Festivalio metu lankantis karių stovykloje, buvo galima pasimatuoti karių šarvus, pakilnoti kalavijus ar dalyvauti karių organizuojamose pramogose. Šių eilučių autorės brolis, gavęs kalaviju per šalmą, net susvyravo iš netikėtumo. Jis pasakojo, kad smūgis buvęs nemažas.

Labiausiai visus žavėjo viduramžių kovos, šiais metais vykusios ant imituoto tiltelio – jos surinko didžiausius žiūrovų būrius. Kovos traukė tiek mažus, tiek gyvenimo mačiusius. Beje, neapseita ir be traumų. Penktadinio kovoje buvo sužeistas karžygys, kuris išlydėtas gausiais žiūrovų aplodismentais. Žiūrovams dar kartą priminta, kad net ir su apsaugomis ginklai yra pavojingi, tad artintis prie kovojančių karžygių pavojinga.

Kita vyrus ypatingai viliojusi veikla – viduramžių bausmės. Savo kailiu buvo galima pajusti, ką reiškia, kai prie tavo sprando priglaustas kirvis, o tau skaitomas „karaliaus įsakymas“. Ne ką mažiau siaubo kėlė ir tramdomasis įrenginys. Kai rankos ir galva suspaustos, belieka vienintelė priemonė bandytis gintis – rėkti arba atsiprašinėti.

Viduramžių kasdienybė

„Eksperimentine archeologija užsiimantys mokslininkai, atlikdami įvairiausius tyrimus, sugebėjo ne tik išsiaiškinti, kaip viduramžiais gyveno lietuviai, bet ir atkūrė jų drabužius, maistą ir amatus. Nieko keista, kad festivalio ašis ir yra archajinių ir tradicinių amatų pristatymas,“ – tegia festivalio organizatoriai.

Eksperimentinės archeologijos klubo „Pajauta“, kitų organizacijų nariai ir pavieniai amatininkai, kaip ir kasmet, į festivalį atsivežė geriausius, savo rankomis atkurtus dirbinius ir įrankius, reikalingus jiems pagaminti. Lankytojai čia pat galėjo ne tik apžiūrėti mūsų protėvių papuošalus, įrankius, indus, bet ir pamatyti jų gamybos procesą. O kai kai kuriuos darbus buvo galima išbandyti patiems: žiesti puodą, susirišti apyrankę, nusivyti juostą, išsikepti duonos senovinėje krosnyje, išsivirti muilo iš pelenų ar pašaudyti iš lankų.

Orientuotasi į šeimą

Visoje festivalio teritorijoje lankytojai buvo kviečiami į įvairias edukacijas ir veiklas, bet ypatingas organizatorių dėmesys buvo skirtas šeimai. Čia derėtų akcentuoti, kad visi vaikai ir paaugliai iki 16 metų į renginį buvo įleidžiami nemokamai. Festivalyje buvo daug veiklų ne tik tėvams, bet ir mažiesiems lankytojams: archajiškų žaidimų aikštelė, kurioje jie mokėsi kovoti ir lipdyti. Patys kantriausi statė viduramžių miestą – su Kernavės piliakalniais, trobelėmis, gyventojais. Šis procesas truko visas keturias festivalio dienas.

Vaikai galėjo „pasimatuoti" archeologo profesiją: archeologų pagalba kasinėjo ir lobių ieškojo tikroje archeologinėje perkasoje. Profesionalūs animacijos kūrėjai su vaikais bandė kurti animacinį filmą apie Kernavės praeitį.

Aukštaauliai batai – vyrams

Daug atradimų patirta bendraujant su batsiuve. Asortimentas didelis – nuo mažiausių kurpaičių ir vyžų iki avalynės suaugusiems. Be abejonės, dėmesį patraukė aukštaauliai batai. Pasirodo, tokius batus avėdavo išskirtinai tik vyrai, moterų avalynė buvo žema pakulne. Tačiau moterys avėdavo ir batus-platformas. Taip taip – mados praeina ir vėl ateina.

Įspūdingai atrodė odinis, raštais papuoštas užrašų knygelės dėklas. „Oi, kaip mobiliam telefonui!" – nusistebėjo kažkas iš lankytojų. Atsegus dėklą, išsiima dailiais raštais papuošta medinė „knygelė", kurios viduje – vaškinė lentelė rašymui ir lazdelė. Tokį daiktą turėdavo tik patys turtingiausi.

Trokštantiems žinių ar peno sielai

Norintys daugiau sužinoti apie Kernavės praeitį, buvo kviečiami į mokslininkų diskusijas ir pristatymus apie mūsų protėvių buitį ir papročius, pasigrožėti atkurtais to meto apdarais – Kernavės viduramžių diduomenės kostiumų pristatymu iš projekto „Senovės Kernavė: diduomenės gyvenimas iš arčiau". Šį projektą įgyvendino VšĮ „Vikingų kaimas", bendradarbiaudamas su Kernavės archeologinės vietovės muziejumi.

Kiekvienas galėjo klausytis sau mielos, o gal ir pirmą kartą girdimos muzikos. Archajiškumo jausmą stiprino ir tai, kad muzikos buvo klausomasi tiesiog įsitaisius pievelėje – čia vyko grupių „Skylė", „Žalvarinis", „Tilidūda", viduramžiškos muzikos puoselėtojų: „Bordo Sarkany" (Vengrija), „Javaryna" (Gudija), „Lity Taler" (Gudija) koncertai.

Lietuvos himnas nuo piliakalnių

Jau tradicija tapęs Lietuvos himno giedojimas Liepos 6-ąją vyko ir ant Kernavės piliakalnių – rodos, giedojo ne tik visi susirinkusieji, bet ir mūsų protėviai. Po himno giedojimo scenoje viena kitą keitė Lietuvos scenos žvaigždės, savo dainas dovanojusios susirinkusiems.

Atskirą padėkos žodį reikėtų tarti organizatoriams ir savanoriams – visi dirbo itin nuoširdžiai ir stengėsi padėti bet kuriuo klausimu.

Autorės nuotr.

Karžygių kovos sutraukia didžiulį būrį smalsuolių. Neringos Tuškevičienės nuotr.

Kernaves šventes vaizdai

Žaidimai iš praeities. Neringos Tuškevičienės nuotr.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Lietuvių ir suomių praeities sampynos ir atspindžiai Turku mieste

Dr. Jurgita ŽĄSINAITĖ-GEDMINIENĖ,
Vilnius

Mėgstantiems keliauti ir besidomintiems įvairiais Lietuvos istorijos įrašais vertėtų aplankyti viduramžius menančią buvusią Suomijos didžiosios kunigaikštystės sostinę Turku. Suomijos pietvakariuose, prie Baltijos jūros, abipus Aurajoki upės žiočių esantis miestas pradėjo kurtis per Švedijos surengtą pirmąjį kryžiaus žygį į Suomiją, apytikriai 1155 ar 1157 m. XIII a. pabaigoje buvo pastatyta pilis ir įkurtas dominikonų vienuolynas, XIV a. pradžioje pašventinta katedra. Tuo metu Turku tapo katalikų, o nuo XVI a. antros pusės liuteronų vyskupijos, vėliau – arkivyskupijos centru. Iki XIX a. Turku buvo Suomijos administracinis ir prekybinis centras. 1640 m. čia įkurtas pirmasis Suomijoje universitetas, kuris 1828 m. perkeltas į Helsinkį. 1809–1812 m. (faktiškai iki 1819 m.) Turku miestas buvo Suomijos didžiosios kunigaikštystės sostinė[1].

Lietuviškos praeities pėdsakus galima atsekti dešiniajame Aurajoki upės krante stovinčioje seniausioje Suomijos pilyje (iškilusi 1280 m. ji ne kartą degė ir nuo pat pamatų buvo perstatyta). 1562 m. į šią pilį atvyko už Suomijos didžiojo kunigaikščio Jono Vazos (1537–1592) ištekėjusi Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Senojo (1467–1548) ir Bonos Sforzos (1494–1557) dukra, Žygimanto Augusto (1520–1572) sesuo Kotryna Jogailaitė (1526–1583). Dvidešimt penkerių metų sulaukęs Jonas Vaza dėl politinių sumetimų vedė net vienuolika metų vyresnę, jau beveik trisdešimt šešerių nuotaką iš Lietuvos. Tiesa, šios jungtuvės įvyko prieš Jono Vazos brolio Švedijos karaliaus Eriko XIV (1533–1572) valią (jis buvo uždraudęs Jonui vesti Jogailaitę, nes Lietuva ir Lenkija jau buvo okupavusios Livonijos žemes). Atšventę vestuves Vilniuje, po du mėnesius trukusios varginančios ir pilnos pavojų kelionės Jonas Vaza su savo žmona Kotryna iškilmingai atvyko į tuometinę Suomijos sostinę Turku. Kotrynos garbei čia iškart prasidėjo ir net keletą mėnesių ūžė naujosios kunigaikštienės pagerbimo iškilmės. Pasak šaltinių, kunigaikštis Jonas pilyje liepė surengti Kotrynos kraičio parodą, kurios apžiūrėti iš visų apylinkių ėmė plūsti suomių bajorai su savo šeimomis. Apie tai ir apie kitus Kotrynos Jogailaitės gyvenimo etapus išsamiai yra papasakota Rimvydo Valatkos straipsnyje „Geidžiamiausios Lietuvos istorijoje senmergės Kotrynos Jogailaitės suomiškoms vestuvėms Vilniuje – 450 metų“ (https://www.voruta.lt/gaire/svedijos-karalius-

[1] Suomijos didžioji kunigaikštystė, Rusijos imperijos autonominė dalis 1809–1917 m. Jai priklausė per 18–19 a. Rusijos–Švedijos karus nuo Švedijos atplėštos ir pagal 1809 m. Fredrikshamno taiką Rusijai atitekusios Suomijos teritorija (1811 m. prijungtos ir 1721 m. bei 1741 m. taikos sutartimis Rusijai atitekusios suomių žemės).

erikas-xiv/). Be kita ko, apie šią išskirtinio likimo moterį parašyta ne viena knyga: 2018 m. išėjo švedų kultūros istorikės Evos Mattsson biografinis veikalas apie Kotryną Jogailaitę *Furstinnan*; 2023 m. – Ilonos Skujaitės romanas *Karo nuotaka*.

Ne vieną įdomią istoriją saugo ir Turku miesto centre stūksanti katedra. Pastatyta dar XIV a. pradžioje, ji visiškai sudegė per 1827 m. kilusį gaisrą. Katedrą restauruojant, iškilo ir 101 metro aukščio laikrodžio bokštas. Prie pat katedros stovi bronzinė suomių literatūros pradininko, humanisto, reformacijos šalininko Mikaelio Agrikolos (1510–1557) statula, kurią 1952 m. sukūrė skulptorius Oskaras Jauhiaisenas. M. Agrikola panašiu metu (apie 1536–1539 m.) kaip ir Abraomas Kulvietis (1510–1545) studijavo Vitenbergo universitete, tad jiedu galėjo būti pažįstami. Be to, kai kurie senosios lietuvių literatūros tyrinėtojai[2] M. Agrikolą lygina su Martynu Mažvydu (1510–1563). M. Agrikola parengė pirmąją knygą suomių kalba *Abėcėlė* (*ABC–kiria*; išliko tik keli puslapiai), išleistą 1538–1543 m. greičiausiai Liubeke (Vokietijoje). Taip pat išleido katekizmą *Tikybos mokslo pradmenys* (*Alcu Opista Uskoon*; neišliko), *Maldyną* (*Rucouskiria Bibliasta* 1544), kurį sudaro Biblijos ir reformacijos autorių veikalų tekstai. Iš senosios graikų kalbos išvertė (naudojosi M. Liuterio vertimu) ir 1548 m. išleido *Naująjį Testamentą*. 1549 m. išėjo jo parengtos bažnytinių apeigų knygos *Krikštijimo rankvedis* (*Käsikiria Castesta*) ir *Mišios* (*Messu*), 1551 m. – *Dovydo psalmės* (*Dauidin Psaltari*). Atkreiptinas dėmesys į M. Agrikolos parengtame *Psalmyne* esantį dvieilį:

Tikriausiai išgirs suomių šneką Tas,
Kuris perpranta kiekvieno sielą.

Tie žodžiai yra artimi M. Mažvydo *Katekizmo* eiliuotosios pratarmės dvasiai.[3]

1557-ųjų pradžioje M. Agrikola, būdamas jau liuteronų vyskupu Turku mieste, paskiriamas delegatu vykti į Maskvą derėtis dėl Švedijos ir Rusijos sienų nustatymo. Misija pavyko. Tačiau kelionė atgal buvo varginanti. Matyt, dėl to M. Agrikola netikėtai susirgo ir pakeliui į namus mirė (maždaug 47 metų). Per palyginti neilgą gyvenimą M. Agrikola suomių kalba parengė apie dešimt leidinių, kurie sutilptų į maždaug 2400 puslapių. Tačiau, daugelio įsitikinimu, būtent šis „aušros šauklys“ paspartino suomių kultūros raidą. Nuo to laiko suomių kalba sparčiai vystėsi, o pati tauta darė didžiulę pažangą meno ir mokslo srityse.

Kalbant apie Turku mieste stovinčią katedrą, dera paminėti, kad tai – vienintelė viduramžių bazilika Suomijoje ir centrinė Turku liuteronų arkivyskupijos bažnyčia, taip pat dabartinio Suomijos prelato ir liuteronų arkivyskupo Tapio Luomos būstinė. Be kita ko, Turku katedroje yra palaidota nemažai garsių asmenybių. Viena iš jų – Švedijos karalienė, jau minėtos Kotrynos Jogailaitės pirmtakė, buvusi Eriko XIV meilužė, o vėliau ir jo žmona Katarina Mansdotter (1550–1612). Šios moters istorija yra labai įdomi ir spalvinga, įkvėpusi ne vieną rašytoją ir filmų kūrėją. Antai suomių klasiko Mikos Toimio Valtario (1908–1979) 1942 m. išleistame romane *Karina, Mauno duktė* pasakojama, kad būsimoji Švedijos karalienė gimė kareivio, kalėjimo prižiūrėtojo Mauno ir daržovių augintojos Ingridos šeimoje Uplande. Būdama maždaug dešimties, tapo našlaitė ir pradėjo dirbti padavėja vienoje tavernoje, o vėliau ir karališkame dvare. Tuometinis Švedijos karalius Erikas XIV, pastebėjęs patrauklią merginą, ją pamilo, su ja susilaukė kelių vaikų, o vėliau ir vedė. Visgi iš vargingos šeimos kilusios karalienės gyvenimas nebuvo itin laimingas. Šaltiniai liudija, kad karalius Erikas XIV buvo nenuspėjamas ir ūmaus būdo, nors ir vienas labiausiai išsilavinusių renesanso laikotarpio valdovų: poliglotas, puikus matematikas, karo strategas, istorijos ekspertas, liutnios virtuozas, astrologijos žinovas. Tačiau neeiliniai talentai ir gabumai karaliaus neapsaugojo nuo pamišimo – antroje gyvenimo pusėje Erikas XIV išprotėjo. Pasakojama, kad Švedijos karalius tikėjo, jog žvaigždės daro įtaką žmogaus likimui, taigi jis braižė schemas ir prognozavo ateitį. Kartą žvaigždės „parodžiusios“, kad karalystei ir karaliui gresia žūtis, ir kad dėl to bus kaltas kažin koks šviesiaplaukis didikas. Įtikėjęs tomis pranašystėmis, Erikas XIV įsakė sukapoti kelis įtakingiausios Švedijoje šeimos – Sture atstovus. Tokiu žiaurumu pasipiktino ir Švedijos diduomenė, ir karaliaus broliai, kuriuos pamišęs valdovas susodino į kalėjimą. Įpykę švedų didikai nuvertė karalių, išlaisvino jo brolius, o į jų vietą įkalino jį patį. Taip Erikas XIV buvo atskirtas nuo žmonos ir vaikų. Ilgėdamasis jų iki pat paskutinės savo gyvenimo dienos (karalius buvo nunuodytas kalėjime) rašė dienoraštį. Po vyro mirties Katarina išvyko į kaimyninę Suomiją, kur gyveno ir augino keturis vaikus. Ji buvo palaidota Turku katedroje, o jos atminimas iki šiol gerbiamas abiejose šalyse.

Seniausias Suomijos miestas Turku saugo ir daug kitų įdomių istorinių įrašų. Yra išlikęs ne vienas pasakojimas apie „Suomijos vartais į Vakarus“ vadinamą Turku uostą, mieste esantį amatininkų kvartalą, senąjį turgų, Brinkalos dvarą, XV a. akmeninę Švč. Mergelės Marijos bažnyčią ir kitas legendomis bei padavimais apipintas vietas. Visgi lietuvių keliautojas, besidomintis istorija ir ieškantis savo protėvių pėdsakų pirmiausia turėtų aplankyti viduramžišką Turku pilį ir katedrą. ■

[2] Stasys Skrodenis, „Suomių literatūros pradininkas: sukanka 425 metai nuo suomių literatūros pradininko Mikaelio Agrikolos (1510–1557) mirties“, in: *Literatūra ir menas*, 1982 m. gruodžio 25 d., p. 14.

[3] Ten pat.

Ant Neries kranto. Pajautos slėnyje

Pokalbis Kernavėje liepos 6 dieną, prasidėjus Gyvosios archeologijos dienoms, su Jadvyga Purvaneckiene, Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direktoriaus pavaduotoja, vyriausiąja muziejaus rinkinių kuratore.

Jadvyga Purvaneckienė 2012 metais

Kada viskas prasidėjo? Atrodo, kad esate gimusi ant Neries upės kranto?

Tikrai, taip, ant Neries upės kranto, Pajautos slėnyje, Semeniškių kaime, kuris seniau vadinosi Mitkiškių kaimu, nes sodybos buvo abiejose Neries upės pusėse – ir kairėje, ir dešinėje.

Rickevičių sodyboje, Rickevičių šeimoje, dar buvo brolis. Ar tai labai seni Kernavės gyventojai?

Taip, labai seni gyventojai – gyveno kaime, o vėliau kėlėsi į viensėdį. Kadangi mano senelis Antanas buvo dailidė, jis nutarė, kad geriau turėti mažiau žemės, bet gražioje vietoje gyventi ir pasistatė sodybą piliakalnių papėdėje.

Kur tuo metu buvo Semeniškės?

Pusė kilometro Neries aukštupiu.

Po to prasidėjo Kernavės aštuonmetės mokyklos lankymas?

1960 metais pradėjau lankyti Kernavės aštuonmetę mokyklą. Pabaigusi šią mokyklą, toliau mokiausi Musninkų vidurinėje mokykloje. Ją baigiau 1971 m., nes mokyklą pradėjau lankyti 6 metų, paankstintai, kažkaip neblogai sekėsi. Mokytoja paklausė mamos, ar lankysiu mokyklą. Mama sutiko, jei nebus žiemą daug sniego (tarp piliakalnių būdavo tikrai daug sniego). Žiema man buvo palanki.

Kai baigėte Musninkų vidurinę, kur tada kėlėtės?

Kelias buvo labai įdomus. Norėjau studijuoti mediciną arba žurnalistiką, kadangi vidurinę baigiau su vienu ketvertu (penkiabalėje sistemoje). Kai mokiausi, laisvu nuo mokslo metu pradėjau dirbti Vilniaus televizijos filmotekoje. Tada, pamačiusi, kad tai ne mano sritis, įstojau į Vilniaus universiteto Ekonomikos fakultetą. Pasimokiusi vienerius metus, supratau, kad šios studijos manęs nevilioja. Tada Kernavėje klebonavo N. Švogžlys-Milžinas. Jis pradėjo mane kalbinti grįžti į Kernavę, nes Trakų istorijos muziejaus Kernavės filiale nebuvo darbuotojo. Įstojau į Vilniaus universiteto Istorijos fakultetą. Grįžau į Kernavę ir nuo 1973 m. pradėjau dirbti padalinio vedėja. Tuometinė Trakų istorijos muziejaus direktorė Irena Misiūnienė sudarė sąlygas tęsti mokslą universitete (vedžiau ekskursijas šeštadieniais ir sekmadieniais). 1973 metais ištekėjau už Jono Purvanecko.

Koks tai buvo muziejus? Prisiminkite.

Muziejus buvo senojoje klebonijoje, patalpos buvo suremontuotos, bet nelabai pritaikytos muziejui. Fondų buvo nedaug, eksponatų – apie 3 000. Po truputėlį darėme ekspozicijas, stacionarias ir kilnojamas parodėles.

Dirbote vadovaujant Trakų istorijos muziejaus direktorei Irenai Misiūnienei?

Apie ją išliko labai šilti prisiminimai. Kaip direktorė, ji buvo reikli, pareiginga. Kruopštumo reikalavo iš savęs ir iš mūsų. Jos išsakytos pirmosios pamokos muziejininkystei praverčia ir dabar. Aš esu jai labai dėkinga.

Žinome, kad yra jos išleista knyga. Iki kada toks darbas tęsėsi? Kada tas piliakalnio šlaitas nugriuvo? Jūs skambinote direktorei Irenai Misiūnienei ir pranešėte?

1979 m. per pavasarinį atlydį nuslinko rytinis Mindaugo sosto piliakalnio šlaitas. Apie tai informavau direktorę I. Misiūnienę. Greitai buvo sureaguota – sudaryta komisija, kuri nurodė darbų eiliškumą piliakalnio šlaitų tvarkymo darbams. Prieš atliekant darbus, buvo nuspręsta atlikti archeologinio paminklo tyrinėjimus.

Jadvyga Purvaneckienė veda ekskursija senajame Kernavės kraštotyros muziejuje. Ir ekspozicija anų laikų.1986 metai

Buvęs direktorius Saulius Vadišis (1991-2019)

1967 Kernavės aštuonmetės mokyklos moksleivė

Tėvas Jonas ir sūnus Jonas Purvaneckai 2005 m.

1986 m. pavasarį Pajautos slėnyje, Pilies kalno papėdėje, vykdant melioracijos darbus, buvo aptikta medgrinda. Architekto, istorijos tyrinėtojo S. B. Lasavicko pastangomis (kuris tą dieną grožėjosi Kernavės piliakalniais) buvo atrastas žemutinis viduramžių miestas.

Jei mes kalbame apie Kernavę, priminkite, kaip čia, Kernavėje, 1979 m. įsikūrė prelatas Česlovas Krivaitis ir taip prasidėjo Kernavės atgimimas. Jis rūpinosi Bažnyčia, klebonijos pastatymu, parapijos stiprinimu.

Gyventojai labai vertino jo plačią veiklą. Jis atstatė apgriuvusią bažnyčios tvorą, sutvarkė kapinių vartelius, pastatė šventoriaus vartus. Buvo Milžino surinktos ir išdėliotos girnapusės, tai prelatas sumąstė tas girnapuses panaudoti dar gražesniam tikslui – pastatė paminklą-aukurą, susietą su Lietuvos krikšto tūkstantmečiu. Taip pat pastatė paminklą kunigui N. Švogžliui-Milžinui iš Kernavės apylinkėse surinktų girnapusių.

Prasidėjo naujos klebonijos statybos. Senoji klebonija buvo privatizuota, joje įkurtas Kernavės kraštotyros muziejus, o kunigams buvo paskirtas namelis, kuriame gyveno bažnyčios varpininkas, vargonininkas.

Kadangi vyko didelės statybos, jos truko trejus–ketverius metus. Daug pastangų įdėjo, statant

Šventė Kernavėje su svečiais. desinėje pirmoji Gražina Rumčikienė iš Lentvario, 2010 m.

kleboniją, Kristaus karaliaus merginų diakonių vienuolijos seserys-vienuolės. Prelatas vienuoliją įkūrė dar būdamas Vilniaus vyskupijos valdytoju.

Tada po truputėlį prie to gražaus darbo įsijungė ir Kernavės bendruomenė. Prelatas labai mokėjo bendrauti, suburti parapijiečius gražiems tikslams ir darbams.

Prelatui Česlovui Krivaičiui už nuopelnus Širvintų kraštui, už aktyvią kultūrinę, dvasinę ir visuomeninę veiklą 2000 m. buvo suteiktas Širvintų krašto garbės piliečio vardas. Jis pats subūrė grupelę iniciatyvių žmonių, kurie diskutavo, svarstė ir numatė Kernavės plėtrą, ateitį.

Bedirbant atėjo tautos atgimimo laikotarpis. 1988 m. spalio 20 d. Kernavėje buvo iškelta Lietuvos istorinė vėliava su Vyčiu. Kernavės istorijos muziejaus kiemelyje susirinko daug rajono gyventojų, svečių ir sugiedojo Maironio „Lietuva brangi".

Po vėliavos iškėlimo atėjo dideli pakitimai, prasidėjo rezervato steigimas 1990 m.?

1960 m. Kernavėje buvo įkurtas landšaftinis istorinis draustinis. 1989 m. Vyriausybė įkuria savarankišką Valstybinį Kernavės archeologijos ir istorijos muziejų-rezervatą, vadovauti paskiriamas archeologas ist. m. k. Vytautas Ušinskas.

Likimas lėmė, kad dėl sunkios ligos neilgai dirbo. Po jo vadovu tapo Saulius Vadišis. Aš buvau paskirta rezervato direkcijos rinkinių saugotoja. 2002 m. birželio 20 d. Kernavės muziejui-rezervatui suteiktas Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato statusas, o 2004 m. Kernavės archeologinė vietovė įtraukta į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą. Nuo 2020 m. Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direktoriumi tapo dr. Ramojus Kraujelis.

Kiek muziejus turi eksponatų, rinkinių?

Eksponatų skaičius išaugo nuo 3 000 iki 45000 vnt. Aš vykdau ir atsakau už muziejaus rinkinių apsaugą, apskaitą ir jų saugojimą, laiku atliekamą muziejinių vertybių konservavimą bei restauravimą, rinkinių apskaitos dokumentavimą. Šį darbą stengiuosi atlikti nuosekliai ir, kiek įmanoma, kruopščiai. Žinoma, archeologiniai radiniai kiekvienais metais papildo mūsų muziejaus rinkinius. Laikas nepaliaujamai bėga – skaičiuoja 51 darbo metus šiame muziejuje. Savo gyvenime neturėjau ir neturiu metraštininkų, kurie aprašytų nuveiktus darbus.

Apie jus žinome – vyras Jonas ir sūnus Jonas dirba gydytoju. Gyvenate Kernavėje, turite gražų namą, gamtą ir gerus bičiulius aplinkui. Ačiū už pokalbį.

Kalbėjosi Juozas VERCINKEVIČIUS

Rickevičių, Jadvygos ir Jono Purvaneckų ir Juozo Vercinkevičiaus nuotr.

Trakų istorijos muziejaus darbuotojai iš kairės Judita Tenešienė (fondų sauguotoja) ir direktorė Irena Misiūnienė (1983 m.). Iš knygos „Ją vadino Trakų karalienė", Gaires (2009 m. Vilnius)

Per plauką nuo šoko

Povilas GASIULIS,
Lietuvos pedagogas, vertėjas, Biržų rajono politinis bei visuomenės veikėjas

Pakeliui į biblioteką susitinku seniai matytą buvusį kolegą, pensininką kaip ir aš. Prisėdam skverely ant suoliuko. Pasidžiaugiam gražiu oru, geromis sinoptikų prognozėmis. Šnektelim apie perskaitytas knygas, trumpai aptariam politinius įvykius šalyje ir pasaulyje. Apie save šneka dar trumpesnė: nieko naujo, abu apysveikiai, žmonos taip pat.

– Rutina, ir tiek, – atsidūsta kolega. – O vaikystėj ir jaunystėj, pameni, vos ne kasdien patirdavom ką nors naujo, įsimintino.

– Teisybė, – pritariu. – Nūnai visos dienos kaip vandens lašai. Kas benutiktų, viskas atrodo smulku, pilka, nereikšminga.

– Aha. Štai pareisiu namo, o papasakot žmonai neturėsiu ko. Kad tave susitikau? Anokia čia naujiena.

– Taigi. O būdavo, išeini iš namų su reikalais, kad ir šiukšlių išnešt ar apsipirkt, žiūrėk, ant šaligatvio tai pamestą litą ar raktą randi. Dabar jau nė 5 centų nepasitaiko rasti.

– Gal mūsų ir pastabumas atbukęs. Antai, skaičiau, moteriškė prekybos centro vitrinoj pastebėjo žalią mėsą, padėtą šalia mišrainių ir sūrių. Per savo pastabumą patyrė šoką, užtat susilaukė žiniasklaidos dėmesio.

– O vienas žmogus, gal girdėjai, šoką patyrė restorane gavęs sąskaitą už suvalgytus pietus. Mat į ją buvo įskaičiuoti 2 eurai už vandenį iš čiaupo.

– Ko tik nebūna... Skaičiau, vienas vyras patyrė šoką sužinojęs būsimo kūdikio lytį. Tikėjosi berniuko, o paaiškėjo, kad gims mergaitė.

– O viena emigrantė, gal girdėjai, pasiskelbė svetur patyrusi ne bet kokį, o kultūrinį šoką.

– Nebūtų šoko, nebūtų sensacijos. O sensacijų žmonėms, matyt reikia...

Valandėlę patylim. Bandau iš atminties išgriebti kokį nors savo paties patirtą šokiruojantį įvykį. Veltui. Na, nebent...

– Kartą nedaug trūko... – sakau. – Vieną pirmadienį žmona po pusryčių plauna indus. Aš kraustau stalą, nešu lėkštelę su puoduku, tas tir tir tir suvibravęs kabarkšt ant grindų ir suskilo į šukes. Jam iš paskos kabarkšt ir lėkštelė. Susyk šmėkšt mintis; šakės, dabar žmonai bus šokas. Kad tik nenualptų... Puodukas su lėkštele – iš jai jubiliejaus proga kažkieno padovanoto servizo. O žmona, įsivaizduok, suploja delnais ir... ką aš girdžiu? „Šukės laimę neša. Valio, savaitė prasideda gerai!“ Ir jokio šoko. Galima sakyt, kad prietaras pasitvirtino...

– Panašiai nutiko ir man, – sako kolega. – Su žmona geriam kavą, balkono durys atlapos, ir bzzz į kambarį įskrenda vapsva. Tikra oro akrobatė, tik suka, tik suka ratus ir mirties kilpas. Siaubas, galvoju, jeigu įsivels žmonai į plaukus, sugels, žmoną ištiks anafilaksinis šokas... Ji, žinok, alergiška. Laimė, vapsva nutūpė ant prakąsto šokoladinio saldainio. Žaibiškai išmaukęs vyną, taure apvožiau vapsvą, tada ramiai susiradau standų atviruką, pakišau po taure, ją išsinešiau į balkoną ir paleidau vapsvą į laisvę. Nuskrido keistai – zigzagais. Matyt, spėjo pasiurbti vyno...

– Ką gi, – reziumuoju, – svarbiausia, kad nenutiko nieko blogo.

– Šventa teisybė, – patvirtina kolega. – Viskas gerai, kas gerai baigiasi.

Šaltinis – https://www.facebook.com/povilas.gasiulis

Tėviškės aušra

Tautos fondo (JAV) leidinys Lietuvos mokykloms

Nr. 14 (71) 2023 m. rugsėjis

Ukrainiečių mokymas Lietuvoje

Tarptautinė Ukrainos mokykla Vilniuje – karo vaikų priebėga

Vietos po saule tegu užtenka,
Tegu saulėgrąžų žydi laukai.
Broliai ir sesės, ištieskime ranką,
Kad vėl šypsotųs Ukrainos vaikai.

Gražina Pitrėnienė

Negalėdami sugrįžti į savo gimtąją šalį ukrainiečiai organizuoja ugdymą Lietuvoje. Taip buvusiose Edukologijos universiteto patalpose įsikūrė Tarptautinė Ukrainos mokykla Vilniuje. Tokio tipo mokyklos yra 11-oje Europos Sąjungos šalių ir egzistuoja jau 15-a metų. Lietuvoje šiuo metu yra apie 1230 mokinių ir 120 mokytojų Vilniuje ir Klaipėdoje, atidaromi nauji skyriai Kaune ir Šiauliuose. Mokykla yra nemokama ir išlaikoma iš valstybės biudžeto, dar vadinamo mokinių krepšelio. Ugdymas mokykloje vyksta ukrainiečių kalba pagal Ukrainos patvirtintą programą, pritaikytą Europos švietimo sistemai.

Sunku buvo suderinti Lietuvos ir Ukrainos švietimo programas, kai Lietuvoje mokymas mokykloje trunka 12 metų, o Ukrainoje – 11, kai mokiniai vertinami dešimtabalėje sistemoje, o Ukrainoje – dvylikos balų sistema. Kaip minėjau, mokyklai valdžios institucijos surado beveik nenaudojamas patalpas buvusiame LEU fakultete, jis buvo gerokai nusiaubtas ir apšnerkštas. Mokykla nuomojasi 1,5 tūkst. kv. metrų ploto patalpas. Jos buvo labai apleistos, kai kuriuose kabinetuose durys buvo išplėštos su visomis staktomis, laiptų pakopos nudaužytos.

Tačiau, kaip sako mokyklos direktorė Olena Vnukovska, geriau mokykloje be durų, nei slėptuvėje, virš kurios sprogsta bombos. Mokytojai, pasiraitoję rankoves, valė patalpas, tinkavo, dažė klases.

Vaikai ant koridoriaus sienos nacionalinėmis spalvomis nutapė medį, ant jo kiekvienas priklijavo po lapelį su savo vardu ir miesto, iš kurio atvyko, pavadinimu.

„Tai suvienijo visų mūsų bendruomenę, nes žinojome, kad čia kuriame savo namus“, - pasakojo V. Kurnoglu apie sudėtingą mokyklos steigimo startą.

Pradžia buvo sunki, nors pamokos mokykloje vyko nuo 2022 m. rugsėjo 1-osios, oficialus dokumentas - higienos pasas – leidžiantis vykdyti ugdymo veiklą Tarptautinei Ukrainos mokyklai išduotas tik lapkričio 8 d. Dar keliomis savaitėmis vėliau mokyklai skirtas ir mokinio krepšelis.

Pritariu visiems, kurie sako „kaip negali nesižavėti mokyklos direktore Olena Vnukovska, kurios entuziazmas ir atkaklumas tapo atrama visai pabėgėlių bendruomenei – tai, kas padaroma per 3 metus, buvo padaryta per 3 mėnesius. Būtent per tris mėnesius buvo atidaryta ši mokykla. Dabar Vilniuje gyvenančių ukrainiečių vaikai gali mokytis savo gimtąja kalba ir iš savo valstybės vadovėlių. Valstybės, dėl kurios kaunasi ir žūsta tėvai“.

Direktorė Olena Vnukovska – charizmatiška ir visapusiška asmenybė, puikiai moka prancūzų kalbą, kuri jai suteikia elegancijos ir išskirtinumo. Nuostabu, ji dar ir skambina pianinu.

Olena Vnukovska – tikra eruditė, subūrė šaunų kolektyvą, trokštanti dirbti, pastebinti kiekvieną jo narį, surandanti jam gerą ir padrąsinantį žodį, įvertinanti kiekvieno pastangas.

Direktorė tai mūsų atrama.

O kokie šaunūs jos pavaduotojai – Oksana Voronecko, Justas Matvickas, Viktorija Kurnoglu, Julija Pšenič, na ir kiti, visada padedantys, paslaugūs, geranoriški.

Pasiaukojantys ir savo darbą gerai išmanantys mokytojai, nusipelnę pagarbos, daugiausia moterys, kurių dauguma vyrų kaunasi fronte.

Mokytojai, techninis personalas, valytojos, ateinantys tėvai, žodžiu, visi čia dirbantys žmonės nėra priešiškai nusiteikę ir atžagarūs. Visas kolektyvas labai draugiškas.

Esame džiaugsmo mokykla, - sako mokytoja Svitlana Kulinič, - aplink juokas sprogta, negirdime sirenų, nėra jokio pavojaus. Vilnius mus pasitiko labai šiltai. Lietuvoje ramu – visi tai supranta.

Smagu, kad visi čia gyvenantys ukrainiečiai džiaugiasi laisve, eina ten, nes yra saugūs.

Ir iš tiesų Lietuva ir jos sostinė yra priebėga karo vaikams. Lietuvių kalbos žodyno dešimtame tome yra žodžio priebėga paaiškinimas. Priebėga yra vieta, kur galima prisiglausti, gauti globą, paramą.

Dešimtokei Marijai Tymčik Tarptautinė Ukrainos

Dainuojame Maironio „Oi neverk, motušėle“ ir ukrainietiškas dainas

mokykla tiesiog nuostabi, labai gerai, kad čia padaryta viskas, kad mes – karo vaikai – kažką mokėtume.

2023 m. birželio 1 d. Tarptautinėje Ukrainos mokykloje įvyko šventė „Išleistuvės - 2023“, kuri vyko Rotušės aikštėje.

Vilniaus savivaldybės atstovas, Artūras Zuokas, dalyvavęs šventėje, kalbėjo: „Karo vaikams ši diena viena svarbiausių dienų gyvenime. Vilniaus Rotušėje iškilmingai įteikti valstybiniai atestatai 120 Ukrainos abiturientų Vilniuje ir 28 Klaipėdoje. Kartu supranti, kad kai kuriems jaunuoliams tai ne tik atestatas, bet ir kvietimas į kariuomenę. Tarptautinė Ukrainos mokykla Vilniuje bene vienintelė tokia Europoje suteikia galimybę karo pabėgėliams – vaikams mokytis ir baigti mokslus gimtąja kalba ir gauti savo valstybės - Ukrainos - abituriento diplomą. Žiūrėdamas į šiuos vaikus gali didžiuotis kiekvienu iš jų“.

Pirmoji vasaros diena - tai Tarptautinė vaikų gynimo diena – tai nuostabi džiaugsmo ir amžinos vilties šventė.

Kaip sako direktorės pavaduotoja Viktorija Kurnoglu, - „vaikai yra svarbiausia ką turi suaugusieji. Mūsų pareiga padaryti viską, kas įmanoma ir neįmanoma, kad kiekvienas jąustų apsaugą, saugumą, palaikymą, rūpestį ir meilę. Turime padaryti viską, kad mūsų vaikai gyventų taikioje šalyje, nes jie yra kiekvieno iš mūsų tęsinys. Jie yra Ukrainos ateitis. Tegul kiekvienas vaikas gyvena mylinčioje šeimoje ir turi laimingą ir nerūpestingą vaikystę“.

Surinkau savo mokinių autentiškus liudijimus, ką jiems teko iškęsti pirmosiomis karo dienomis. Jų pasakojimai man primena Salomėjos Nėries eilėraštį:

„Skrenda neganda juoda...
Šliaužia didelis šešėlis, -
Merkias saulė, vysta gėlės“.

Kai vasarį prasidėjo karo veiksmai, mano mokiniai išgyveno apšaudymus, nepriteklių, šaltį, baimę, matė degančius namus, aptemusį dangų, kraupius vaizdus, girdėjo žūstančiųjų dejones, bombų sprogimą, kulkų zvimbimą, visur tvyrantį karo tvaiką.

Dužo vaikų širdys, jie tapo karo pabėgėliais, karas vieniems mažesnę, kitiems didesnę žymę paliko veiduose, kitu žvilgsnis net širdį veria, jie jau daug pajutę, ištvėrę. Karas jiems jau nebe žaidimas.

Devintokė Marija pasakoja: „Į Lietuvą atvykau iš Charkovo su visa šeima ir šunimi. Jau vasario 24 d. ryte išgirdau pirmuosius sprogimus, jiems dažnėjant ir garsėjant nulėkėme į garažo rūsį. Ten iš padangų ir antklodžių pasiklodavome lovą ir kiekvieną naktį taip nakvodavome. Dieną prieš mūsų išvykimą į Lietuva raketa pataikė į garažą ir jis sudegė“.

Iš Charkovo Artūras pasakojo: „Šis karas nusinešė mano močiutės gyvybę. Ji išėjo į parduotuvę ir į ja pataikė raketa“.

Šeštokė Jekaterina pasakojo: „Man skaudu buvo žiūrėti į sugriautus namus Ukrainoje ir mirštančius žmones. Noriu, kad kuo greičiau ateitų ramybė“.

Aštuntokui Prokopiečui karas atėmė tėvelį.

Devintoko Maksimo liudijimas: „ Noriu papasakoti, kaip atsidūriau Lietuvoje. Prasidėjo karas ir mūsų miestą Geničeską užėmė priešas. Ilgai kankinomės, bet tada, kai tiesiog neturėjome jėgų gyventi, teko palikti miestą. Gerai, kad prieš išvykdami su šunimi pažaidžiau, nes neseniai sužinojau, kad už nieką rusai nunuodijo mano šunį. Tada mano visa šeima verkė“.

Viką vasario 24 d. pažadino tėvas ir pasakė, kad prasidėjo karas. „Labai išsigandau ir iš balkono nubėgau žiūrėti, kas vyksta gatvėje, joje paniškai lakstė žmonės, zujo mašinos, buvo girdėti ir sprogimai. Prie mano namo atskriejo raketa ir iš jo išdužo visi langai. Buvo labai baisu, todėl aidint sprogimams palikome Ukrainą.

Sofija iš 8 a: „Esu iš Luhansko srities. Tikriausiai namo negrįšiu. Man gėda ten būti. Mano gyvenimas kardinaliai pasikeitė“.

Volodymir Kovtun iš 10 b: „Dabar jaučiuosi labai blogai, nes aplinkybės privertė suaugti, sunku psichiškai ir morališkai, mane labai palaiko mano mergina ir pusbrolis. Labai ačiū Lietuvai, Vilniui ir kiekvienam lietuviui už galimybę būti Jūsų svečiu ir jaustis saugiam“.

Marina Urban iš 10 a pastebi, kad lietuviai yra labai dosnūs ir dėl to labai dėkinga, kad priėmė, daug padėjo ir dar padeda.

Edikui iš 10 klasės patinka Lietuva, jis aplankė beveik visus jos miestus ir teigia: „Lietuviai draugiški, kultūringi, 10 balų iš 10“.

Oleksandras Kulikovas iš 10 b klasės sako: „Aš labai dėkingas Lietuvai, kad priėmė mane, ji tapo mano antraisiais namais. Ji padeda mano broliams

ukrainiečiams iš naujo pradėti gyventi. Ačiū, Lietuva, už mūsų ir jūsų laisvę".

Reikėtų priminti, kad Oleksandras yra mokinių parlamento prezidentas ir jis pats stengiasi padėti ukrainiečiams prisitaikyti Lietuvoje ir, kad visi jaustųsi kaip namie.

Oleksandro bendraklasė Liza Pichshida džiaugiasi: „Vilniuje virš mano galvos raketos neskraido, tai yra priežastis džiaugtis. Bet mano šalis vis kariauja, ir mano širdis kraujuoja. Ukraina, aš tave myliu. Ačiū, Lietuva, kad mane priėmei.

Maksimas Lynčevskis, turintis menininko gyslelę, dėkoja artimiesiems ir Lietuvai.

„Labai ačiū mūsų artimiesiems ir Lietuvai už pagalbą ir mūsų priėmimą. Viskas bus gerai, Ukraina. Lietuva ir Ukraina – seserys amžinai. Šlovė Lietuvai ir Ukrainai. Kartu į pergalę. Apskritai Lietuva yra gera, svetinga šalis. Tik čia norėtume apsilankyti ne tokiu pretekstu, nesislėpdami nuo karo".

Kristina Cirek iš 10 a: „Iš pradžių netikėjau, kad prasidėjo karas, man atrodė, kad nori mus pagąsdinti, bet kai pamačiau išsigandusią mamą, išgirdau sprogimus, skrendančias raketas, supratau, kad tai ne pokštas. Dabar beveik metai, kai esu Lietuvoje, pasiilgau savo namų, draugų ir artimųjų. Bijau sužinoti, kas dabar vyksta Ukrainoje, bet šalia manęs yra nauji draugai ir giminaičiai, kurie man padeda susidoroti su skausmu. Lietuvoje yra daug gerų žmonių, geriausias žmogus, kurį pažįstu, yra mano lietuvių kalbos mokytoja Mis Andželė, ji mums įdomių dalykų pasakoja, rūpinasi ir padeda.

Žinią apie prasidėjusį karą dešimtokas Oleksandras išgirdo Vilniuje, dėl ko jis dėkingas motinai, kad ji pasielgė išmintingai ir teisingai atveždama anksčiau jį į Lietuvą. „Tą rytą, kai Rusija užpuolė Ukrainą, atsikėliau anksčiau ir pirma ką išgirdau, buvo mamos žodžiai mano močiutei: „Ar tu mane girdi, važiuok pas mus. Karas prasidėjo". Ta žinia mane pribloškė ir tą dieną jaučiausi kaip ne savas. Galva buvo lyg švino pripilta, negalėjau nė žodžio pratarti, kaip baisu buvo".

Galina iš Charkovo pabudo nuo sprogimų, kurie labai išgąsdino ir sukėlė jai siaubą. „Mano proseneliai ir seneliai atsidūrė okupacijoje be ryšio, maisto ir vandens. Sviedinys pataikė į mano tetos namus. Iš mano gimtojo Charkovo kai kurių gatvelių liko tik krūvos degėsių".

Turbūt nėra Ukrainoje nė vienos šeimos, nenukentėjusios nuo karo. Į Lietuvą atsikraustyti mano mokinius privertė pragariškos aplinkybės, jie bėgo iš karo draskomos Ukrainos. Žiaurumai sukrečia. Mokiniai neužmirš karo pradžios ir to, kas dabar tebevyksta, neužmirš nuo sprogimų drebančios žemės, šaižiai kaukiančių sirenų, virš galvų krentančių balistinių raketų, sprogimų, nuo kurių drebėjo žemė.

Norėčiau atskirai pakalbėti apie Mariupolį, apie kurį rašoma knygoje „Zelenskis" (Sergejus Rudenko). „Mariupolis – nuostabus, klestintis miestas, įsikūręs Azovo jūros pakrantėje. Iki karo jame gyveno pusė milijono žmonių, Prasidėjus karui, per 45 dienas Putinas šį miestą pavertė Stalingradu. 2014 metais Mariupolį ginklu atkovojo Ukrainos kariuomenė. Prieš aštuonerius metus šio miesto gyventojai „rusų pavasariui" ištarė griežtą „ne". Už tai rusai neklusniesiems atkeršijo, lygindami su žeme Mariupolio gyvenamuosius pastatus, gimdymo namus, ligonines, prekybos centrus, vaikų darželius ir mokyklas. Priešo aviacija raketomis subombardavo dramos teatrą, kurio rūsyje slėpėsi žmonės. Po teatro griuvėsiais žuvo per 300 žmonių. Lakūnų nesustabdė net šalia teatro pastato didžiulėmis raidėmis užrašytas žodis „Vaikai". Dar beveik 100 tūkstančių Mariupolio gyventojų patyrė visišką blokadą. Jie liko be vandens, be elektros ir be maisto. Rusų nužudytus savo giminaičius ir kaimynus žmonės laidojo šalia gyvenamųjų namų ir vaikų žaidimų aikštelėse. O rusai mobiliuosiuose krematoriumuose degino nužudytųjų kūnus, taip slėpdami savo karo nusikaltimų įrodymus. Tuo metu „Azov" pulko kariai ir jūrų pėstininkai didvyriškai laikėsi prieš 10 tūkstančių karių turėjusią rusų kariuomenę, pradėjusią Mariupolio apgultį". Mariupolis, kuris dar 2021 metais buvo Ukrainos kultūros sostinė ir pripažintas saugiausias Ukrainos miestas buvo beveik nušluotas nuo žemės paviršiaus. Mariupolis – tai masinės kapavietės su taikių gyventojų palaikais, šimtai nužudytų žmonių. Likimas mane suvedė su gražių ir liūdnų akių ukrainiete Anželika iš Mariupolio. Jai teko ištverti 36 dienas apšaudomame rūsyje, matyti šeimos ir artimųjų mirtis. Per stebuklą jai pavyko išsigelbėti. Paklausta, ar ji kada grįšianti į Mariupolį, atsakė, kad į kapinyną niekada negrįš.

Įsiveržus Rusijai į Ukrainą ir pradėjus aktyvius karo veiksmus, šalia šio uostamiesčio ir mieste lietuvių kino režisierius Mantas Kvedaravičius ten nuvyko kurti filmo „Mariupolis 2" tęsinio. 46 metų režisierių nužudė Rusijos kariai jam bandant palikti Mariupolį.

Jis buvo suimtas ir sušaudytas, bet sužadėtinė surado jo kūną ir parvežė į Lietuvą. Mokiniams skaičiau Laimos Žemulienės straipsnį „Meilė iki paskutinio atodūsio", jiems priminiau, kad Ukrainoje tragiškai žuvusio kūrėjo M. Kvedaravičiaus „Mariupolis 2" pripažintas geriausiu dokumentiniu filmu Europoje.

Šį filmą ypač rekomendavau pažiūrėti savo mokiniams.

Iš Mariupolio kilęs Oleksandras Lameko mokosi mūsų mokykloje. Jo liudijimas: „Atvykau į Lietuvą, ji leido man atsipalaiduoti po siaubo, kurį patyriau Ukrainoje. Šis karas atėmė mano vaikystę, namus, iš mano gimtojo miesto liko tik griuvėsiai".

Oleksandras Lameko puikus šokėjas, Mariupolyje pradėjo lankyti pramoginius šokius, ten daug pasiekė, bet prasidėjo karas ir jis manė, kad jo, kaip šokėjo karjera baigėsi, bet aš jį skatinau nenurimti ir vytis svajonę šokti. Ji išsipildė, kai jis surado šokių klubą „Ratuto". Oleksandras pasakoja: „Kai nuėjau ten pirmą kartą, pajutau, lyg man išaugo sparnai ir buvau labai laimingas. Nepaprastai džiaugiuosi, kad vėl galėsiu šokti".

Pasaulis būtų gražesnis, kad jame būtų tokių mokinių kaip Oleksandras. Visi mūsų mokykloje mokiniai yra šaunūs ir visi kabinasi į gyvenimą.

Beveik visi mano kalbinti vaikai yra be galo dėkingi Lietuvai už šiltą priėmimą. Julija Iljina 8 a

klasės mokinė pasakojo: „Nuo karo pradžios atvykau į Lietuvą, o tiksliau nuo vasario 28 d. Čia man padėjo atvykti Lietuvos savanoriai. Kai atvykau čia, Lietuvos valstybė mane priėmė labai šiltai, už ką esu nuoširdžiai dėkinga. Dabar jau daugiau kaip metus esu Lietuvoje, per juos pavyko šiek tiek išmokti lietuviškai, aplankiau daug naujų vietų ir sutikau daug nuostabių žmonių. Apskritai man labai patinka Lietuva ir žmonės, kurie mane čia supa. Esu labai dėkinga visiems lietuviams, kurie palaiko Ukrainą ir padeda mums ukrainiečiams".

Marija Tymchik 8 c klasė: „Lietuvoje patekome pas nuostabius žmones, nuoširdžius iki sielos gelmių. Lietuva yra graži ir nuostabi. Ačiū Jai".

Nazar Derkač 10 a klasės mokinys negaili žodžių Lietuvai ir mokyklai. „Esu iš Kijevo srities, bet dėl karo turėjau palikti savo namus. Lietuvoje gyvenu apie 8 mėnesius. Mano nuomone, tai viena magiškiausių šalių. Viešnagės Vilniuje metu mano gyvenimas labai pasikeitė, atradau daug naujų dalykų sau ir noriu čia likti amžinai. Aš mokausi Tarptautinėje Ukrainos mokykloje, tai geriausia mokykla šiame žavingame mieste. Protingi mokytojai ir vaikai šioje mokykloje".

Labai nuoširdi ir atvira yra Katia Tsyhankova. Jos pasakojimas: „Man 13 metų. Aš mokausi aštuntoje klasėje. Man labai patinka Lietuva. Čia yra daug gerų ir malonių žmonių, o Lietuva labai graži. Bet kad ir kaip čia būtų gera, mes su šeima norime grįžti namo į savo Berdjanską. Berdjanskas yra kurortinis miestas prie Azovo jūros, 100 km iki Mariupolio. Mes buvome ką tik atnaujinę ir atstatę savo namą, bet prasidėjo karas, teko palikti namus, nes ėmė trūkti maisto, nebuvo šviesos, buvo labai šalta, pradėjo dingti merginos nuo 15 metų. Priešas įsiveržė į mūsų namus, žudė artimuosius, draugus, kariškius, brolius, seseris, tėvus... Nekalbėkime apie blogį, bet paklausykite kaip man sekasi Lietuvoje. Mums labai pasisekė, kad joje sutikome labai gerų žmonių - vienos iš jų Diana ir Silvija. Jos padeda nenusiminti, bet yra ir tokie, kurie nenori, kad mes čia būtume. Papasakosiu apie vieną situaciją, važiavau autobusu namo, paskambino draugė, atsakiau jai ukrainietiškai, už nugaros sėdėjo moteris ir vyras, jie pradėjo blogai kalbėti apie mane, lyg karas Ukrainoje prasidėjo dėl manęs. Man buvo liūdna ir skaudu, kad niekas iš autobuse buvusių žmonių jų nesustabdė".

Į Katios pasakojimą norėčiau įterpti vieną komentarą. Labai gaila dėl Katios, bet galbūt ją užsipuolę žmonės buvo tie, kurie dėjo gvazdikus ant priešų tanko, nes Komunikacijos agentūros „Idea Prima" partnerio, konsultanto Lino Damanskio įsitikinimu, lietuviai yra vieni didžiausių su agresoriais iš Rusijos kovojančių ukrainiečių palaikytojų pasaulyje. Sakyčiau, kad lietuviai yra vieni labiausiai atjaučiančių ne tik ukrainiečius, bet ir visus kitus pabėgėlius. Žinoma, visokių žmonių ir visokių nuomonių yra, bet manyčiau, kad negatyvios nuostatos ukrainiečių atžvilgiu Lietuvoje yra pavienės", - kalbėjo L. Damanskis.

Beveik visų mokinių svajonės grįžti į Ukrainą.

Aštuntokės Viktorijos svajonė: „Dabar svajoju, kad karas tarp Ukrainos ir Rusijos baigtųsi Ukrainos pergale. Kaip bus miela grįžti namo. Atvykusi į savo gimtąją nepriklausomą Ukrainą tiesiog verksiu iš džiaugsmo ir pasididžiavimo Ukraina. Noriu įkvėpti gimtojo krašto oro, apkabinti artimuosius, eiti tuo keliu, kurį turiu, žinoma, nuo vaikystės, aplankyti mano mėgstamiausias vietas. Taip pat svajoju kasdien pasivaikščioti su savo broliuku, patobulinti anglų kalbos žinias ir nuvažiuoti su draugais prie ežero. Jo vanduo yra švarus ir skaidrus. Deginsimės po šiltais saulės spinduliais ir mokysimės gerai plaukioti. Šiuo metu avietės ir serbentai mane pamalonins geru derliumi. Močiutė iš jų keps pyragą, kuris ištirps burnoje".

Aleksejaus Skobožemsko iš 8 c godos: „Mano svajonė grįžti namo, jausti savo žemę, vaikščioti po ją basomis kojomis".

Nastios Uvarovos 9 a klasės mokinės svajonė: „Mano svajonių profesija – lietuvių kalbos mokytoja. Noriu ja dirbti, nes dievinu lietuvių kalbą, jos melodingumą, o noriu išmokti lietuvių kalbą, nes tai yra žmonių, kurie man padėjo po vasario 24 d., kalba. Labai mėgstu lietuviškus papročius ir tradicijas. Jei grįšiu į Ukrainą, noriu toliau mokytis ir mokyti šios kalbos".

Kartu su ukrainiečiais dalyvaujame valstybinių, kalendorinių ir kitų švenčių renginiuose. Ypač įspūdinga buvo prieškalėdinė šventė, naujųjų metų sutikimas.

Grupė mokytojų ir mokinių dramatiškos Sausio 13-osios dienos išvakarėse, vadovaujami mokytojos Mildos Stanevičienės lankėsi Seime, ten apžiūrėjo - žymiausias Parlamento sales, sužinojo daug istorijos faktų.

Kad mokiniai prisijaukintų Vilnių, vedžiau į renginius, skirtus Vilnius-700, pasakojau miesto istoriją, rodžiau bažnyčias, lankėmės muziejuose, netgi dalyvavome Užgavėnių eitynėse Vilniaus gatvėmis.

Kolegijos salėje paminėjome Kovo 11-ąją ir įžymiojo ukrainiečių poeto Taraso Ševčenkos metines. Iš ukrainiečių lūpų skambėjo lietuviškos dainos, eilėraščių posmai. Savo mokinius išmokinau šokti lietuvišką ratelį „Pučia vėjas, neša laivą, nuneš mane į Lietuvą", Taraso Ševčenkos eilėraštį. Garsingam Vilniuje mokiniai skaitė ukrainiečių ir lietuvių kalbomis. Vilniuje yra gyvenęs Tarasas Ševčenka, kuris vėliau rašė savo bičiuliui: „Vilnius ir mano širdžiai taip pat brangus, kaip ir tavajai".

Per lietuvių kalbos pamokas stengiuosi supažindinti su lietuvių tautos tradicijomis ir papročiais, ieškoti bendrų sąsajų su ukrainiečių tradicijomis ir papročiais. Net vieną kartą juos nusivedžiau į žymaus etnologo Liberto Klimkos paskaitą „Velykų papročiai", ji vyko Medardo Čoboto Trečiojo amžiaus universitete. Ne viską jie ten suprato, bet džiaugiuosi, kad bent vienas kitas žodis įkrito į jų sąmonę. Ir tai gerai.

Lietuvių kalbos mokytoja Milda Stanevičienė yra paskelbusi apie Tarptautinėje Ukrainos mokykloje 2023 m. gegužės 17 d. vykusią netradicinę lietuvių kalbos pamoką drauge su garbingu svečiu - žinomu rašytoju, kino ir teatro režisieriumi Vytautu V. Landsbergiu. Mūsų mokiniai kartu su lietuvių kalbos mokytojomis – Angele, Elena, Gerda ir Milda –

parengė programą pagal rašytojo kūrinius, skaitė ištraukas, laiškus knygų autoriui, vaidino dialogus. Mokyklos parlamento prezidentas Aleksandras ir gidas Marijanas puikiai vertė iš lietuvių kalbos į ukrainiečių kalbą. Rašytojas Vytautas V. Landsbergis ne tik šiltai bendravo su moksleiviais, bet ir demonstravo trumpametražius filmus, kuriuos jo organizuotoje kūrybinėje stovykloje sukūrė Lietuvos ir Ukrainos vaikai. Dėkojame rašytojui už prasmingus, gilius, kupinus meilės ir išminties kūrinius.

Vieną pamoką esu paskyrusi temai „Kas sieja Vilnių su Ukraina". Šiandien Vilniaus mieste yra bent penkios gatvės, savo pavadinimais tiesiogiai susijusios su Ukraina ar žymiais jos žmonėmis. Tai Lvivo, Taraso Ševčenkos, Kijevo, Ukrainiečių ir pati naujausia – Ukrainos Didvyrių. Žinoma, Vilniuje yra ir daugiau gatvių, kurios su Ukraina ar ukrainiečiais siejasi per mūsų bendrą istoriją.

Vilniuje, nuošaliame kieme netoli Aušros vartų, unitų šventovė – Švč. Trejybės, arba Bazilijonų, bažnyčia. Ukrainiečiams jos lankymas virto politiniu gestu, nes unitų tikėjimas reiškia kitokią negu rusų tautinę tapatybę. Čia saugoma ir Šv, Juozapato Kuncevičiaus relikvija, atgabenta iš Romos Šv. Petro bazilikos.

Siūlau paskaityti Birutės Valionytės knygą „Didžioji Lietuva" – vieną iš tomų, skirtų bendrai Lietuvos ir Ukrainos istorijai. Supažindinusi su ta knyga, leidžiu ją pavartyti, siūlau perskaityti šią knygą „Ukraina Lietuvos epocha 1320-1569 m.", išleista 2010 m. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centro.

Įdomus faktas iš istorijos: „Žygimantas Augustas mėgo klausytis ukrainietiškų dainų", - tą pasakiau, kai buvome Valdovų rūmuose.

Kiekviena tauta turi savo didvyrių, ukrainiečiams tokia kertinė asmenybė yra poetas, rašytojas, dailininkas Tarasas Ševčenka (1814-1861), kuriam vien Ukrainoje pastatyti 1384 paminklai. Yra paminklas Tarasui Ševčenkai ir Vilniuje, Arklių g. 26.

Tarasas Ševčenka vadinamas nacionaliniu Ukrainos poetu. Jaunystėje tarnavo dvarininkui Pavelui Engelhartui, su kuriuo 1829-1831 m. gyveno Vilniuje. T. Ševčenka vėliau rašė bičiuliui: „Vilnius ir mano širdžiai taip pat brangus prisiminimais, akaip ir tavajai...". manoma, kad miestas poetui svarbus ir dėl čia patirtos pirmosios meilės. Eilėraštis „Garsingam Vilniuje įvyko..." (1848) tikriausiai paskatintas 1832 m. VU uždarymo.

Garsingam Vilniuje įvyko
Ne per seniai baisių dalykų.
Tada dar veikė... Žodis tas
Eilutėn nesutilps, ko gero...
Kad kiltų krašto sveikata,
Ligoninę ten atidaro.
O bakalaurus, studentus
Išvaiko: pas Aušros vartus
Neva kepurių nenuvožia.
Kvailys matyt iš pusės žodžio.
Bet to studento negaliu
Aš niekai pavadint kvailiu.
Prakilnios grafenės.
Buvo rimtas ir protingas
Ir pas motę vienas.
Mokėsi ne kaip ponaitis.
Kepurėlę kėlė
Prieš Aušros vartus. Nelaimės
Nieks nesitikėjo.
(...)

Viename iš Vilniaus universiteto kiemų yra paminklinė lenta T. Ševčenkai.

Įžymiai ukrainiečių poetei Lesiai Ukrainka (Larisai Kosač), kuri 1885 m. lankėsi Druskininkuose, skirta atminimo lenta papuošė Tarptautinės Ukrainos mokyklos fasadą. Ji lyg valstybingumo ir tautinio tapatumo simbolis. Ačiū Ukrainos ambasadai Lietuvoje ir Vilniaus kolegijai.

Mane žavi Ksenijos ir Kirilo motina Julija Pschenichny, kuri visapusiškai lavina savo vaikus, vežioja juos į būrelius, įvairius renginius ir kaip rašo direktorės pavaduotoja V. Kurnoglu „Ukrainiečiai – nugalėtojų, stiprių ir nepalaužiamos dvasios, nepaprastai tikslingų žmonių tauta". Tai nuolat įrodinėja 6 c klasės mokinys Kiril Pschenichny – nuo šiol Lietuvos dziudo federacijos Ukrainos atstovas. Nuoširdžiai sveikiname Kirilą, linkime nesustoti ties tuo, ką pasiekei ir laukiame nuostabių pergalių.

Prie Viktorijos sveikinimų Kirilui reiktų pasakyti, kad Kirilas ir jo sesutė nuostabūs vaikai, gerai išauklėti, karštai mylintys Ukrainą ir Lietuvą.

Neabejoju, kad Ukraina greitai laimės ir bus laisva, mano mylimi mokiniai ir gerbiami kolegos sugrįš į savo gimtuosius namus, džiaugsis gyvenimu, juoksis, taikiai gyvens savo šalyje.

Linkiu, kad visi gyventų savo namuose, miegotų savo lovose, gertų arbatą iš savo puodukų, laisvai vaikščiotų po savo namus, kiemą ir miesto gatvėmis.

Jaučiu Ukrainą, kuri yra plėšiama, murdoma, niokojama. Priimu širdimi karo vaikų, kurie aplenkė mirtį, skausmą ir noriu jiems tik gero, vaikai neturėtų matyti kaip žudomi žmonės, griaunami miestai. Myliu visus mokinius, ir protinguolius, ir neklaužadas.

Ukraina visą laiką mano širdyje, trokštu palengvinti mokinių dalią, bet labai norėčiau, kad pasistengtų išmokti kalbą tos šalies, kuri juos priglaudė ir sušildė.

Skatinu, kad jie mokytųsi lietuvių kalbos iš aplinkos, pavartytų lietuviškus interneto portalus, įsijungtų lietuvišką TV kanalą.

Noriu, kad kuo greičiau pasibaigtų protu nesuvokiamas karas. Visi tiki pergale, ir aš tikiu.

Noriu, kad juoda neganda nežudytų žmonių, nekristų bombos, kad dangus būtų giedras.

Palinkėčiau kuo greičiau grįžti į namus ir gyventi laimėje.

Nesutrypkit saulėgrąžos žiedo –
Juk į saulę geltoną jisai panašus.
Tegul ašaros skausmo per veidą nerieda,
Ir taika tesugrįš į kiekvienus namus.

Gražina Pitrėnienė

Angelė VALIENĖ,
Tarptautinės Ukrainos mokyklos
lietuvių kalbos mokytoja

Pirmasis skambutis

Jonas KARLONAS,
1976 metų Maišiagalos vidurinės mokyklos abiturientas

Mes pirmą raidę, pirmą knygą prisiminę,
Albumą vartome ir jaudulys graudus.
Nubėga ašarom į seną rašalinę,
Kad apkabintume laiškais mielus draugus.
Pirmasis mokytojas nuotraukoje toks rimtas
Ir mokykla nepaprastai miela, graži...
Atrodo, eitum per gatves atgal sulytas,
Bet mūsų tiltai ir keliai ten uždari.
Brangieji mano – Mokytojai ir Bičiuliai,
Draugai iš vieno suolo, gatvės ir namų
Nors tiltai praeities seniai, seniai sulūžę,
Ten puokštę ir skambutį širdimi nešu.

Aldona Murauskienė

Sėdęs rašyti prisiminimų apie mokytoją V. Kuzelį, svarsčiau: nuo ko pradėti? Nusprendžiau nuo pažinties su mokytojų Kuzelių šeima.

Mūsų šeimos pažintis su ja prasidėjo 1960 metais, kai į atokesnio nuo Maišiagalos miestelio kaimo namą, rekomendavus mokytojai Antanavičiūtei, neseniai į miestelį iš kaimo gražiu Beržytės pavadinimu aštuonmetės mokyklos atvyko pradinių klasių mokytoja Janina Kuzelienė. Kaip pasakojo mama: „Pas mõs atãjo mukytõja Kuzelienė prašyć, kad laistúm Bronių metais anksciáu mokyklon, ba nesusrẽnko pirmon klasėn vaikų“ („Pas mus atėjo mokytoja Kuzelienė prašyti, kad leistumėme Bronių metais anksčiau į mokyklą, nes nesusirinko į pirmą klasę vaikų“). Maišiagaloje viename pastate tuomet buvo trikalbė (lietuvių, lenkų ir rusų) mokykla. Dėl mažo mokinių skaičiaus buvo tik dvi lietuviškos pradinės klasės, kuriose pradinukai buvo paskirstyti taip: pirmokai mokėsi vienoje klasėje su trečiokais, antrokai – su ketvirtokais. Juos mokė dvi mokytojos – Janina Kuzelienė ir Danguolė Jurjevičiūtė (Sabienė).

Ir vyresnėse lietuviškose klasėse buvo nedaug moksleivių. Antai mūsų sesuo, 1965 metais baigusi aštuonias klases (toks anuomet buvo pagrindinis išsilavinimas), tęsti vidurinio mokslo išvyko į artimiausią miestą, kadangi Maišiagalos mokykloje nebuvo daug norinčių mokytis devintoje klasėje. Pirma lietuviškos mokyklos abiturientų laida buvo išleista tik 1968 metais. Tai didžiulis mokytojų Valdo ir Janinos Kuzelių nuopelnas. Mokykloje pradėta mokyti grįžusių tremtinių ir lietuvių iš Baltarusijos vaikus. Lietuviškos klasės gausėjo, į jas savo atžalas pradėjo leisti mišrių (daugiausia lietuviškų-lenkiškų) šeimų tėvai. Ypač daug jų buvo iš Širvintų rajono.

Man pirmasis skambutis nuskambėjo 1965 metais. Tradiciškai abiturientai palydėjo mus, pirmokus, iki klasės suolų, kur prasidėjo pažintis su pirmąja mokytoja Janina Kuzeliene, jau išleidusią mano brolį Bronių į 5-ą klasę.

Į klasę įžengė tamsiai ruda suknele su didele balta apykakle (ko gero, tokie apdarai anuomet buvo madingi) apsirėdžiusi moteris ir pasakė, kad nuo tos dienos mus supažindins su raidėmis ir skaičiais, o jį ją derėtų kreiptis žodžiais Tamsta mokytoja, norint ko paklausti, – pakelti ranką.

Mūsų klasė buvo nedidelė, tad pedagogei užtekdavo laiko pamokų metu ir pirmokams, ir trečiokams.

Įsiminė tai, kad mokytoja išlikdavo rami, klasėje

tvyrant triukšmui, matyt, suprasdavo, jog vaikai lieka vaikais, ant mokinukų nešaukdavo, labai nebardavo, bet kantriai paaiškindavo, kas ir kaip. Mano atmintyje įstrigo toks fragmentas: atėjęs į mokyklą, nemokėjau kalbėti lietuvių literatūrine kalba, mat, mūsų tėvai buvo kilę iš Dzūkijos, todėl mes namuose visuomet šnekėdavom tarmiškai. Gyvenome kaime, kuriame kaimynai buvo tik lenkai ir rusai, nebuvo su kuo lietuviškai pasikalbėti. Aš klasėje taip ir kalbėdavau, kaip parašiau prisiminimų pradžioje, cituodamas mamos žodžius. Klasiokai, aišku, kvatodavo, tačiau mokytoja, pati kilusi iš Aukštaitijos, ramiai jiems aiškino, kad Lietuvoje yra tam tikros tarmės, todėl reikia laiko, kad išmokčiau kalbėti taip, kaip dauguma. „Incidentas“ baigėsi taikiai. Matyt, mane, vaiką, tai stipriai sukrėtė, kad prisimenu iki šiol.

Neklaužadas mokytoja baudė savaip: triukšmadarius pasodindavo į pirmą suolą. Jei tai jų nesudrausmindavo, berniuką pasodindavo su mergaite, kas jam būdavo didžiulė moralinė nuobauda. Sėdėjau pirmame suole su mergaite ir aš. Negana to, kad su mergaite, bet dar ir pirmūne. Negana to, kad su pirmūne, bet ir kitos mokytojos, Danguolės Jurkevičiūtės, dukterėčia Egidija (mes ją vadinom Gida). Mes su Gida susidraugavom, po pamokų ją palydėdavau iki namų, panešdavau portfeliuką su vadovėliais...

Taip prabėgo ketveri mokslo metai. Mes, ketvirtokai, su nerimu laukėme penktos klasės, kur atskirus dalykus mokys vis naujas mokytojas. Penktoje klasėje matematikos mūsų klasę mokė mokytoja Naujikienė, kuri buvo ir klasės auklėtoja, o nuo šeštos klasės matematinių lygčių pradėjo mokyti Valdas Kuzelis. Iki tol mes tik žinojome, kad mokytojas Kuzelis yra matematikos mokytojas ir mūsų pirmosios mokytojos vyras, vyresnės klasės moksleivės Vidos Kuzelytės tėtis, su kuriuo mokyklos koridoriuose tik sveikinamės.

Kaip dažniausiai būna, su nerimu laukėme naujojo mokytojo pamokų, juk, kaip žinia,

nauja šluota naujai šluoja. Susitikus jis atrodė gana griežtas, tačiau pamokų metu nuomonė greitai pasikeitė. Naujasis mokytojas pasirodė esąs ramaus būdo, kantrus, kaip ir derėtų būti pedagogui, juk ne visi moksleiviai gabūs tam tikroms disciplinoms, ypač tiksliesiems mokslams.

Jo bendravimas su mokiniais rodė aukštą vidinę kultūrą, inteligentiškumą. Pamokų metu niekada nekalbėdavo pakeltu tonu, neįžeidinėdavo.

Ypač krito į akis jo tolerancija mokiniams iš socialiai pažeidžiamų šeimų. Tuomet niekas garsiai nekalbėjo, kad mokytojas yra iš, kaip būdavo sakoma, „liaudies priešų“ šeimos.

Mokytojas turėjo gerą humoro jausmą. Jei ką pašiepdavo, tai nepiktai. Vienos astronomijos (buvo tokios pamokos aukštesnėse klasėse) pamokos metu

Mokytojas V. Kuzelis (su gitara) ir buvę jo mokiniai Jonas (stovi pirmas iš kairės) ir Bronislovas (viduryje) Karlonai. Šalia sėdi Kazimiras Liachovičius, už V. Kuzelio stovi Tautvydas Šriubša. Juzefo Rusakevičiaus nuotr.

buvau iškviestas atsakinėti. Kai baigiau pasakoti, mokytojas pradėjo vardyti įvairius reiškinius ir klausinėti, ar tai yra gamta. Netikėtai sulaukiau klausimo: „O tu ar gamta?“ – „Ne!“– atsakiau. „Tai kas tu, Dievas?“

Antrąsyk panašiai „susikonfūzijau“ tarnaudamas armijoje. Į įgulos, kurioje tarnavau, kultūros namus atvyko cirko artistai. Gavęs vadovybės leidimą, nuėjau stebėti pasirodymo. Kaip įprasta, artistai į sceną kviečia ką nors iš salės. Tąsyk pakvietė ir mane. Artistas demonstravo triuką su kamuoliuku: reikėjo atspėti, kurioje rankoje laiko kamuoliuką. Dėliodamas iš vienos rankos į kitą, kamuoliuką sviedė per petį. Nors aš tai ir pastebėjau, tačiau automatiškai pasakiau „dešinėje“. Aišku, salėje tai sukėlė juoką. Žodžiu, pričiupo. Taip jau cirke pasitaiko, bet anuomet taip buvo ir mokykloje.

Dar kas stebino mokykloje, – tai mokytojo V. Kuzelio energija. Atrodė, ji neišsenkanti. Jis surasdavo laiko ir šeimai, ir darbui, ir visuomeninei veiklai. Vakarais vėl skubėdavo į mokyklą, mat, buvo suaugusiųjų vakarinės vidurinės mokyklos direktorius ir mokytojas.

1985 metais, Michailui Gorbačiovui tapus Tarybų Sąjungos vadovu, prasidėjo pertvarka „Перестройка и новое мышление“, vadinama

1 ir 3 klasių mokytoja Janina Kuzelienė (mokyklos direktoriui Liudvikui Mlynskiui iš kairės) ir 2, 4 klasių mokytoja Danguolė Jurkevičiūtė (Sabienė) direktoriui iš dešinės, su pradinukais. Trečioje eilėje aštuntas iš kairės – Jonas Karlonas. 1965 m. Nuotraukos autorius nežinomas.

trumpai – „perestroika". Prasidėjo politinis atšilimas, susikūrė Sąjūdžio judėjimas. Ir štai 1989 metų vasario 16 dieną, Vilniaus kraštui sunkiu metu, kai veikė stiprios „jedinstvininkų" ir „autonomininkų" jėgos, daugiausia lietuvių tautybės žmonės, prijaučiantys nepriklausomybei, susirinko į Maišiagalos kultūros namus švęsti Nepriklausomybės dienos. Tremtinių grupei, jų tarpe Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių bendrijos, Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos, „Vilnijos", „Ryto", Sąjūdžio organizacijų nariui Valdui Kuzeliui, kilo idėja pasodinti ąžuoliuką parke, greta kultūros namų ir tvenkinio. Grupė nuvyko į Žaliosios girininkijos mišką ir iškasė gražų jauną ąžuoliuką. Irena Zamaravičienė, Veronika Pilkienė, Janina Kuzelienė, Tatjana Pleikienė į tuščią butelį sudėjo užrašytus linkėjimus, stipriai užkimšo ir užkasė, pasodindami medelį. Medelis užaugo. Vilniaus rajono savivaldybė pasirūpino atminimo lentelės gamyba. Ant metalinės plokštelės buvo užrašyta: „Laisvės medis. 1989 m." Šis medelis buvo skirtas visiems Maišiagalos gyventojams, prisidėjusiems prie laisvės ir atgimimo idėjos įgyvendinimo Lietuvoje. Vėliau mokiniai prisiekė kasmet, Gedulo ir Vilties dieną, uždegti žvakučių prie ąžuolo ir tylos minute, o gal ir tremtinių dainomis, pagerbti mirusiuosius.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, 1992 metais, lietuviškos klasės atsiskyrė nuo mišrios daugiakalbės mokyklos. Valdas Kuzelis buvo paskirtas lietuviškos mokyklos direktoriumi. Iš pradžių ji vadinosi Maišiagalos 2-oji vidurinė mokykla, o 1996 metų gegužės mėnesį mokyklai buvo suteiktas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo vardas. Ji įsikūrė mokyklai nepritaikytose buvusiose dvarininkų Onufrijaus ir Vitoldo Houvaltų patalpose, suprojektuotose XIX amžiuje žymaus architekto, Vilniaus universiteto profesoriaus Mykolo Angelo Šulco.

Po Antrojo pasaulinio karo, pasikeitus santvarkai, dvare buvo įkurdinti kolūkiečiais tapę Houvalto dvaro samdiniai, vėliau, jiems suteikus butus daugiabučiuose namuose, dvare buvo įsteigta tarybinio ūkio kontora, po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo vidurinė mokykla. Joje mokėsi tik vyresnių klasių moksleiviai, o pradinukai pamokas lankė vaikų darželio patalpose.

Pamenu, 1998 metų pavasarį bičiulis Barvildas Čepinskas pakvietė aplankyti vienoje Vilniaus gimnazijų eksponuotą Lietuvos partizanų nuotraukų parodą. Pasiūliau parodą organizuoti ir Maišiagalos mokyklos direktoriui. Jis nedvejodamas sutiko, ir štai gegužės mėnesį ir birželio pradžioje visi norintys galėjo pamatyti 200 nuotraukų iš Dano Šniukės archyvo, kuriose užfiksuoti žymūs Lietuvos partizanai Juozas Lukša, Jonas Noreika-generolas Vėtra, Julijonas Būtėnas, Jonas Misiūnas ir kiti. Parodos atidaryme dalyvavo pats autorius su pagalbininku,

partizanų ir tremtinių sūnumi Barvildu Čepinsku, partizanė-ryšininkė, veikusi Perlojos apylinkėse, Ona Latvienė, 1941 metų birželio sukilimo dalyvis Viktoras Ašmenskas, knygos apie gen. Vėtrą autorius, dimisijos majoras, pasipriešinimo dalyvis Stanislovas Zaikauskas.

Didėjant mokinių skaičiui, atsirado problemų dėl vietos mokykloje ir mokinių maitinimo. Opi problema buvo ir sporto salė (mokykloje jai nebuvo vietos). 1997 metais A. Adamkienės fondo lėšomis mokyklos rūsyje buvo atidaryta valgykla.

Didžiausiu rūpesčiu tapo naujos lietuviškos mokyklos įkūrimas ir statyba. Buvo norėta statyti priestatą, tačiau reikalai pakrypo kita linkme – po daugybės pastangų 2008 metais prasidėjo naujos mokyklos pastato statyba. 2010 metais į naująjį pirmą mokyklos korpusą perėjo 53 pradinukai.

Po metų 1 090 kv. m mokyklos pastate pamokas pradėjo lankyti ir 240 vyresniųjų klasių moksleivių. Mokyklai buvo suteiktas gimnazijos statusas. Nuo 2006 m. iki 2013 metų V. Kuzelis jau nebuvo direktorius, moksleivius mokė matematikos.

Gavus švietimo draugijos „Rytas“ finansinę paramą, šalia Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mokyklos buvo pastatyti trys paminkliniai akmenys iškiliems asmenims, susijusiems su miestelio istorija – LDK Algirdui, Mykolui Lietuviui ir Vasario 16-osios akto signatarui, kunigui Alfonsui Petruliui. Prie to prisidėjo ir Valdas Kuzelis – šis Lietuvos patriotas ir lietuvybės skleidėjas aktyviai veikė ir kaip visuomenininkas. 1989 metų rudenį, minint Vilniaus krašto atgavimo 50-metį, miestelio pakrašty, prie greitkelio Panevėžys–Vilnius atidengtas šiai progai atminti 3 m aukščio paminklinis akmuo ir pasodinta ąžuolų giraitė. Ją sodino Maišiagalos vidurinės mokyklos, Bukiškių profesinės mokyklos moksleiviai, įvairių žinybų iš Vilniaus atstovai. Kaip rašė rajono spauda: „Tai buvo Vilniaus miesto ir krašto grąžinimo prisiminimo ir įamžinimo diena. Todėl neminėsime žmonių ir organizacijų, blaiviai įvertinusių ir šį istorijos tarpsnį, negailėjusių pastangų, įrodant tai konkrečiais darbais. Norėtųsi tikėti, jog ši giraitė nusitęs iki kapinių. (...) Na, o rajono vadovybės pasyvumas rodytų, jog ji šiam istorijos momentui yra abejinga“. („Čia plaka Lietuvos širdis“ –„Draugystė“, 1898-11-04).

V. Kuzelis nebuvo abejingas. Kiekvieną vasarą prašydavo žmonių, kad nušienautų žolę aplink paminklą ir takelį, kad būtų galima prieiti prie paminklo. Ilgainiui paminklas apsamanojo, užrašas ant jo tapo sunkiai įskaitomas. Negana to, Automobilių kelių direkcija užtvėrė tvorą išilgai greitkelio, tad prieiti prie paminklo buvo neįmanoma. Draugijos „Rytas“ pirmininkas pasirūpino, kad meistras pagilintų užrašą, nuvalytų samanas, o V. Kuzelis – kad Automobilių kelių direkcija patrauktų tvorą už paminklinio akmens, įrengtų vartelius norintiems patekti nuo miestelio pusės. Dar prašė įrengti ant šlaito laiptelius, tačiau kelininkai to daryti nesutiko.

Paskutinis darbas, atliktas nenuilstamo V. Kuzelio pastangomis, – laiptai į Maišiagalos piliakalnį.

Dar 2010 metais mokyklos direktorius su bibliotekininke Janina Kuzeliene ilgai mynė įvairių įstaigų slenksčius, norėdami gauti ES paramą. Pagalius į ratus kišo nesusipratimai dėl galimai privataus žemės sklypo, nors tai, kaip tikino Kultūros vertybių apsaugos departamento atstovai, yra neįmanoma, nes piliakalnio ir dvarvietės teritorija registruota Kultūros vertybių registre. Buvo tikslinami kadastriniai matavimai, tačiau greičiau įregistruoti sklypą sutrukdė, kaip teigė tuometinis Maišiagalos seniūnas, apskričių naikinimas. Pagaliau 2014 metais Mokslinė archeologijos komisija patvirtino Maišiagalos piliakalnio su papiliu ir gyvenviete bei Maišiagalos dvaro sodybos detaliųjų tyrimų ir archeologinių žvalgymų projektą. Vilniaus rajono savivaldybė organizavo Maišiagalos piliakalnio tvarkybos darbus. Darbus planuota vykdyti piliakalnio ir jo papilio vietoje, kuri turi tiek atskirą saugomą, tiek ir bendrą su Maišiagalos dvaro sodyba teritoriją. Buvo suprojektuota nuo piliakalnio papilio šiaurės rytų krašte esančios automobilių stovėjimo aikštelės įrengti papilio pylimo viršumi, piliakalnio pietryčių kryptimi einantį skaldinėlio dangos taką. Automobilių aikštelės pakraštyje planuota įrengti kelio ženklą-rodyklę į piliakalnį. Šalia tako atkarpos, eisiančios į pietus nuo papėdės gynybinio pylimo, suprojektuotas informacinis stendas ir atokvėpio aikštelė su dviem suoliukais bei stalu. Laiptai pietiniu šlaitu į piliakalnį suprojektuoti 30 m ilgio, 1 m pločio. Laiptų viršuje suprojektuotas tako išplatėjimas – tarsi apžvalgos aikštelė. Jis analogiškos konstrukcijos, kaip ir apačioje suprojektuoti išplatėjimai. Prieš pradedant šiuos darbus suplanuotose žemės judinimo vietose buvo atlikti detalieji archeologiniai tyrimai ir archeologiniai žvalgymai.

Taip Maišiagalos mietelio gyventojo, buvusio mokyklos mokytojo, direktoriaus pastangomis galime saugiai kopti laiptais į piliakalnio viršūnę, pasigrožėti apylinkėmis bei palydėti saulę – tik prie tvenkinio, ne prie jūros. 1972–1973 metais, vykdant piliakalnio archeologinius tyrinėjimus, šiaurės rytų pusėje buvo padaryti laikini laipteliai, kurie neišliko iki mūsų dienų.

1812 metais Houvalto dvare dukart buvo apsilankęs Rusijos imperatorius Aleksandras I. Tam įvykiui atminti dvarininkas ant kambario, kuriame pusryčiavo caras, sienos buvo pakabinęs marmurinę lentą. Gal galėtų atsirasti vietos ir Maišiagalos tradicinių amatų centre, prie kurio žaliuoja Laisvės medis, kur dėka gerbiamo Valdo Kuzelio 1992–2011 metais veikė jo vadovaujama Lietuvos didžiojo kunigikščio Algirdo vidurinė mokykla?

■

Trakų švietimo centras švenčia veiklos 10-metį!

Nijolė LISEVIČIENĖ,
VšĮ Trakų švietimo centro direktorė

Šįmet, liepos 12-ą dieną mūsų nevyriausybinei įstaigai, Trakų švietimo centrui, jau 10 metų. Greitai bėga laikas... Gal todėl, kad darbas veja darbą, vienos idėjos išsigrynina ir tampa „kūnu" bei gimdo kitas, naujas idėjas, veiklas, o jų įgyvendinimui buriame naują komandą ir siekiame užsibrėžtų tikslų. Juk įstaigą kūrėme turėdami tikslą - sudaryti sąlygas Vilniaus regiono įstaigoms, bendruomenėms ir gyventojams tenkinti mokymosi, pažinimo poreikius bei kitus viešuosius interesus, o švietimo įstaigų pedagogams, atsižvelgiant į regioninius ir nacionalinius švietimo politikos prioritetus tobulinti įgytas kompetencijas ir siekti geresnės švietimo kokybės. Vykdydami švietimo, mokymo ir kultūrinę bei sveikos gyvensenos įgūdžių stiprinimo, aplinkos apsaugos, socialinės, teisinės pagalbos teikimo ir kitokią visuomenei naudingą veiklą, visada galvojome ir galvojame apie žmones, jų poreikius. Gal čia ir yra mūsų stiprybė bei veiklos sėkmė.

Tam, kad veikla būtų sėkminga, pastoviai tiriame aplinką, kurioje dirbame bei čia gyvenančiųjų saviugdos poreikius. Vilniaus regione, tai yra Šalčininkų, Vilniaus ir Trakų rajonuose bei Vilniaus mieste, kur vykdome veiklą, švietimo įstaigų, moksleivių ir mokytojų visumoje nemažėja, bet tuštėja kaimuose ir daugėja miestuose. Steigiasi privatūs darželiai, mokyklos mieste, o socialinė atskirtis, bedarbystė jaučiama atokiuose kaimuose. Kultūriniame kontekste – daugiakultūrinė aplinka, daugelyje šeimų dvikalbystė.

Neformalus švietimas – pagrindinė įstaigos veikla, kurios tikslas, organizuoti visuomenės poreikius atliepiantį neformalųjį švietimą, kvalifikacijos tobulinimą, tuo padedant įsigyti profesinei veiklai reikalingų teorinių žinių ir praktinių įgūdžių bei dalintis gerąja patirtimi, tobulėti, tam pasitelkiant inovatyvias veiklos formas bei edukacines programas šalyje ir užsienyje. Rengiame konkrečiose įstaigose bei regiono ir šalies mastu seminarus, konferencijas, gerosios patirties sklaidos renginius. Kasmet surengiame virš 600 kvalifikacijos tobulinimo renginių, kuriuose dalyvauja apie 22 tūkstančių dalyvių.

Kvalifikacijos tobulinimo renginius švietimo įstaigos užsako tam panaudodamos Mokinio krepšelio lėšas, skirtas kvalifikacijos tobulinimui, o mes stengiamės jų poreikius tenkinti. Nuo kitų įstaigų skiriamės tuo, kad išskyrus būtinuosius kursus, kuriuos turi išklausyti visi pedagogai, visus kitus rengiame tik aptarę bei išanalizavę su įstaigos administracija jų tikslą bei parinkę tam tinkamus lektorius, mokymosi būdą, laiką. Mums svarbus grįžtamasis ryšys, kuris verčia tobulėti.

Projektinė veikla – antra, stiprioji mūsų įstaigos veiklos pusė. Siekdami tenkinti švietimo įstaigų pedagogų, kitų bendruomenės narių bei regiono gyventojų ir moksleivių poreikius, stengiamės dalyvauti projektų konkursuose ir gauti lėšų. Kasmet įgyvendiname po 6 -7 lokalinius, 4 -5 regioninius ir 5 šalies mastu vykdomus projektus. Projektinė veikla leidžia aktyvinti įvairias bendruomenes, telkti jas aktualių problemų sprendimui, pilietiškumo, kūrybiškumo ugdymui.

Atsižvelgdami į regiono daugiatautiškumą jau eilę metų dalyvaujame Tautinių mažumų departamento prie LR Vyriausybės kultūrinių projektų konkursuose ir jų dėka Įgyvendiname tęstinį projektą ,,Branginu kalbą ir Tėvynę". Tai pilietiškumą ugdantis projektas, kurio dėka šalies tautinių mažumų 7-11 klasių moksleiviai dalyvauja viktorinose, rašinių konkursuose ir kitose veiklose bei tuo tobulina valstybinės kalbos ir istorines žinias, skatina bendravimą ir bendradarbiavimą, moko tolerancijos, pakantumo kitaip mąstantiems.

Jau penktus metus sėkmingai įgyvendiname Trakų rajono savivaldybės administracijos socialinį projektą ,,Kompleksinių paslaugų šeimai plėtojimas Trakų rajone'' Nr.08.4.1-ESFA-A-V-416-06-0003 ir teikiame šias paslaugas: individualias psichologo konsultacijas, psichosocialinę pagalbą, šeimos įgūdžių ugdymo ir sociokultūrines paslaugas bei rengiame pozityvios tėvystės mokymus. Projektas papildytas Asistento paslauga neįgaliesiems.

Jau 9 metus dalyvaujame Trakų savivaldybės sporto projektų konkursuose, kuriuose mūsų teikiamam tęstiniam projektui ,,Išlikime sveiki", kuris skirtas senjorams, skiriamas finansavimas ir taip sudaromos sąlygos rajono senjorams sportuoti, būti aktyviems. Rengiame sveikatinimo dienas, stovyklas.

Trečioji mūsų įstaigos veikla –TAU, kurią

Ekskursijoje Zarasuose

Trakų TAU studentai svečiuose Trakų l/d „Ežerėlis“

vykdome savanoriškais pagrindais ir džiaugiamės jos naudingumu bei sėkme. Tik pradėję veiklą įsteigėme Trečiojo amžiaus universitetą ir pakvietėme vyresnius nei 60 metų amžiaus turinčius asmenis burtis ir veikti, o ne užsisklęsti ir apsiriboti namų erdve. Išsikalbėti, judėti, bendrauti labai svarbu vyresniame amžiuje, norint išsaugoti fizinę ir psichinę sveikatą. Šiuo metu Trakų TAU veikia net 7-iose rajono seniūnijose, o mokosi net 324 studentai. Vyksta įvairiomios temomis paskaitos (daugiausiai pageidajama sveikatos stiprinimo tema), praktiniai sveikatinimo užsiėmimai, diskusijos, edukacijos bei labai visų mėgiamos vakaronės ir išvykos, kurių metu aplankėme nemažai šalies vietovių, susipažinome su istoriniu ir kultūriniu paveldu. Svarbu, kad vyktų bendravimas tarp kartų senjorai dalintųsi patirtimi su jaunimu. Kasmet Trakų TAU studentai kviečiami į Trakų l/d „Ežerėlis“, „Obelėlė“ bei į Trakų Vytauto Didžiojo gimnaziją, kur kartu dalyvaujame bendrose veiklose, o su moksleiviais diskutuojame tema kaip geriau pažinti tiek jaunimo, tiek ir senjorų poreikius ir problemas, domėtis vieni kitais bei padėti, o tam galimybių yra daug ir įvairių.

Džiaugiamės, kad Valstybinis visuomenės sveikatos stiprinimo fondas finansavo mūsų parengtą projektą „Kompleksinė kritimų ir traumų prevencijos programa“, kurią sėkmingai įgyvendiname. Jaučiame pastovią Trakų rajono savivaldybės paramą už kurią esame dėkingi.

Mūsų šalyje dar sunkiai skinasi kelią savanorystė, to turime mokytis. Nesenai baigėme projekto „Esame veiklūs ir reikalingi“ Nr.08.3.2-ESFA-K-415-01-0013 įgyvendinimą, kuriame asmenys, sulaukę 54 metų amžiaus, bet dar nesantys pensininkai, turėjo galimybę dalyvauti mokymuose ir patobulinti savo kompetencijas. Pagrindinė, skatintina projekto veikla – savanorystė. Projekte dalyvavo ir daug laiko savanorystei skyrė Vilniaus miesto ir rajono, Šalčininkų, Elektrėnų bei Trakų gyventojai.

Dėl Rusijos Federacijos karinių veiksmų Ukrainoje į mūsų šalį, o taip pat ir į rajoną atvyko ir apsigyveno ukrainiečių šeimos, kurių vaikai lanko darželius ir mokyklas, todėl įsijungėme į priemones skirtas jų integravimui į bendruomenes: rajone gyvenantiems mokyklinio amžiaus ukrainiečiams vasaros atostogų metu rengiame stovyklas, suaugusiesiems – psichologų konsultacijas, paskaitas apie šalies įstatyminę bazę, lietuvių kalbos kursus.

Bendradarbiavimas nevyriausybiniame sektoriuje yra labai svarbus, todėl džiaugiamės, kad užsimezgė glaudūs bendradarbiavimo saitai su regiono švietimo, kultūros, sporto ir kitų sričių įstaigomis bei organizacijomis. Bendradarbiaujame ir su kitų šalių švietėjais. Švietimo centras yra pasirašęs sutartį ir užmezgęs glaudžius bendradarbiavimo saitus su Ukrainos P. Tyčinos Umanės pedagoginiu universitetu. 2022 metais pasirašėme sutartį dėl tolimesnės abipusiai naudingos veiklos, seminarų ir konferencijų socialinėje srityje (PPT darbuotojams, švietimo pagalbos specialistams, pedagogams) rengimo su Lenkijos Kujavijos Pamario aukštąja mokykla Bydgoščiuje. Dalyvavome Lietuvos ir Lenkijos jaunimo mainų fondo finansuojamąme projekte „Kelias į verslą Lenkijoje ir Lietuvoje”, kurio pareiškėjas – Malapolskos vaivadijos savanorių korpusas, o VšĮ Trakų švietimo centras – partneris. Projektas buvo įgyvendinamas Naujajame Sonče, kur mūsų pedagogai galėjo pasisemti gerosios patirties kaip motyvuoti sunkius paauglius mokytis ir dirbti. Bendradarbiaujame su Latvijos suaugusiųjų švietimo acociacija, kuri mus ir estus pakvietė į tarptautinį „Nordplus Adult“ Nr. NPAD-2020/10040 projektą „Amžius ne kliūtis II‘, kurio metu buvo parengta net dešimt 20-ies akad. val. programų vyresniems asmenims.

Kokie ateities planai? Tęsti tai, ką esame pradėję, tobulinti tas sritis, kuriose reikalingas proveržis. Informacinės visuomenės tolygi plėtra yra vienas svarbiausių regiono vystymosi veiksnių. Siekiant teikti kokybiškas, prieinamas ir modernias, darbo rinkos poreikius atitinkančias edukacines paslaugas, būtina informacinių komunikacinių technologijų spartesnė integracija į švietimo procesą. Naujų informacinių technologijų panaudojimas, atvirų e-šaltinių plėtra ir suaugusiųjų skaitmeninio raštingumo kompetencijos tobulinimas yra viena iš aktualiausių Centro prioritetinių sričių.

■

Kovos dėl Lietuvių mokslo draugijos rinkinių išsaugojimo 1938–1939 m. kronika

Kazys MISIUS,
Vilnius

1907 m. Jono Basanavičiaus pastangomis Vilniuje buvo įsteigta Lietuvių mokslo draugija. Rusų valdžia tos draugijos veiklos beveik netrukdė. Apie Lietuvių mokslo draugiją paskelbta nemažai straipsnių. Šiuo rašiniu siekiama apžvelgti lietuvių pastangas išsaugoti draugijos rinkinius, kai ji buvo lenkų valdžios uždaryta, o jos turtą valdė paskirti kuratoriai.

Mirus Petro Vilešio našlei Elenai Vileišienei, jos vyriausioji dukra Jadvyga Jaloveckienė 1931 m. pasiūlė Lietuvių mokslo draugijai pirkti P. Vileišio namus (Antakalnio g. 6). Namai buvo nupirkti iš Lietuvių mokslo ir „Ryto" draugijų bendrų lėšų. Lietuvių mokslo draugija į tuos namus persikėlė 1932 m. pradžioje. Pirmame aukšte įsikūrė „Ryto", o antrame Lietuvių mokslo draugijos. Draugija turėjo savo biblioteką, rankraštyną, tautosakos archyvą ir muziejų su archeologijos, etnografijos skyriais, numizmatikos rinkiniu.

Lietuvių mokslo draugijos uždarymo etapai

Lenkų valdžia iki 1937 m. Lietuvių mokslo draugijos beveik nepersekiojo. Pagaliau 1937 m. sausio 4 d. Vilnius miesto viršininko įstaigos valdininkai – lietuviškų leidinių cenzorius Janas Kviatkovskis ir Krymas pradėjo reviziją Lietuvių mokslo draugijos patalpose. Jie peržiūrin**ėjo kasos** knygas ir leidini**ų**, kurie **šiaip** Lenkijoje uždrausti, bet Lietuvių mokslo draugijai buvo leista turėti, **sąrašus**. Tikrintojai rausėsi kelias dienas, iššniukštinėjo visas pakampes[1].

Naikinant lietuviškas, mokyklas, draugijas, pagaliau atėjo eilė ir Lietuvių mokslo draugijai 1938 m. sausio 23 ir 26 d. Vilniaus miesto viršininko įstaigos valdininkai Lietuvių mokslo draugijos patalpose darė reviziją. Apžiūrėjo esamą archyvą, biblioteką, muziejų, skaityklą ir kitką. Po tos revizijos, rodos, sausio 29 d. Lietuvių mokslo draugijos kambariai, buvo užantspauduoti. Valdyba įpareigojo atskirame kambaryje gyvenusiam Pranui Razmukui likti toliau gyventi ir taip saugoti vertybes nuo galimo išvežimo.

1938 m. vasario 4 d. į Vilniaus miesto viršininko įstaigą buvo pašauktas Lietuvių mokslo draugijos pirmininkas dr. kun. Antanas Viskantas, kuriam pranešta žodžiu ir įteiktas miesto viršininko J. Černichovskio pasirašytas sprendimas apie Lietuvių mokslo draugijos veikimo sustabdymą. Rašte be kitko buvo teigiama, kad šios draugijos veikla išeina iš privalom*aisiais įstatymais nustatytų draugijų veikimo ribų, gresia saugumui, ramumui ir viešajai tvarkai*.

Toliau Vilniaus miesto viršininkas, savo sprendimo motyvuose, rašė: *1) Vilniaus lietuvių mokslo draugija gaudavusi iš Lietuvos švietimo ministerijos veikimui nurodymus ir lėšų. Tuo būdu palaikydavusi ryšius su valstybe, kuri su Lenkijos Respublika neturi jokių diplomatinių santykių; 2) Lietuvių mokslo draugijos kasos knygą tvarkęs ne kasininkas, bet pirmininkas, piniginė apskaita buvusi netinkama; 3) Lietuvių mokslo draugija gaudavusi pinigų, nežinodama nei jų šaltinių, nei asmenų, kurie tuos pinigus mokėdavę, kas gali būti įrodymu, jog tie pinigai buvę gaunami nusikalstamu būdu; 4) Lietuvių mokslo draugija turėjusi ir platinusi nelegalius, neturinčius Lenkijoje leidimo, spaudinius, knygas, albumus, žemėlapius ir laikraščius*.

Draugijos turtą globoti ir jo būtinus reikalus tvarkyti valdžia paskyrė kuratorių advokatą Stanislovą Venslavskį. Dėl šio sprendimo duota teisė per 14 dienų skųstis Vilniaus vaivadai, tačiau apeliacijos įteikimas to sprendimo nesustabdantis[2].

1938 m. vasario 21 ir 22 d. dienomis į Varšuvą buvo nuvykęs Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos direktorius Marcelinas Šikšnys, tos gimnazijos mokytojas A. Petraitis ir Lietuvių mokslo draugijos pirmininkas kun. A. Viskantas. Ši lietuvių delegacija apsilankė Vidaus, Švietimo ir Užsienio reikalų ministerijose, kur kalbėjo apie Vilniaus krašto lietuvių būklę ir jų reikalus. Aišku, buvo skųstasi ir dėl Mokslo draugijos uždarymo[3].

Deja, Lietuvių mokslo draugijos valdyba kovo mėn. gavo Vilniaus vaivadijos įstaigos du pranešimus. Viename jų sakoma, kad apeliacija dėl tos draugijos veiklos sustabdymo atmesta, o kitame pranešama – draugija uždaroma. Pranešimų pasirašymo data nenurodyta, kitais šaltiniais draugijos uždarymo potvarkis pasirašytas kovo 9 d. Palikta teisė tą sprendimą skųsti Vidaus reikalų ministrui[4].

Po grasinimų ir antilietuviškų mitingų 1938 m. kovo 17 d. per Lenkijos nepaprastąjį pasiuntinį Taline Lietuvos pasiuntiniui buvo įteiktas Lenkijos ultimatumas Lietuvai. Pareikalauta, kad Lietuva per 48 valandas užmegztų su Lenkija diplomatinius santykius. Pabrėžta, kad Lenkijos ultimatumas nei formos, nei turinio atžvilgiu negali būti diskutuotinas. Lietuva ultimatumą priėmė. Vilniaus krašto lietuviai vylėsi Lenkijos politikos jų atžvilgiu sušvelnėjimo. 1938 m. kovo 24 d. Lietuvių mokslo draugijos valdyba surašė Vidaus Reikalų Ministerijai skundą dėl tos draugijos uždarymo[5].

Pasitaikė ir lenkų organizacijų, kurios nepritarė Lietuvių mokslo draugijos uždarymui ir likvidavimui. Pavyzdžiui, Lenkų reformacijos istorijos mylėtojų J. Laskio draugija kovo 27 d. savo narių visuotiniame susirinkime nutarė kreiptis į atitinkamus institucijas, kad uždarytai Lietuvių mokslo draugijai paskirtas valdiškas kuratorius būtų atšauktas ir ši draugija vėl galėtų laisvai veikti[6].

Užmezgus Lietuvos-Lenkijos diplomatinius santykius, 1938 kovo 31 d. Lenkijos diplomatas Francišekas Chorvatas įteikė įgaliojimo raštus Kaune. Tą pačią dieną Lietuvos pasiuntinys Kazys Škirpa savo įgaliojimo raštus įteikė Varšuvoje. Tuoj po įgaliojimo raštų įteikimo Lietuvos pasiuntinį Varšuvoje K. Škirpą pasveikinti atvyko vilniečiai – rašytojas, žurnalistas Rapolas Mackevičius ir buvęs „Jaunimo draugo“ redaktorius Augustinas Burokas. Ta proga jie papasakojo apie apverktiną lietuvių švietimo ir kultūros būklę, apie 1937 m. rudenį Lenkijos ministrų kabinetui įteiktą vienuolikos asmenų pasirašytą memorandumą dėl lietuvių sunkios padėties. Tą memorandumą priėmęs Ministrų kabineto spaudos atstovas pareiškęs, kad bergždžiai važinėjantys į Varšuvą. Lietuvių tautinė veikla Vilniaus krašte būsianti sustabdyta. Lietuvių Lenkijoje esą visai mažai, o lenkų Lietuvoje daug. Todėl Lietuva savo valstybėje pirma turinti pagerinti lenkų būklę. Į tą memorandumą nebuvo atsakyta, o jį pasirašę asmenys administracine tvarka nubausti sumokėti po 100 zlotų baudos. Nubaustieji keipėsi į teismą ir buvo išteisinti.

Atvykusieji Vilniaus lietuviai klausė pasiuntinio gal jiems vėl kreiptis į Lenkijos vyriausybę ir reikalauti kultūrinės autonomijos. K. Škirpa patarė kiek palaukti, kol paaiškės Lietuvos santykių su Lenkija forma ir mastas. Tuo pačiu buvo paprašyta pateikti pasiuntinybei žinių apie lietuvių padėtį, jų kultūrinius religinius, ekonominius ir kitus teisių varžymus[7].

Nors Lietuvos pasiuntinys K. Škirpa vilniečių atstovams buvo pataręs su peticijomis Lenkijos valdžiai kiek palaukti, 1938 m. balandžio 4 d. Vilniaus lietuvių atstovai – dr. kun. Antanas Viskantas ir rašytojas, žurnalistas Rapolas Mackevičius atvyko į Varšuvą įteikti Lenkijos ministrui pirmininkui Felicjanui Skladkovskiui-Slavojui dešimties lietuvių organizacijų atstovų pasirašytą peticiją dėl lietuvių sunkios padėties. Juos priėmė Vidaus reikalų viceministras Klukovskis. Įteikdami peticiją, delegatai jam žodžiu išdėstė sunkią lietuvių padėtį ir prašė atkurti lietuvių pažeistas teises. Viceministras pažadėjo peticiją svarstyti, pirmiausia skundą dėl uždarytos Lietuvių mokslo draugijos. Priėmimas truko apie pusvalandį. Minėti atstovai dar apsilankė ir Lietuvos pasiuntinybėje. Jie pasiuntiniui ministrui K. Škirpai papasakojo apie peticijos įteikimą, nurodė, kad nuo Lenkijos ultimatumo Lietuvai priėmimo lietuvių padėtis nepagerėjo, tik sušvelnėjo lenkų spaudos tonas lietuvių atžvilgiu ir teismų spendimai[8].

Laukiant atsakymo į skundą iš Vidaus reikalų ministerijos, 1938 m. gegužės mėn. pradžioje Lietuvių mokslo draugijos pirmininkas dr. kun. A. Viskantas gavo teismo tardytojo pranešimą, kad prieš jį pradėtas tardymas dėl nusikaltimo valiutų įstatymui. Gautame tardytojo rašte pažymėta, kad kun. A. Viskantas, kaip tos draugijos pirmininkas, nuo 1936 iki 1938 m. sausio mėn. be valiutų komisijos leidimo gaudavęs pinigų iš Lietuvos švietimo ministerijos valdininko J. Balio Kaune ir juos Vilniuje išmokėdavęs įvairiems asmenims[9].

1938 m. gegužę per Vilniaus miesto viršininko įstaigą gautas Vidaus reikalų ministerijos gegužės 24 d. departamento direktoriaus pasirašytas raštas kuriuo pranešama, kad ministerija Vilniaus lietuvių mokslo draugijos skundą dėl tos draugijos uždarymo atmetusi ir Vilniaus vaivados sprendimą, kuriuo yra ši draugija uždaryta, patvirtinusi.

Lietuvių mokslo draugijos veikla sustabdyta Vilniaus miesto viršininko sprendimu 1938 m. vasarį. Pasiskundus Vilniaus vaivadai, šis kovo mėn. Vilniaus miesto viršininko sprendimą patvirtino, o kitu įsaku Lietuvių mokslo draugiją uždarė. Buvusios draugijos valdyba kovo 24 d. dėl vaivados sprendimo pasiskundė Vidaus reikalų ministerijai. Gautame

rašte pažymima, kad sprendimas dėl Lietuvių mokslo draugijos uždarymo administracijos instancijose esąs galutinis.

Nurodyti ir Vidaus reikalų ministerijos tokio sprendimo motyvai:

l. Lietuvių mokslo draugijos apeliacijos skunde tvirtinimas, jog prieš draugijos veiklos sustabdymą, po padarytos draugijos būstinėje kontrolės, vaidininkai yra surašę netikslų ir faktiškajai būklei neatitinkantį protokolą esąs niekuo nepagrįstas, nes apeliacijos skunde nesą įrodyta, kokie iš tikrųjų yra netikslumai. Draugijos valdybos tvirtinimas, kad valdininkas sakęs, jog protokolo pasirašymu esąs patvirtinamas tik pats padarytas kontrolės faktas, esąs niekuo nepagrįstas ir neatitinkąs tikrovei.

2. Lietuvių mokslo draugija gaudavusi iš Lietuvos švietimo ministerijos nurodymų ir lėšų ir tuo būdu, palaikydama ryšius su valstybės įstaiga Lietuvoje, su kuria tuomet Lenkija dar neturėjusi nei diplomatinių, nei konsulinių santykių, savo veikla grėsusi viešajam ramumui. Šis motyvas ministerijos rašte baigiamas šitaip: „Kadangi draugijos uždarymo metu buvę draugijoje santykiai nepakito ta kryptimi, kuri ateityje neleistų pasikartoti aprašomiems reiškiniams, grėsusiems saugumui, ramumui ir viešajai tvarkai, tai vaivados įstaiga pagrįstai padarė išvadą, kad tolimesnis Draugijos gyvavimas gresia saugumui".

3. Lietuvių Mokslo Draugijos kasos knygą tvarkęs ne kasininkas, bet pirmininkas. Draugijos valdybos apeliacijos skunde nurodyta aplinkybė, kad tai buvęs tos draugijos vidaus reikalas ir kad tam buvo suteikti įgaliojimai, ministerijos nuomone, esanti nepakankama, nes neva, šioje srityje valdybos kompetencijos pakeitimas esąs tolygus draugijos statuto pakeitimui, kas, esą, jau nėra vien draugijos vidaus reikalas.

4. Lietuvių mokslo draugijos valdyba turėjusi savo dispozicijoje kas mėnuo šimtą zlotų, iš kurių nebuvę daromi atsiskaitymai, kas, esą, gali būti aiškinama nuslėpimu tikslų, kuriems tie pinigai buvę leidžiami.

5. Lietuvių Mokslo Draugijos valdyba vedusi dvi kasos knygas, ką, esą, parodantis faktas, jog šios draugijos kasoje yra pažymėta, kad buvo daromi išmokėjimai „Ryto" draugijai, bet šios draugijos kasos knygose tokių pajamų nebūta.

6. Ministerijos nuomone, netiesa, kad draugija gaudavusi pašalpų iš Amerikos lietuvių, nes tam tvirtinimui nesą jokių įrodymų. Toliau ministerija teigia, kad Draugijos apeliacijos skunde nesą išaiškinta, iš kurių asmenų ji gaudavusi pinigų. Pažymima, kad be valdžios leidimo ėmimas minėtų dovanų esąs prieštaraujantis atitinkamam įstatymui.

7. Lietuvių mokslo draugija turėjusi ir platinusi nelegalius, neturinčius Lenkijoje leidimų spaudinius. Ministerijos rašte išvardijama: „Naujienos", „Vytauto Didžiojo 500 metų mirties minėjimas" ir „Lietuvos ežerai" [10].

Pastarasis kaltinimas keistas. Lietuvių mokslo draugija turėjo teisę mokslo reikalams gauti ir kaupti užsienyje leistas knygas, periodinę spaudą nepriklausomai nuo to ar leidinys Lenkijoje draudžiamas ar ne. Iš užsienio gautų leidinių draugija neplatino. Tai niekuo nepagrįstas kaltinimas.

Lietuvių mokslo draugijos valdyba nutarė šį Vidaus reikalų ministerijos sprendimą apskųsti Aukščiausiajam administraciniam tribunolui Varšuvoje. Taip ir buvo padaryta.

Tolesnė kova laukiant Aukščiausiojo administracinio tribunolo sprendimo

Gegužės 28 d. kairesnės pakraipos laikraštis „Vilniaus žodis" rašė, kad Lietuvių mokslo draugijos durys jau penktas mėnuo kai užantspauduotos. Tyrinėję ten esamus rinkinius ir rašę kokius nors mokslo darbus asmenys, turėjo tą darbą nutraukti ir atidėti vėlesniam laikui, nes kitose viešose mokslo įstaigose tokios medžiagos nėra.

Rašinio autoriui skaudėjo draugijos sukauptų vertybių likimas. 1938 m. nuo kovo 10 ligi gegužės 12 d. septyni (kartais šeši) valdinio kuratoriaus nusamdyti asmenys „darbavosi" Lietuvių mokslo draugijoje. Jie mokėjo lietuviškai. Prano Razmuko žiniomis tie asmenys draugijos rankraštyne, administraciniuose dokumentuose ir bibliotekos saugyklose darė kratas. Kokius nurodymus turėjo tikrintojai ir kokie jų tikrinimo rezultatai nepavyko sužinoti.

Žiemą draugijos patalpos buvo nekūrenamos. Todėl didžiausias pavojus kilo senų rūbų, aprangos ir papuošalų rinkiniui. Tame rinkinyje buvo ir eksponatai, rodyti 1909 m. Paryžiaus parodoje. Šis muziejaus skyrius buvo nuo drėgmės reikiamai neapsaugotose patalpose. Konstatuojama, kad jau metas sugrąžinti Lietuvių mokslo draugijos rinkinius pačių lietuvių globon[11].

---

[1] Revizijos Mokslo, Labdarybės ir Šv. Kazimiero draugijose, *Vilniaus rytojus*, 1937, saus. 8, nr. 3, p. 4.

[2] Sulaikytas Vilniaus Lietuvių mokslo draugijos veikimas, *Tautietis*, 1938, vas. 10, p. 2, 4; Pranas Razmukas, Iš Lietuvių mokslo draugijos istorijos, *Kraštotyra*, Vilnius, 1970, p. 91–92.

[3] Lietuvių delegacija Varšuvoje, *Kelias*, 1937, vas. 24, p. 6.

[4] Lietuvių mokslo draugija uždaryta, *Paskutinės žinios*, 1938, kovo 25, p. 4.

[5] Žygiai dėl uždarytos Lietuvių mokslo draugijos, *Aidas*, 1938, liepos 12, nr. 21, p. 4.

[6] *Viltis*, 1938, bal. 7, nr. 1, p. 4.

[7] 1939 04 01 K. Škirpos pranešimas užsienio reikalų ministerijai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2028, l. 97–98.

[8] 1939 04 11 (gavimo data) K. Škirpos pranešimas Užsienio reikalų ministerijai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2028, l. 79–82.

[9] Lietuvių mokslo d-jos pirmininkui keliama teismo byla, *Aidas*, 1938, geg. 6, nr. 3, p. 4.

[10] Vidaus reikalų ministerijos sprendimas. Galutinai uždaryta Lietuvių mokslo draugija. *Aidas*, 1938, birž. 21, nr. 15, p. 2.

[11] –ja. Dėl lietuvių mokslo draugijos, *Vilniaus žodis*, 1938, geg. 28, nr. 27, p. 2; P. Razmukas, Iš Lietuvių mokslo draugijos istorijos, *Kraštotyra*, Vilnius, 1970, p. 94.

Tęsinys kitame numeryje

Reda Tursaitė (1940–2023)

Pro memoria

Esu aš paukštis, vėtroj nepaklydęs
ir niekad neišleidęs žemės iš akių,
skrendu viršūnėn, kur kaip saulė žiedas žydi,
regiu jį rytdienoj galingą, šviesų, didį
ir pro perkūnijų aidėjimą šaukiu:

Esu aš paukštis, ūkanoj pabudęs,
skrendu žvaigždžių pakalnėn šion atnešt,
širdies kad nesuėstų laiko rūdys,
žiedų kad nepakąstų skausmo rudens,
žmogus kad mestų pančių grandines.

Esu aš paukštis, kurs bedugnėj nardo,
kurs nei prieš mirtį, nei prieš naktį nedrebės,
kas tars kaip burto žodį mano vardą, —
pro lemtį viešpačių ir pro teisybę kardo
kaip talismanas jam, parpuolusiam, skambės:

Esu aš paukštis, lanke nepašautas,
nesuviliotas aukso narvo, deimanto grūdų,
iš ten, kur liko mirčiai lizdas krautas,
į ten, manan balsan kur kyla tautos, —
gyvent! gyvent jus šaukdamas skrendu.

B. Brazdžionis

Lietuvos patriotė, Jono Vileišio anūkė, Vileišių šeimos, ypatingai Emilijos Vileišienės atminimo saugotoja. Reda Tursaitė gimė 1940 metais okupuotame Vilniuje.

Iš Redos Tursaitės atsiminimų – " 1941 metų birželį mūsų šeima buvo represuota. Tėvas atskirtas nuo šeimos ir įkalintas lageryje. Mama, brolis Gediminas ir aš gyvuliniais vagonais buvome išvežti iš Lietuvos ir paleisti Altajaus krašte. Man buvo vieneri metai, broliui - septyneri. 1947 metais motina nutarė bėgti į Lietuvą. Toje ilgoje kelionėje sutikome gerų visai nepažįstamų žmonių, kurie kuo begalėdami mums padėjo. Taip pasiekėme tėvynę, kaip tuomet mums atrodė, svajonių kraštą. Kaune apsistojome pas Juliją Biliūnienę – Matjošaitienę. Ji po savo stogu priėmė mus, bėglius, beteisius žmones. Aš išgąsdinto vaiko akimis žiūrėjau į linksmai žaidžiančius, nerūpestingus Matjošaitienės vaikaičius, jos dukters Meilės Lukšienės vaikus. Po kiek laiko mamą suėmė. Aš atsidūriau vaikų namuose, iš pradžių Vilniuje, paskui Lauruose. Trūko maisto, visą laiką buvome alkani. Kai išvesdavo pasivaikščioti, pavasarį nuskabydavome visus rūgštynių ir kiškio kopūstų lapelius. Žiemą kartais ant sniego rasdavome pabertų vikių - juos surinkdavome ir suvalgydavome iki paskutinio grūdelio. Brolį priglaudė prof. Tadas Ivanauskas savo Obelynėje. Jis ten dirbo visus reikalingus sodo priežiūros darbus. Per atostogas ir mane ten kokiam mėnesiui priimdavo, maitindavo. Bet, grįžus į vaikų namus, vėl nuo alkio sulysdavau. Mama - Sorbonos universiteto auklėtinė, Vilniaus universiteto bibliotekininkė, prof. Mykolo Biržiškos, universiteto rektoriaus, dešinioji ranka B. Vileišytė - Tursienė tapo Girienės tarnaite. Kai tik galėdavo, ji atbėgdavo į vaikų namus manęs aplankyti. Tačiau ne visuomet galėdavo. Kartais mane aplankydavo šeimos draugai ir sakydavo: Mama dabar atvažiuoti negali. Ji atvažiuos po mėnesio. Skaičiuodavau dienas, bet praeidavo ne mėnuo, o du ar trys, kol sulaukdavau mamos. Vėliau sužinojau, kad tuos mėnesius ji vėl būdavo uždaryta kalėjime. 1956 metais iš lagerio į Lietuvą sugrįžo tėvas. Padedama gerų žmonių, mama gavo darbą M. K.Čiurlionio meno mokyklos bibliotekoje."

Šviesios atminties Reda Tursaitė Vilnijos krašto lietuvė, patyrusi Sibiro tremties žiaurumus, visada išlikusi pozityvumo ir giedros nuotaikos asmenybe. Šviesios atminties Reda Tursaitė mokėsi tuometėje Vilniaus 7-oje vidurinėje mokykloj, ją baigusi, mokėsi ir baigė Vilniaus universiteto ekonomikos fakultetą. Po studijų baigimo dirbo gamyklose ir finansų ministerijoje, visur pasižymėjo darbštumu ir pareigingumu. Vasario - 16-osios, Vilniečių ainių ir kitų organizacijų narė, aktyvi visuomeninkė. Jos dėka įamžintas ne vienas iškilus Vilniaus ir Vilnijos krašto lietuvis. Reda Tursaitė aktyviai dalyvavo vasario 16 – osios klubo veikloje, kaip senelio 1918 m. vasario 16-osios dienos Nepriklausomybės akto signataro Jono Vileišio atminimo, ypatingai Emilijos Vileišienės ir visų Vileišių puoselėtoja - saugotoja. Jos didelis indėlis, Vileišių vardo įamžinimas – koplytstulpiai, atminimo lentos, vardinės premijos, ugdymo įstaigų vardai, ypatingai paminklai – Kaune Burmistrui J. Vileišiui ir Vilniuje Kosciuškos skvere broliams Vileišiams, kartu su istoriku prof. Jonu Aniču parengta ir išleista Vileišiada.

Ilsėkitės Ramybėje, Gerb. p. Reda, mums buvo garbė Jus pažinti ir keliauti su Jumis gyvenimo kely... Taip sunku ištarti Sudie, o gal iki pasimatymo, ten kur susitiksime visi Amžinybėje...

Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazija

Antanas Jonas Gaidys

(1938 01 01–2023 07 09)

Liepos 11 d. amžino poilsio palydėjome Paluknio gyventoją Antaną Joną Gaidį, Elenos Kviklytės ir Alekso Gaidžio sūnų (1938.01.01–2023.07.09), už kurį šventas mišias Paluknio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčioje aukojo jo sūnėnas Lietuvos dvasininkas, neseniai prisiekęs Kauno vyskupas Saulius Bužauskas.

Antanas gimė ir užaugo Utenos rajone, Vaiskūnų kaime, Užpalių parapijoje ir dabartinėje seniūnijoje. Užaugo kalvotame Utenos – Zarasų krašte, labai gražiame krašte. Ten prabėgo vaikystė ir jaunystė, tegul ir skurde daug buvo, bet optimizmo netrūko nei jam, nei šeimos nariams.

„Šitai šeimai teko patirti labai daug netekties ir skausmo“, – susirinkusiesiems priminė Antano svainis Algirdas Venckus. – Liko vieni vaikai su jauniausiosios dukrelės besilaukiančia mama, o tėvą Aleksą Gaidį išsiuntė į Vorkutą kasti anglies. Ten jis rado savo brolį Antaną Gaidį, taip pat bekasantį anglį. Mama Elena liko viena su 5 vaikučiais: nuo 1938 m. gimimo iki 1945-ųjų. Bet begalinio rūpesčio, begalinio dėmesio dėka šeima nepalūžo. Sunku rasti tokią šeimą, kad visi 5 vaikučiai sugebėjo baigti mokslus: ne tik septynmetę mokyklą, Dusetų vidurinę mokyklą Zarasų rajone, bet ir aukštuosius mokslus. Tai tiesa, parama buvo iš dėdės Broniaus Kviklio, gyvenusio Čikagoje, kitų artimųjų, bet didžiausias rūpestis buvo mamai ir jiems patiems. Kiti sakytų: į mokyklą aš jau nebeisiu, bet net jauniausioji sesutė, paklausta, ar liks namuose, atsakė, kad apsiaus brolio batelius, apsivilks sesutės palaidinę ir eis į mokyklą.

Tai, kad visi vaikai užaugo dorais piliečiais, baigė aukštuosius mokslus, yra didelis ir Antano nuopelnas, kuris būdamas vyriausias skatino mažuosius vykti pas jį į Vilnių mokytis. Pats jis pasirinko fizikos studijas Vilniaus universitete, o vėliau ten pat baigė dar ir prekybos ekonomikos specialybę. Pradėjo savo karjerą Vilniuje, Termoizoliacijos institute. Vėliau daugelį metų Antanas dirbo Energetikos statybos treste vyriausiuoju inžinieriumi, rūpinosi statybinių medžiagų Lietuvos įmonėms tiekimu.

Didelė Antano gyvenimo dalis prabėgo Trakų rajone, Paluknyje. Čia po universiteto baigimo, 1967 metais, paskyrimą dirbti gavo jo žmona, lietuvių kalbos mokytoja Aldona Gaidienė. Pastatytas namas, išauginta šeima, išpuoselėtas sodas, kurio dauguma vaismedžių skiepyti paties rankomis.

Lietuvoje papūtus atgimimo vėjams, A. Gaidys su žmona Aldona buvo aktyvūs Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio nariai, buvo pirmųjų demokratiškų rinkimų į LR Seimą komisijų Paluknio rinkiminėje apygardoje organizatoriai ir stebėtojai.

Antanas labai mėgo skaityti, domėjosi Lietuvos istorija. Namie sukaupta nemenka biblioteka, kuri buvo puiki atrama studijuojantiems jo vaikams. Meilę tėvynei ir patriotiškumą Antanas perėmė iš savo tėvų. Įkvėpimo šaltiniu tapo ir už Atlanto gyventis mamos brolis Bronius Kviklys, buvęs išeivijos laikraščio „Draugas“ redaktorius, išleidęs išeivijoje tokius veikalus kaip „Mūsų Lietuva“ (4 tomai) ir „Lietuvos bažnyčios“ (7 tomai).

30 tūkstančių ir daugiau kartų tekėjo saulė, žadindama Antaną ir jo šeimą naujiems darbams, naujiems sumanymams, naujiems užmojams. Tiek pat kartų nusileido. Bet štai atėjo laikmetis, kada ji nusileido amžinai. Ir nebepažadins jo varpų gaudimas, širdis tvirta nurimusi.

Šiandien lieka įmintos jo pėdos. Vieniems pasiseka įminti labai gilias pėdas, kitiems – seklesnes, bet jos lieka. Lieka atmintis, lieka nudirbti darbai. Šiandien jo pradėtus darbus tęsia trys sesės ir brolis, tęsia išaugintos dvi dukros Neringa ir Jurga, sūnus Julius, 4 anūkai, gal dar ateityje tęs ir anūkės... Todėl ir tas atsiskyrimas atrodo švelnesnis bei lengvesnis.

„Jis parodė šį kelią, kuriuo nueisime visi. Tad linkėkime Antanui, prisimindami jo nudirbtus darbus, amžinybės šiame smėlyje, o mes grįšime namo tęsti savo gyvenimo kelią. Linkime, kad tas gyvenimo kelias būtų sklandus, tuos vingius sugebėtume apeiti, kad sutiktą šalia žmogų, negalintį paeiti, ne pastumtume, o jam padėtume. Tai bus didžiausia dovana ir Antanui Jonui Gaidžiui. Amžinoji šviesa jam tešviečia. – sakė A. Venckus.

Dukros Neringa Gaidytė,
LR ambasada Astanoje (Kazachstanas)
Jurga Gaidytė-Jarusevičienė,
Kaunas
Sūnus Julius Gaidys,
Paluknys, Trakų r.

Eugenijus Skipitis

(1951 04 02–2023 08 20)

Pagėgių savivaldybės Vydūno viešosios bibliotekos bendruomenė su giliu liūdesiu sutinka žinią apie Pagėgių krašto poeto, dailininko, fotomenininko, Mažosios Lietuvos istorijos žinovo, žurnalisto, muziejininko, visuomenininko, Pagėgių krašto literatų sambūrio nario Eugenijaus Skipičio mirtį.

Velionis, savo įvairiapusiu talentu, meilės ir pagarbos tautos praeičiai, Pagėgių krašto bei Mažosios Lietuvos kultūrai kupina veikla, savo vertingu dvasiniu palikimu palieka gilų šviesų įspaudą visų mūsų širdyse.

Šią visai Pagėgių krašto bendruomenei sunkią skausmo valandą reiškiame nuoširdžius užuojautos žodžius velionio šeimai, artimiesiems, visiems jį pažinojusiems bei prasmingoje gyvenimo kelionėje lydėjusiems. Širdimis, mintimis esame drauge, telydi Jus Dievo palaima bei dvasios stiprybė šią sunkią netekties valandą.

Eugenijus Skipitis gimė 1951 m. balandžio 2 d. Šeduvoje (Radviliškio raj.). Mokėsi Kauno Stepo Žuko taikomosios dailės technikume. Dirbo reklamos agentūrose ir spaudoje. 1998–2004 m. ėjo kultūrologo pareigas Rambyno regioninio parko direkcijoje. 1998–2006 m. buvo Pagėgių savivaldybės Martyno Jankaus muziejaus muziejininkas. Mažosios Lietuvos paveikslų sodo, 2003 m. įkurto šio muziejaus teritorijoje, idėjos autorius. 2004–2006 m. dirbo politikos, visuomenės ir literatūros laikraščio „Lietuvos žinios“ korespondentu Tauragės apskričiai. Vėliau tęsė žurnalistinę veiklą dirbdamas nepriklausomo Tauragės miesto ir rajono laikraščio „Tauragės kurjeris“ korespondentu Pagėgių krašte. Eugenijus Skipitis rengė kultūros paveldo aktualizavimui skirtą šio leidinio priedą „Praeities vaivorykštė“. Jo publikacijos taipogi skelbtos įvairiuose leidiniuose: „Būdas žemaičių“, „Draugas“, „Kelionių magija“, „Laikas“, „Lietuvos evangelikų kelias“, „Lietuvos muziejai“, „Liuteronų balsas“, „Naisių žemė“, „Rambynas“, „Šilokarčema“, „Tauragės žinios“, „Valstiečių laikraštis“, „Voruta“, Vilniaus universiteto bei Lietuvos mokslų akademijos parengtoje ir 2006 m. išleistoje knygoje „Mažosios Lietuvos kultūros paveldas“. Eugenijaus Skipičio biografija, parengta Vytauto Kaltenio, 2009 m. skelbta Mažosios Lietuvos enciklopedijos 4-ajame tome, o autobiografija ir pokalbiai su šiuo kūrėju publikuoti Benjamino Kondrato knygų serijos „Kūrėjų pėdsakais“ 7-ojoje dalyje „Pagėgių kraštas“ (2011 m). 2006 m., drauge su žmona Giedre, Eugenijus Skipitis parengė Martyno Jankaus muziejaus veiklos 25-mečiui dedikuotą leidinį „Martyno Jankaus muziejus Bitėnuose“.

Eugenijaus Skipičio poezija skelbta Tauragės apskrities literatų kūrybos almanache „Esame“ (2008 m.), Tauragės krašto ir Tilžės (Sovetsko) draugijos „Rostok“ rašytojų kūrybos ir vertimų rinkinyje „Poezija neturi sienų“ (2014 m.). Autoriaus tekstais praturtintas leidinys „Rambyno regioninis parkas“ (2003 m.), Lietuvos evangeliškos bažnytinės muzikos sandraugos 2008 m. metraštis bei doc. dr. Vacio Bagdonavičiaus sudaryta Vydūno palaikų perlaidojimo 25-mečiui skirta knyga „Mažosios Lietuvos panteono tapsmas“ (2016 m.). Eugenijus Skipitis buvo Tauragės fotografų klubo „Fotojūra“ narys. Mociškiuose, Bitėnuose, Pagėgiuose surengtos fotografijos darbų parodos, dalyvauta šio klubo parodoje Karaliaučiuje. Šio fotomenininko fotografijos papuošė Šilutės rajono savivaldybės Fridricho Bajoraičio viešosios bibliotekos parengtą fotoalbumą „Šilutė. Potvynis ir jo žmonės“ (2008 m.) bei Tauragės fotografų klubo „Fotojūra“ 10-mečiui skirtą fotoalbumą „Be pavadinimo“ (2012 m.).

2006 m., drauge su žmona Giedre Skipitiene, „už Martyno Jankaus gyvenimo ir veiklos propagavimą bei jo vardo muziejaus veiklos organizavimą“ apdovanotas Ievos Jankutės įsteigta Martyno Jankaus kultūros paveldo premija. 2016 m., Pagėgių savivaldybės viešosios bibliotekos organizuotos tradicinės Pagėgių literatūrinio pavasario šventės „Atidengsiu Tau žodį it širdį...“ metu, „už Pagėgių krašto garsinimą ir kultūros sklaidą šalyje bei užsienyje, asmeninės kūrinijos originalumą publicistikos, fotografijos bei dailės darbuose, gražių sumanymų įgyvendinimą, už pėdas, įspaustas Pagėgių krašto visuomeniniame gyvenime, meilę kraštui ir jo žmonėms“ Eugenijui Skipičiui suteiktas „Pagėgių krašto garsintojo“ vardas ir įteikta Jūratės Caspersen įsteigta premija.

Eugenijaus Skipičio gyvenimo ir nuveiktų darbų panorama – plati, svari, svarbi bei neužpustoma laiko. Šis kultūros didžiavyris amžiams išliks Pagėgių krašto širdy ir atminty.

Pagėgių savivaldybės Vydūno viešosios bibliotekos bendruomenė

Vladimiras Juškys

(1966 01 24–2023 07 09)

Vladimiras Juškys gimė 1966 m. sausio 24 d. Trakuose Onutės ir Pavelo Kudriašovų šeimoje. 1973 m. pradėjo lankyti Trakų 2-ąją vidurinę mokyklą, ją baigė 1984 m.

1973 m. mirė tėvas Pavelas Kudriašovas. 1979 m. Vladimiro mama ištekėjo už Vytauto Juškio, kuris Vladimirui suteikė Juškio pavardę.

2000 m. Vladimiras Vilniaus pedagoginiame institute baigė biologijos studijas.

1985–1986 m. tarnavo sovietų kariuomenėje Vilniuje ir Ventspilyje. Ten baigė šefų virėjų mokyklą.

Grįžęs iš kariuomenės, pradėjo dirbo kavinėje „Nendrė“.

1989 m. susituokė su Zinaida Ivanova, kuri buvo įgijusi maisto technologijos paruošimo specialybę. Vestuvės vyko per Jonines Trakuose.

1992 m. gimė sūnus Emilis.

1989 m. įsteigė Trakų rajone vieną pirmųjų individualios veiklos įmonių „Šakotis“ – kepė šakočius ir želė tortus. Gamybos bazė buvo močiutės Stasės Špiliauskienės namuose Babriškėse.

Vilniuje, Antakalnyje, atidarė maisto prekių parduotuvę, o vėliau Kauno g. – antrą parduotuvę.

Trakuose, Aukštadvario g., nusipirko pastatą (buvęs „Žuvėdros“ siuvimo cechas). Šios patalpos tapo pirmąja savitarnos parduotuve Trakuose.

Pastatytas naujas prekybos centras „Aibė – bazė“ Auktštadvario gatvėje.

2005 m. nupirkta kibininė Trakuose, Karaimų g. Iš pradžių kibininėje buvo parduodama tik viena kibinų rūšis, o dabar – 23. Nuo jų prasidėjo kibinų era Lietuvoje.

2007 m. pradėta statyti picerija-kavinė Karaimų g.

2007 m. pradėta statyti Karališka kibininė prie Rykantų. 2014 m. atstatyta iš naujo (po įvykusio gaisro).

Nupirktas pirmas žalias autobusiukas, kuris pradėjo prekiauti kibinais Vilniuje.

Vladimiras Juškys buvo „Rotary“ klubo narys.

Buvo galima žavėtis Zinaidos ir Vladimiro Juškių sumanumu, darbštumu, atkaklumu. Ši šeima buvo dosnūs Trakų kultūros mecenatai, įvairių kultūros renginių organizatoriai ir socialinės paramos teikėjai visiems to prašantiems. Trakų rajono laikraštis „Trakų žemė“ ir Lietuvos istorijos žurnalas „Voruta“ irgi jautė ir tebejaučia jų paramą ir šiandien.

Visų Vladimiro kolegų, draugų, pažįstamų – o jų Trakuose buvo daug – vardu reiškiame nuoširdžią užuojautą Zinaidai Juškienei, sūnui Emiliui, motinai Onutei, seseriai Svetlanai Žilionienei ir jos šeimai. Tebūnie amžinas jo atminimas Trakų žemėje ir mūsų širdyse.

Juozas VERCINKEVIČIUS,
UAB „Trakų žemė“ savininkas, „Trakų žemės“ laikraščio leidėjas ir vyriausiasis redaktorius, Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ steigėjas ir vyriausiasis redaktorius.

Paremkime Martyno Purvino knygos „Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais“ (III knyga) leidybą

VšĮ „Vorutos“ fondas leidžia trečiąją Martyno Purvino knygą, skirtą Šilutės ir Karaliaučiaus krašto esamoms ir buvusioms gyvenvietėms. Lietuvos kultūros taryba du kartus atmetė šios knygos finansavimo paraišką, motyvuodama, kad pritrūko balų tokiam istorinę išliekamąją vertę turinčiam leidiniui... Todėl be jūsų, Gerbiamieji, pagalbos, niekaip neišsiversime.

Beje, knyga skirta ir šviesios atminties Martyno Jankaus vaikaitei Evai Mildai Jankutei-Gerolai, kurios portretas yra spausdinamas knygos pradžioje... Prašome aukoti šios knygos išleidimui. Visų rėmėjų pavardės ir aukotos sumos bus išspausdintos knygoje.

Dėkojame iš anksto.

Savo aukas perveskite į VšĮ „Vorutos“ fondo sąskaitą:
Nr. LT025015100014000155, Trakų kredito unija, b/k 50151 LCKU LT22

Martynas Purvinas

Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais

III knyga

Knygos rėmėjai

Su dideliu džiaugsmu pranešame, kad jau turime pirmąjį rėmėją, paaukojusį **200** Eur knygos leidybai. Tai – gerb. **Antanas GEDVILAS** iš Druskininkų. Ačiū Jums!

M. Purvino knygos rėmėjų gretos pildosi.

Knygos leidybą parėmė:

Virginija ASNAUSKIENĖ - 200 Eur,
Šilutės kredito unija – 300 Eur,
Sigitas STONYS – 300 Eur,
Žiedūna ir Viktoras JENCIAI – 500 Eur,
Pagėgių savivaldybė – 800 Eur,
Šilutės rajono savivaldybė – 1500 Eur.
Gediminas BUKAUSKAS – 20 Eur.
Kazimieras BAGDONAS – 50 Eur.

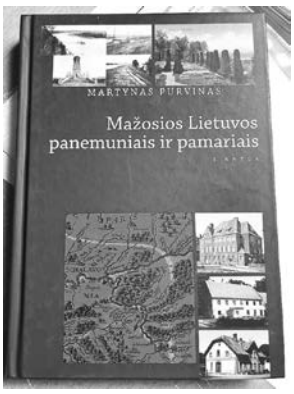

Kalbos redaktorė Edita Astraukienė

Knygos turinys

Įvadas
1. Nemuno delta ir jos gyventojai
2. Didieji ir Mažieji Šilininkai, Girininkai ir Andruliai
3. Didieji ir Mažieji Algaviškiai, Staldžiai ir Šneidergalė
4. Perkūnai, Ryliškiai, Rudžiai ir Šuderaičiai
5. Šakūnai ir Šilgaliai
6. Akmeniškiai, Didžiai, Juodragiai, Vilkiai ir Nausėdai
7. Muitinės prie Nemuno žemupio ir Kuršių marių
8. Kontrabanda Mažosios Lietuvos panemuniuose ir pamariuose
9. Barzdėnai, Šakūnėliai ir Paleičiai
10. Tatamiškiai, Sausgaliai ir Medžioklės pelkė
11. Brijoniškiai, Briedžiuliai, Lukiškės, Parukeragė, Ragininkai ir Rukštynkrantė
12. Skirvytė, Antroji Skirvytė, Mikučiai ir Akmingė
13. Antaniškiai, Atmata, Atmatkrantė, Juodkrantė, Pajuodkrantė, Naujininkai, Leitininkai, Pelkininkai
14. Rusnė ir Dumblių Pievos
15. Skirvytėlė, Skirvytėlkrantė ir Kalbergas
16. Vorusnė, Senoji Rusnė ir Pakalnė
17. Šyša, Šyškrantė ir Šyšgiriai
18. Kuversthofas (Uostadvaris), Tulkeragis, Meškaragis, Sėkiaragis, Dumbliai, Marių karčema
19. Krokų Lanka, Senieji ir Naujieji Rūguliai
20. Aukštumala, Vabalvietė, Vabalai ir Kiliškiai
21. Minija, Minė, Jociškiai, Zingelverderis, Kloviškiai ir Augiliškė
22. Ventė, Muižė, Šturmai, Stankiškiai, Blažiai ir Švilpiškiai
23. Kuršių marios, pamariškiai ir vandenų gyvūnija
24. Suvernai, Povilai ir Vepriai
25. Kintai, Naujieji Kintai, Kintų Ragas, Šaukiai/Žiaukai, Bekeriai, Pamariškiai ir Uogaliai
26. Gaiciai ir Kiškiai
27. Asmenvardžių rodyklė
28. Vietovardžių rodyklė

Knyga bus 720 puslapių su iliustracijomis, ją planuojama išleisti 2024 metais.

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ pardavimo vietos

Vilnius

LS KIOSKAS, Geležinkelio g. 16, Vilnius;
LS KIOSKAS, J. Lelevelio g. 2, Vilnius;
MAXIMA, Liepkalnio g. 112, Vilnius;
MAXIMA, Mamoničių g. 3, Vilnius;
MAXIMA, Mindaugo g. 11, Vilnius;
MAXIMA, Ozo g. 18, Vilnius;
MAXIMA, Ozo g. 25, Vilnius;
MAXIMA, Pavilnionių g. 55, Vilnius;
MAXIMA, Sausio 13-osios g. 2, Vilnius;
MAXIMA, Ukmergės g. 282, Vilnius;
MAXIMA, Ukmergės g. 369, Vilnius;
NARVESEN, Gedimino pr. 19 (prie Vienuolio g.), Vilnius;
NARVESEN, Gynėjų g. 1, Vilnius;
NARVESEN, Sodų g. 24 D-1, Vilnius;
NARVESEN, Sodų g. 22, Vilnius;
NARVESEN, Sodų g. 22 (autobusų stotis), Vilnius.

Kaunas

MAXIMA, Jonavos g. 60, Kaunas;
MAXIMA, K. Baršausko g. 66 A, Kaunas;
MAXIMA, Karaliaus Mindaugo g. 49, Kaunas;
MAXIMA, Pramonės pr. 29, Kaunas;
MAXIMA, Šarkuvos g. 1 A, Kaunas;
MAXIMA, Savanorių pr. 255, Kaunas;
MAXIMA, Veiverių g. 150 B, Kaunas;
NARVESEN, Vytauto pr. 24, Kaunas.

Alytus

MAXIMA, Santaikos g. 34, Alytus.

Druskininkai

MAXIMA, M. K. Čiurlionio g. 99, Druskininkai.

Elektrėnai

MAXIMA, Rungos g. 4, Elektrėnai.

Jonava

MAXIMA, Plento g. 3, Jonava.

Kėdainiai

LS KIOSKAS, J. Basanavičiaus g. 53, Kėdainiai;
LS KIOSKAS, Budrio g. 5, Kėdainiai;
MAXIMA, J. Basanavičiaus g. 93, Kėdainiai.

Klaipėda

MAXIMA, Liepų g. 81, Klaipėda;
MAXIMA, Šilutės pl. 35, Klaipėda;
MAXIMA, Taikos pr. 141, Klaipėda;
MAXIMA, Taikos pr. 61, Klaipėda.

Kupiškis

MAXIMA, Gedimino g. 53 N, Kupiškis.

Marijampolė

MAXIMA, Bažnyčios g. 38, Marijampolė;
MAXIMA, V. Kudirkos g. 3, Marijampolė.

Mažeikiai

MAXIMA, Žemaitijos g. 20-2, Mažeikiai.

Molėtai

MAXIMA, Sakalo g. 1, Molėtai.

Palanga

MAXIMA, Klaipėdos pl. 42, Palanga;
NARVESEN, Liepojos pl. 1, Palanga.

Panevėžys

MAXIMA, Klaipėdos g. 92, Panevėžys;
MAXIMA, Ukmergės g. 23, Panevėžys;
NARVESEN, Savanorių a. 5, Panevėžys.

Plungė

MAXIMA, J. Tumo-Vaižganto g. 81, Plungė.

Raseiniai

MAXIMA, Vilniaus g. 93, Raseiniai.

Rokiškis

MAXIMA, Respublikos g. 111, Rokiškis.

Šiauliai

MAXIMA, Aido g. 8, Šiauliai;
MAXIMA, Tilžės g. 225, Šiauliai;
NARVESEN, Aido g. 8, Šiauliai;
NARVESEN, Tilžės g. 109, Šiauliai.

Trakai

RIMI, Vilniaus g. 88, Trakai.

Utena

LS KIOSKAS, Basanavičiaus g. 93, Utena.

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ pardavimo vietų sąrašą galima pasitikrinti čia – https://prenumeruoti.lt/voruta

„Vorutos“ informacija
Parengta remiantis 2023 m. gegužės 10 d. duomenimis

Autorių dėmesiui

Dėkojame, kad skaitote ir prenumeruojate Lietuvos istorijos žurnalą „Voruta“ ir internetinį laikraštį *www.voruta.lt*. Jeigu nusprendėte atsiųsti mums straipsnį, žinutę, pranešimą spaudai, prašytume laikytis šių reikalavimų:

• Visi autoriai privalo laikytis Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodekso, patvirtinto viešosios informacijos rengėjų ir skleidėjų organizacijų ir Visuomenės informavimo etikos asociacijos narių atstovų 2016 m. vasario 29 d. susirinkime. Žr. *Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodeksas*, Vilnius: Visuomenės informavimo etikos asociacija, 2016, 24 p. Prieiga per internetą – <*https://www.etikoskomisija.lt/teisine-informacija/etikos-kodeksai/item/215-visuomenes-informavimo-etikos-kodeksas*>.

• Rankraštis turėtų būti surinktas kompiuteriu (šriftai – *Times New Roman* arba *Palemonas*, dydis – 12 punktų, tarpai tarp eilučių – 1,5 linijos) ir suredaguotas, laikantis bendrinės lietuvių kalbos normų, kalbos kultūros taisyklių.

• Publikacijos apimtis turėtų būti ne didesnė nei 15 000 simbolių. Jei publikacija yra didesnės apimties, prašytume kreiptis į redakciją ir aptarti publikavimo galimybes.

• Prie straipsnių būtina pridėti literatūros sąrašą, pateikti archyvinių šaltinių nuorodas. Išnašos pateikiamos puslapio apačioje. Remtis bibliografinių duomenų pateikimo standartu.

• Nelietuviški asmenvardžiai ir vietovardžiai adaptuojami (nelotyniško pagrindo rašmenis vartojančių kalbų – transkribuojami) ir gramatinami. Adaptuotus nelietuviškus asmenvardžius tekste minint pirmą kartą, jie skliaustuose pateikiami ir autentiška forma pasviruoju šriftu.

• Rankraštį prašome siųsti elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt. Laiške būtina tiksliai nurodyti savo vardą, pavardę, pareigas, kontaktinio telefono numerį, elektroninio pašto adresą.

• Prie rankraščio pridėti iliustracijų (pvz., dokumentų faksimilių), fotografijų. Būtina nurodyti fotografijų autorių vardus ir pavardes, pateikti metriką (asmenys, vieta, data ir t. t.), pažymėti, kuriai fotografijai skirtas aprašas.

• *JPG* arba *TIF* formatu išsaugotas iliustracijas ir fotografijas prašome siųsti prisegtas prie laiško (atskirai nuo pagrindinio teksto) elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt.

• Kitiems leidiniams pateiktų publikacijų Lietuvos istorijos žurnale „Voruta“ nespausdiname.

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ redakcija
El. paštas vorutosfondas@voruta.lt, vorutosfondas@gmail.com.
Tel. 8 528 51266, mob. tel. 8 605 11117 (Aušra), 8 603 11117 (Irma).